

نفسی گولہ نشینوں کا حسین

زریہ بلوچ

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره: ميراثي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

تلمنجي ڳولا، تلمنجون ڳالهائون (ڪهاڻيون)

زرين بلوچ

نيمو اينڊ س پبليڪيشنس

لنڊون ۽ ولسي محمد، حيدرآباد سنڌ.

1992ع

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جـ وڪتاب نمبر 55 سؤ پنجهٽ

نيو فيلڊس پبليڪيشنس ڇپائيندڙ

ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد سنڌ.

نيو فيلڊس پرنٽنگ پريس، ڇپيندڙ

هور اسٽيڊ هال ڇاڙهي، حيدرآباد.

آڪٽوبر 1992ع پهريون ايڊيشن

55/- روپيا قيمت

(سڀ حق ۽ واسطا قائم)

TUNHINJAY GOLA TUNHINJOON GALHYOON
(Short stories) by **ZAREENA BALOUCH**. published
by New Fields Publications, Tando Wali Mohammed,
Hyderabad Sindh, Pakistan. First Edition: October
1992. Price per copy: Rs. 55/-

نالو : صاحب خان ميراثي

ولد : بهادر علي

ادبي نالو : سورھ ميراثي

جنم : 08.04.1975

جنم هنڌ : ڳوٺ ڪپڙو، تعلقو

رتوديرو، ضلعو لاڙڪاڻو.

حال ائڊريس : غريب آباد محلہ،

نئون ديرو، تعلقو رتوديرو.

تعليم : M.A سنڌي

ڪرت : اسسٽنٽ سب انسپيڪٽر آف سنڌ پوليس

ان ڇپيل ڪتاب

ڌرتيءَ جا رکوالا (ٻارن لاءِ ناول) 1990 ع

سائرسهس گجن (شاعري) 2021 ع

برھ منجهارا بوند (شاعري) 2022 ع

صاحب ديوان سنڌي شاعر (تحقيق) ان مڪمل

موبائل نمبر : 3919786 – 0344

3404488 – 0300

اي ميل : sahibkhanmirani0@gmail.com

افتساب

نالي
منهجي بابا محمد موسي،
پت اياز لطيف پليجو
پرديسي ذهين سني، بختاور ۽ برهم
جي.

زرينه بلوچ

فهرست

- ۹ هڪ خط هڪ مهاڳ — خير النساء جعفري
- ڪهاڻيون
- ۱۳ ۱- بابا هائ آئون ڏاهو ٿيو آهيان
- ۲۰ ۲- ليلي ميس ڪنوار
- ۲۷ ۳- شرجي
- ۴۶ ۴- جهونو پڙ
- ۵۴ ۵- وڻ تان پکي
- ۵۸ ۶- تنهنجي گولا، تنهنجون گالهليون
- ۶۸ ۷- سج ۽ پاڇا
- ۷۲ ۸- لکڻو پٺي لوڙي
- ۷۵ ۹- جڙ جنين جي جان ۾
- ۷۹ ۱۰- وڙ جي نه ويٺي
- ۸۸ ۱۱- رايان جي سلامتي
- ۱۰۱ ۱۲- ٺاڇ کان پوءِ
- ۱۱۶ ۱۳- ايلسا
- ۱۲۵ ۱۴- سورسو
- ۱۳۱ ۱۵- ديوار
- ۱۶۰ ۱۶- بوند بوند لئه پٽڪي پٽڪي

هڪ خط.... هڪ مهاڳ.

بيماري زري نا....

رات اياز لطيف فون تي حڪم صادر ڪيو ته آئون تنهنجي ڪتاب جو مهاڳ سڀاڻي ۵ بجي لکي پورو ڪري فيروز احمد کي ڏيان.... الاڻي ڇو اياز جي ان حڪم مون کي ذهني طور تذبذب ۾ آڻي ڇڏيو.... تنهنجو اڌ ڇپيل ڪتاب رات ۱۱ وڳي ڪنهن ته سهي.... پر رائي، ڪتاب ۾-ا ته صفحا اخبار جي صفحي جيترا ويڪرا ۽ ٿلهيل هئا.... ڪاغذ جي ڪٽائي ٿيل ڪونه هئي. مٿان وري صفحا سون رکيا ڪجهه ايئن ۾-و انهن جي ترتيب ئي ڦٽي وئي هئي.... هٿن هٿن صفحن جو هڪ هڪ حصو.... هڪ Page پڙهي وري جي ٻيو Page اٽلايان ته سڄو ڇوٽو ڪاغذ اخبار جي صفحي جيان اٽلائڻو پويم.... جملو جملي سان پڇاڻي پڙهڻ ۾ سزو ايندو آهي.... پر آئون جيسين صفحو صفحي سان ملايان تيسين پڙهڻ مان رواني ايئن نڪريو وڃي جئن تڙ ٽڪڙ مان ٻاهر وڃڻ لاءِ ڪپڙا بدل.... ۽ اوچتو سٿن مان اڳ نڪري وڃي.... اهو مثال غلط سهي پر هتي سو فيصلو ٺهڪي ٿو.... هونئن به لکي ائين ٿو ته اڄ ڪلھ هر شريف شخص بنا اڳ ۾ ئي گذارو ڪري رهيو آهي.... ۽ هميشه ان ٻپ ۾ آهي ته ”اڃها لکي ڪي لکي....“ باقي لاهي پائي بهڻ وارن کي نه ڪو لهر نه لوڏو....

ڏک! جو اسين لهرن ۾ به آهيون.... لوڏن ۾ به آهيون.... جو اسين لاهي پائي بهڻ بدران.... بيمار بنجي ڪنڊون وسائي ويٺا آهيون.... رات کان وٺي هينئر تائين تنهنجي رڳو هڪ ڪردار ”جيڄي“ کي پڙهي سگهي آهيان.... اهو ڪردار اڄ کان ۲۰۰۱۵ سال پهرين به پڙهيو هوم.... رات به پڙهيم ۽ سڀاڻ به پڙهنديس.... ذهني دنيا ۾ ڪي ڪي ڪردار.... ڪي ڪي ڳالهون ڪي

ڪي ماڻهون هميشه ساوڻي جي رت ۾ روح کسي اُٻر ڪرم جيان
ريجهائيندا رهندا آهن.... ۽ روح انهن لاءِ هميشه واجهائيندو آهي....
منهنجو روح به.... نه رڳو تنهنجي ڪردار جي ڪي پڙهن لاءِ پر
سچ پچين ته خود تنهنجي لاءِ واجهائيندو آيو آهي.... تنهنجي لاءِ....
تنهنجي ڪمپوز لاءِ.... گالهين جي خوشبو لاءِ.... به ٽي دفعا قمر
جي گهر.... هڪ دفعو ماڊل اسڪول جي لان تي تنهنجي هٿن جي
نيرن ڪندي.... هڪ دفعو منهنجي گهر تنهنجي اسڪول جي ڪنهن
ٽيچر جي ڪلا ڪندي.... هڪ دفعو تنهنجي گهر.... تنهنجا گيت
ٻڌندي....

انڪ دفعا ٽي ويءَ تي ڊرامي ”دنگي منجهه درياءُ“ ۾
ساماڻا ساماڻا ڪندي ۽ ”رائي ۽ جي ڪهاڻي“ ۽ ”جنگل“ ۾
شائدار پرفارمنس ڏيندي. تنهنجو هر ڪمال.... تنهنجو هر ثواب....
فن جي منزل تي نه رڳو تڪميل جو حسن رکي ٿو پر پنهنجي
وقت جو هڪ مڪمل سچ! ڪاغذ تي.... ٽي ويءَ جي ڊرامي ۾
.... مائيڪ اڳيان گهاٽ ٿي.... هر سچ جي انتها! زرينه بلوچ جو
وجود.... سيني سچن - سيني ثوابن.... سيني فن کان اهم ۽ آسان....
زرينه جو پنهنجو وجود! جو بقول ڪنهن جي ’جُلي جُلي
به جلن کان بچيو رهيو.... دنيا جي پٽيءَ ۾.... جلندي.... بجاءِ
داغن جي زرينه تي قول وسندا رهيا. سچي سنڌي قوم پاران ”جيءِ“
جي لقب جا قول، تازين جا قول ۽ سارا هن جا قول.

”نيٺ اچي پهچن“ وارو جملو الائي ڇو ڏکيو ٿي سهي پر
اهو جملو تنهنجو نه منهنجي حصي جو آهي.... تنهنجي پيرن هيٺان
هٿ ڪنهن ڪمال جي اوجي هنڌ تي اچي رسي ٿو.... تون زندگي
۾ ڪسي ڪسي به ڪسجي نه سگهين (اهو تنهنجي شڪلي جو ڪمال
آهي) ۽ هميشه مرڪندي ٿلندي دل کولي ڪچهري ڪرڻ جي
مرد ۾ گذاريندي آين.... تنهنجو جهونگارڻ - تنهنجو آسرويل
پنهنجن ٻچن لاءِ ننڍڙا ڦٽا ڦٽا جوڙڻ.... نوڪري ڪرڻ.... نوڪريءَ

کي منهن ڏيڻ ۽ الائي ڪهڙين ڪهڙين زندگيءَ هي ڳالهين تي
 . هن ڏيڻ ۽ مرڪڻ وڌيڪ دل سان وڌيڪ خوشيءَ سان منهن ڏي
 عبادت لڳندا آهن.... ۽ زندگي جو ويساءَ ڏياريندڙ لڳندا آهن....
 ان جي مقابلي ۾ روزا نمازون ڪڏهن ڪڏهن ٽڪائيندڙ لڳندا
 آهن. جڏهن ته توکي Dianal جي گوري به منهن مرڪندي
 گهر ڪائيندي ڏٺو آهي.... مون هميشه بوسان ملي زندگيءَ جي
 ڏکڻ کي، ايڏانهن کي، بخش ڪيو آهي.... ۽ هر مثبت ڳالهه جا
 Thanks مڃيا آهن.... تون سبق سيکارڻ وارن مان آهين.... ۽
 سٺي ٽيچر آهين. آئون سمجهان ٿي ته تون ڪڏهن به هڪ لمح
 لاه به ان ڪري اهم نه آهين ته تون رسول بخش ٿي جي گهر
 واري آهين يا اياز لطيف يا آخر بلوچ جي ماءُ آهين....

تون ان ڪري اهم آهين جو تون ۾ Completion جو
 ڪمال آهي.... سچ جو ثمر آهي.... سموري سنڌ تنهنجي ساهن ۾-
 تنهنجي ڳلي ۾ پائل آهي.... تون ئي ته آهين جنهن قوم کي ”جيئي
 سنڌ“ جهڙو لازوال گيت ڏنو. تنهنجي فن، سچ ۽ ايمان کي ئي محسوس
 ڪري آمريڪا، ڀارت، انگلينڊ ۽ دنيا جي سڌين توکي سنڌ جو
 سونو نقشو ڳلي ۾ سڀل طور ٻارايو هو.... جو اڄ به تنهنجي دل جي
 ڌڙڪي تي لڏي رهيو آهي، جڏهن تنهنجي دل تي اهو نقشو لڏندي
 ڏيندي آهيان ته تون لڳندو آهي ته سنڌ حرڪت ۾ آهي سنڌ
 حرڪت ۾ آهي- باقي هونئن ته.... سموري سنڌ الاه ڪهڙن ڪهڙن
 ۽ ڪيترن سيلابن ۾ لهي رهي آهي. ڪاش هر دل وسيع زرد
 جيئن هجي....! ڇا ائين ڪه سيلابن کي ساهن ۾ سانڍي پنهنجي وجود
 پنهنجي شڪلي ۽ فن کي سرسبز رکي سگهي. ڪاش هر دل بي
 پنهنجي قدرتي جا اهڙا نقشا اڀريل هجن.

جيئيءَ کي جنن تهن ڪري صفحا صحن سان ملائي پڙهي
 پوري ڪرڻ کانپوءِ.... اوهڻو هڪ صفحو ساوڙيءَ واري ڪهاڻي
 جو آڏو آيو.... رات دير به پئي ٿئي ته صفحا صحن سان لهڪائڻ
 تي تڪليف به پئي ٿيهر.... پر اها ڪهاڻي ايئن هئي جو ڪٿ به

اڌ ۾ چڙڻ تي منهنجي دل نه ٻڏي چوي.... سو ان وڏي ڪهاڻي کي به صفحا صفحا سان ملائي ائين نيت اچي پورو ڪيم جنهن آخوندن جي ٻنهي ٽي نيت اچي مهمان پڳا.... ڄام شوري جي رستي تان اتيڪ دفعا لنگهندي هڪ وسيع ٻني جي مهاڳي تي گيت مٿان لکيل آهي ”آخوندن جي ٻني- پوکي راهي رک....“ حميد منهنجي مامي ٻڌايو ته هڪ دفعو ان ٻني ۽ اندر وٺاسين ته ڪافي پنڌ ڪرڻ کانپوءِ لکيل نظر آيو، ”هليا اچو بس باقي ڪجهه پنڌ ڪهي ٻاسي....“ ميل ڏيڍ پنڌ ڪرڻ کانپوءِ ٽڪري هيٺان هن هوڏانهن نظر ڪڍيسين ته هڪ طرف بورڊ پڳل هو ”هاڻي ٿورو تپاڻي موڙ تي بس منزل قريب آهي....“ ساڄو موڙ کڻي جي نه ڪري.... هلندي هلندي آخر ۾ هڪ وڏو بورڊ ڪنل نظر آيو. حميد ٻڌايو ته اسين خوش ٿياسين ته منزل اچي وئي- سو بورڊ ڏي ڏاوسين.... بورڊ تي لکيل هو ”ٺڪ ٿيو“ دلا نيت اچي پختا.“ (حميد اهو مذاق شايد پنهنجو جوڙيو هو)

رينگهندي رينگهندي نيت اچي پهچڻ جي ڪيفيت منهنجي هوندي آهي.... جو پهرين ئي چيو ٿم ته اهو جملو منهنجي حصي جو آهي.... سو صفحا صفحا سان ملائي نيت ڪهاڻي جا ڪجهه ٻج اڳيان ته ڪجهه ٻيج پويان ڪري ڪهاڻي پوري ڪيم.... اها ڪهاڻي Original تنهنجي لکيل هجي ها ته آئون پنهنجو قلم ڪلهوڪو ٻيجي ڇڏيان ها.... پر آئون تڏهن به شڪرگذار آهيان هن ڪتاب جي، تنهنجي، جنهن ايلڊو سٽو ترجمو ڪري مون کي مور محسوس ٿيڻ نه ڏنو ته ڪو آئون ترجمو ئي پڙهان.... باقي ڪهاڻيون به پڙهڻ تي دل نه ٻڏي ٿي پر رات به گذري وئي آهي- بات به گذري وئي آهي.... هي ڪهاڻيون آئون آهسته آهسته پڙهندس ۽ آهسته آهسته آئون پنهنجي منهن توکي سلام به موڪليندس.

(اصلوڪي)

بابا هاڻ آئون ڏاهو ٿيو آهيان

بابا تو ڪيڏانهن وڃي ڏينهن لانا آهن؟ اڳي ته تون ڪڏهن به ايترا ڏينهن ڪونه لائيندو آهين. تون ڇو نه ٿو اچين؟ بابا تون ڇو نٿو اچين؟ بابا ڪلهه مون کهر ۾ راند وٺي ڪڍي ته اوجھو در تي لڪ ٿي، مون چرڪ ڀري امان کي رڙ ڪري ڇڏيو، امان! بابا آيو آهي. امان ڊوڙ ڪري در کولي ڏٺو، پر تون ڪونه هئين، ٻڙي جو چوڪرو هو.

بابا وقت ڏس ۾ ڪيڏيون نه وڃونديون وجهي ڇڏيون آهن. شاهه لطيف جي مٿ وانگر ڪي ويجهائي ڏور، ڪي ڏور به اوڏا سپرين ۾ پاڻ به ويجهي هوندي، هڪ ٻئي کان ڪيترو نه پري آهيون.

بابا ياد اٿي هڪڙي عهدي تي آڻ ٿو وٺ آيو هوس. تو مون لاءِ هڪڙي نئين امان آندڙي هئي. مون توکان پڇيو هو ته، بابا، هيءَ مائي ڪير آهي، تون ڇو هو پٽ هيءَ تنهنجي امان آهي، مون ڇو، بابا منهنجي امان ته گهر وٺي آهي، هيءَ منهنجي ماءُ ڪانهي. پوءِ بابا تو ۾ انهي مائي مون کي راند ڪرائي ۾ مون کي ڪيڪ ڪهرائي ڪارايو هو ۾ پوءِ پاڻ منهنجي ٻنهي ڪرسي کي کڏي هڪڙو ننڍڙو گهر ٺاهيو هو ۾ مون ضد ڪيو ته هن مائيءَ کي آڻ گهر ۾ ڪونه وهاري بندس، پوءِ بابا آڻ ۾ تون منهنجي ننڍڙي گهر ۾ ويٺا هئاسين - اوڏيءَ مهل منهنجي دل ڇو ته منهنجي ماءُ به جيڪر هتي هجي ته ڪهڙو نه سٺو ٿئي، بابا پوءِ تو مون کي ۾ رهيا خرچيءَ جا ڏنا هئا. تنهنجا ڏنل آهي ۾ رهيا مون ڪيترا ڏينهن سانڍي رکيا هئا، روز امان کي ڏيکاري ڇوهندو هوس امان! بابا، ڏس مون کي خرچي ڏني آهي.

پر هن عيد تي نه آڻا اڪيلو هوس، مونکي ڏاڍو ڏک ٿيو.
 ته سڳوري ڏينهن پنهنجي بابا کان پري آهيان. آڻا ته ازل کان اڪيلو
 آهيان، شايد آخري گهڙين تائين اڪيلو هجان. منهنجو ته ڪير به
 ڪونهي، ٻين ٻارن جا ته ڏاڏا، چاچا، پڦيون ۽ ٻيا مٿي گهڻي
 آهن پر منهنجو ته رڳو تون هئين، سو به هن سڳوري ڏينهن تي به
 مونکي اڪيلو ڇڏي وئين.

ڏس بابا ٻين ٻارن جا ته ولر هوندا آهن پر آڻا ته سڄي ولر
 کان وڇڙجي ڌار ٿي ويو آهيان. اهو ڏوھ ڪنهن کي ڏيان، نون
 ته مونکي منهنجي ساٿ کان ڇڏي ڌار ڪري ڇڏيو. ڏس بابا تنهنجي
 ٻيا سڀئي مٿي وڳر ڪيو ٻيا وٽن. آڻا هڪڙو جهڙو ڪانگن ۾ ڇپ،
 پر هينئر ته رڳو تون منهنجو هئين سو به مون کان پري ٿي وئين.
 بابا ٻڌاه تون مونکي ڇو ڇڏي وئين، مون سان ڪاوڙيو ته ڪونه
 آهين بابا. آڻا ته توهان ڪڏهن به ڪونه ڪاوڙيو آهيان، پوءِ تون
 ڪيئن مون سان ڪاوڙين.

بابا توکي اهو ڏينهن ياد آهي جڏهن تو ڪوڏين راند هڻي
 ڪئي. ٿو چيو ته امان راند ڪري مون ضد ڪئي ته نه، آڻا توهان
 راند ڪريان پوءِ تو ڪاوڙ سان منهنجي ريشم جهڙي ڪشري گل
 تي پري ڇمات هئين هئي ۽ تنهنجي آڱرين جا نشان منهنجي گل
 تي ڄمي ويا هئا، خبر اٿئي بابا ڇمات جو ڏک ڪيترا ڏينهن
 منهنجي دل تي بيٺو هو ۽ امان به ڪاوڙجي پئي هئي ۽ چيائين ته
 منهنجي پٽ کي تو ڇو ڇمات هئين، تو چيو ته منهنجو پٽي آهي،
 امان چيو ته نه منهنجو پٽي آهي. بابا، مون دل ۾ چيو ته آڻا ڊوڙ
 ڪري پنهنجي بابا کي پرڇائي وڃان ته بابا آڻا امان جو پٽي ڪونه
 آهيان آڻا تنهنجو پٽي آهيان پر مونکي ڇمات وارو سور ٿيو ۽ آڻا
 امان کي پاڪر پائي پٽ ڏيئي سمهي پيو هوس. پر هاڻ جڏهن
 تون مون کان پري آهين ته مونکي اهو ڇمات وارو ڏک به وسري ويو
 آهي. پلي ڪنهن جا پيءُ هجن جيڪي مارين ۽ ڇماڻون هڻن. بابا
 هليا ۽ هڪ ڀيرو وري اچي مون کي ڇمات هڻ، هاڻ آڻا ڏاهو ٿي

ٻيو آهيان، هاڻ آءُ اصل تون ان ڪونه ڪاڍڻ ۽ ڏاڍو ڪونه ڪندس، بابا هليا، اڄ نه بابا.

بابا جڏهن تنهنجو ايڪسپريمنٽ ڏٺو هو ۽ تون اسپتال ۾ سو ٻيو هئين، جتي بابا وڏو ۽ امان وڏي ويٺا هئا، آءُ ۽ امان تون وٽ آيا هئاسين خبر ائيني بابا جڏهن مون توکي ڏٺو مونکي ڏاڍو ڏک ٿيو هو ڏک ٿيو ڪيئون ڪري رٿان، الا منهنجو بابا ڪيئن نه بيوس ٿيو پئين ۾ پڌو ٿيو آهي. بابا مونکي اڄ به ياد آهي ته تون مونکي ايندي سور هوندي به پاڪر پائي چمي ڏني هئي، آءُ ڏاڍو خوش ٿيس ۽ چير، اڙي بابا ته جيئرو آهي، امان ڏس بابا مونکي پاڪر پاتو ۽ چمي به ڏني آهي. پوءِ مون وهائي جي هيٺان ڦوٽا کڻي چيو، بابا توکي گهڻا سور آهن تو چيو پئجيون الهائي سور آهن. مون توکي ڦوٽا ڏيئي چيو، بابا تون هيءُ ڦوٽا کائي ڇڏ، تنهنجا سڀ سور لهي ويندا. ڏٺي بابا! تنهنجا سڀ سور لهي ويا نه؟ ۽ پوءِ مون سڄو ڏينهن توکي فروت پي ڪارايو ۽ مون به پي ڪاڌو. امان ڏاڍي پريشان هئي. ڪيئن نه پئي ٿو لاه ستون ڏنائين. پوءِ هڪڙي نرم اڇي توکي دوا پياري ۽ امان جو ۽ منهنجو پڇيائين ته ڪير آهن؟ تو چيو پاڙي واري آهي ۽ هي سندس پٽ آهي. بابا اوڏي مهل اها ڳالهه مون نه سمجهي هئي ۽ هينئر جڏهن آءُ وڏو ٿيو آهيان ۽ ڏاهو ٿيو آهيان تڏهن سڀ سمجهي ويو آهيان ته سو مونکي پاڙي واريءَ جو پٽ چو سڏيو هو. خير بابا انهن ڳالهين سمجهڻ يا نه سمجهڻ سان ڇا ورنڊو. پي ڏينهن ٿو امان کي موڪلي ڇڏيو ۽ آءُ ڏک پائي هليو ويو هوس. مون امان کي روئي چيو، امان آءُ تون ڪونه هلندس، آءُ پنهنجي بابا وٽ رهندس. پوءِ آءُ ۽ امان سڄو هندو ماما جي گهر رهيا هئاسين، جي آءُ بيمار ٿي پيو هوس. تون امان کي لکيو هو ته ڇڏا پئجي ۽ جي صحت جو خيال رک. پوءِ اسين مونڙي حيدرآباد وياسين هليا. ڪيترن ڏينهن کان پوءِ هڪڙي ڏينهن نوڪر تنهنجو خط کڻي آيو هو. تو لکيو هو ته: ”ٿورڙو بخار پيو اچي. آلي لان تي وڃي جواثر آهي. ڪرسيءَ

شايد بيمار نه هجان ها، اندرو احساس نه ٿيڻ ها، ڪنهن به هجي هينئر هڪ هڪ ٻل اندر وڌيڪون ٿو هڻي، مونکي پنهنجي پٽيءَ جي هر ڳالهه ياد ٿي اچي، مٿان تي مونکي وڏي هٿ رٿائن، ڪڏهن ۽ ڪنهن کي پاڻ به پٿر هڻڻ ۽ مون کان به هٿائڻ، ”ايرانيءَ“ جي هوٽل تان موٽندي وات ۾ کوڙ ٿ ڪري ويهي رهڻ ۽ منهنجو آفيس جو ٿاڻم خراب ڪري مونکي رت رت ڪرڻ، ڪچهريون ڪرڻ، تقريرون پڙهائڻ، انگليون ويڙهائڻ مطلب ته هينئر پٿر جهڙو ته اڏامي وڃي پنهنجي پٽيءَ کي ڏسان.“

بابا تو وري ڪيترن ڏينهن کان پوءِ امان کي گهرايو تون گهوڙين تي منهن ڪائيندو آيو هئين، مون جو، بابا توکي انهيءَ حال ۾ ڏٺو ته منهنجي دل روئي ڏنو ۽ ٽپ ڏيئي اچي تنهنجي گهوڙين کي جهلي آهستي آهستي وٺي اچي توکي هلڪ تي وهاريو هوم. امان ته ڪنهن اونهي ويچار ۾ رڳو توکي ساڻ ڪريو پئي ڏٺو. بابا توکي ٻڌايان امان ڇا پئي سوچيو ته مٿان تون هميشه لاءِ نه گهوڙين جي سھاري ته ڪونه هلندين پر بابا خدا ڪيو جو تون وري نوبتو ۽ اڳي کان به اڳرو ۽ گهوٽ ٿي پئين، شايد ڪنهن نئين ماڻهوءَ جي نصيب ڪري تون وري چڱو ڀلو ٿي پئين، شايد وري ڪنهن نئين چٽاڀيٽيءَ جي ڪري خدا توکي حياتي ڏني هئي، بابا توکي ياد آهي تو امان کي چيو هو ته، آءٌ ٻيو پٽي چئي انهي کي پنهنجو وادا پٽي ڪندس، بابا مونکي اعتبار ڏئي آيو، پر تنهنجي ڳالهه سورنهن آنا سچ نڪتي، بابا تو ڪڏهن به ڪوڙ نه ڪيو آهي، ڏس سچ جي ڪري مون کان جدا ٿي ويو آئين نه، واقعي بابا توکي ٻيو پٽي ڄاتو، پر بابا اها ڳالهه منهنجي دل ۾ هميشه ڪنڊي وانگر پئي هيندي آهي ۽ شايد وڏو ٿي — خير، آءٌ به ڪيڏو نه هريو آهيان جو رڃ جي پٺيان پيو ڊوڙان، جتي سواءِ ڊوڙن ٻائڻ جي ڪجهه به حاصل ٿيڻو ناهي، بابا هاڻي آءٌ ڊوڙي ڊوڙي ٽڪي ساڻو ٿي پيو آهيان.

ڊوڙي ڊوڙي ٽڪي ٽڪي هرن هليا پيا سوچن —

سو آقا به ٻيو سوچان، بابا توڙي هڪ افساني "ڊوڙي" جي
ڊوڙ آمان جا نارا واري بالي ۽ شاهو باد آهن — ڪيئن نه
سيءَ کي ٻار ڄڻو هو ۽ هو ڪيڏي نه بيوس ٿي پئي هئي ۽
بابا شاهو پيءُ ٿي ڪري پنهنجي ٻار کي پنهنجن هٿن سان مارڻ
آيو هو ۽ ويچاري باليءَ ڏپ کان ٻهجي نٿيڙي ڪونڌري پٽ
جهڙي ٻار کي ڇاڻي سان ڇڏائي ڇڏيو هو — و هن جو ڪو به پيءُ
ڪونهي! هن جو ڪو به پيءُ ڪونهي! بابا هر ڀيري اهو افسانو
پڙهي مونکي ڏاڍو ڏک ٿيندو آهي.

بابا پوءِ پاڻ هر روز قائد اعظم جي مقبري تي ملندا هئاسين
منهنجي خوشيءَ جي انتها ڪانه هوندي هئي. ڪپڙن ۾ ڪونه پيو
ماپندو هوس، توکي ۽ امان کي پيو ستائيندو هوس. ڪڏهن ماڪوڙا
پيو ماريندو هوس ته ڪڏهن تنهنجي مٿي تي اٽڪل ڪري هڙهي
انب کڻي پيو ڪاڙيندو هوس. اسلم کي پيو ستائيندو هوس. بابا اهي
ڏينهن ڪهڙا نه ساهڻا، پوءِ اهي سڀا ڏينهن ڇو جلدي گذري ويا.
بابا انسان ويچارو ڪيڏو نه بيوس ۽ مجبور ٿيو پوي ۽ سڀ
ڪجهه ڇاهيندي به ڪجهه نٿو ڪري سگهي. هن دنيا ۾ ڪيرين
خواهين جي نڙيءَ تي نهن ڏيڻو ٿو پوي. ڪڏهن ته دنيا وارن
جي ڏوڪن کان ڳوڙهن کي اکين تي اکين ۾ ڀڻو ٿو پوي. پر
ڪڏهن ڪڏهن اهو ڳوڙهن جو درياءُ اٿل ڏبو پوڙيو ڇڏي.
ٽون ڪيرون نه سٺو آهين، ڪيڏو نه عظيم آهين، ڪيڏو نه اٿل
آهين. مونکي توڙي ناز آهي، تنهنجون جيڪي به اوڻايون هيون سي
مون ۽ امان سڀ توکي معاف ڪري ڇڏيون، امان هوندي آهي
پٽيون تنهنجو بابا خبر نٿي ها آهي؟ پوءِ ويجهي ٿي ڪن ۾ آهستي
پڌائيندي آهي. اوڏي مهل مونکي پتر هون ها ته اڏامي اهي توکي
ڀاڳر پايان ها، هيون ڏيان ها ۽ تنهنجي مٿي تي اڳي وانگر چوڙهان

ها ۽ توکي ڦوٽا ڪارايان ها۔ پر بابا تون به ته مون کي پڻ وٺ
 نٿو گهرائين. بابا تون ڇو نٿو گهرائين. خط ڇو نه ٿو لکين؟ پر
 بابا اهو ته روح جو ڪم آهي شايد هينئر تنهنجو روح ڪنهن ٻي
 پٽيءَ سان ريلڙو پيو آهي، تنهنڪري آڻ توکي وسري ويو آهيان.
 پر بابا تون ته هر وقت منهنجي اکين آڏو آهين، هڪ گهڙي هڪ
 بل به نٿو وسرين ۽ پري نئين. ڪڏهن ڪڏهن ته تو لاه سوچي
 سوچي مغز جون نسون سور کان سڀني هونديون آهن ۽ ڏاڍو توکي
 وسارڻ جي ڪوشش ڪندو آهيان پر هر پيري يادگيرين جا سمنڊ
 اٿلي پوندا آهن ۽ آڻ انهن لهرن ۾ پيو لڙهندو آهيان.

ياد اٿئي بابا! پاڻ پڙهي ۽ چڙهي سج لٿي جو سمنڊ جو
 سِر ٻي ڪيو پوءِ تون پڙهي ۽ جي پٽيءَ تي چڙهي ستوهين ۽ آڻ
 توکي ڏسي اچي تنهنجي پاسي کان بيٺو هوس. بابا اڄ ته وري
 انهي پڙهي ۽ چڙهي گهمون ۽ اها پڙهي سدائين سمنڊ ۾ پئي ٿري،
 پڻ ڪنهن به ڪناري تي نه لهون. بابا ياد اٿئي آڻ ڪنهن به
 شئي کان ڪونه ڊڄندو آهيان. ساڳيو تـو وانگر ڇو ته تون به
 نيڙي هوندي ڪنهن کان نه ڪونه ڊڄندو هئين؟ ڀٽ ته هميشه
 پيشن تي ويندا آهن نه؟ ۽ خديون به تو جهڙيون ڪندو آهيان. بابا ياد اٿئي
 تون، آڻ ۽ امان گڏجي ڪراچي روسي قصر ڏسڻ هليا هئاسين پوءِ مون
 اتي ڳالهائون هو ۽ امان مونکي ڇو پٽيءَ اتي ڳالهائڻ بند آهي جي
 ڳالهائيندين ته توکي ۽ اسان کي اتان ڪڍي ڇڏيندا. پوءِ بابا
 آڻ سڄي ڳالهه سمجهي ويو هوس، امان کي ڇو هوم: اچا! اچا!
 امان مون سڄي ڳالهه سمجهي.

۽ هاڻ ته آڻ ڏاڍو ڏاهو ۽ وڏو ٿي ويو آهيان، تنهنڪري
 وڌيڪ ڳالهون سمجهي ويو آهيان. ⑤

ليلي مليس ڪنوار

اڃ شمل سوهاڻي ڪم ڪر لاهي، هٿ مڻهن ڏوٽي، ونهي وارن کي لٽي ڏني، نه پريان ڪتن تي شريف ۽ دهن جو ڏور. پيس. هيءَ جهٽ لٽي ڏيئي، چوٽي ڪري، وڃي دريءَ تي لٽي، هر ٻاهر ته سچ لڳي پيئي هئي. پريان ڪن پيارن لٽي ڏڪر... بي ڪمي ۽ ڪن پچ پچ لٽي. هيءَ دري بند ڪري ونهي رهيءَ هر پڙ ڳنڍڻ لڳي. ڪٿ تي سندس پنجن سائين جي ڏيئي ستي پيئي هئي، جنهن تي نسا جا سچ چڙهيل هئا. ٿوري دير کانپوءِ وري به شرفاءَ ۽ دهل جو آواز پڙڻ ۾ آيس. هن رهيءَ جو پڙ وڙهي سيڙهي ڪٽي بچڪي ۾ وڌو ۽ وري اچي دريءَ تي پيئي، پيئي پيئي ٽپيءَ ۾ پئجي وئي. سندس دل ۾ ڪئين يادن جون نجيون پيڙ لڳيون. کيس ٽنڊيڻ جون وسريل ڳالهائون اچي ياد پيون ته ڪيئن نه پاڻ، ميري، رقيت، زينو، جنو ۽ حاطل گڏجي گڏين رانه ڪنديون هيون، ڪڏهن گڏين جي شاديءَ جون تياريون پيون ٿينديون هيون ته ڪڏهن گڏين جي حافظي پيئي ٿيندي هئي. ڪڏهن پيئي پاڻ ۾ گڏجي گڏين جون سڳاوتيون ڪنديون هيون ۽ ڏينهن پٽي رڻ جا برقعا ڪري سڏن تي نڪرنديون هيون. گڏي رقيت جي گڏيءَ جي زينوءَ جي گڏيءَ سان شادي آهي. جنهن جو سڏ ٿو. سڏي پٽري ۽ مڱڻو، پريهن ونو، تنهن پريهن ميناري آهي. پنهجن گڏين کي وٺي ضرور اچو. سڏ پوءِ به پيئي مري مري ۾ به آيا سڏي پٽ لاءِ ڪنديون هيون ۽ گڏين جي سڏي پٽ ۾ لڳي وينديون هيون. شمل به سڏ مان شرط پنهجن گڏين کي موٽين جا ڳوٺ ٻاراڻيندي هئي ۽ ڪوڙن لاه ۾ جي ٽنڊيڙي ٽپي ڪٽي ڪوليدي هئي، جيڪا ماڻس کيس سڏ وٺي ڏني هئي، ٽپي سچي ڪتر سان پريل هوندي هئي. اها ڪتر کيس پڙي واري دريڙي ڏيندي

هتي، جيڪا سندس ماءُ جي ساهياري هئي. بس پوءِ سڄيئون گڏيون
سونهري موتين سان جهنجرجي پونديون هيون، مٿان وري دل ٻار
جس کڻي ڪپڙا پارائيندي هئي ته گڏيون جهڙيون ڪر سج سج
مٿن جهڙيون پيون لڳنديون هيون.

اهڙيءَ طرح ڪيترين ئي گڏين جون شاديون ٿيون، حافظيون
ٿيون، ٻه ڌيون ٿيون، پونا پڙهونا ٿيا.

وقت بي لغام گهوڙي وانگر ڊوڙندو پي ويو. رقيت، زينو،
حاطل اهي وهي چڙهيون، ڪن جون شاديون ٿي ويون ۽ وهي
شينهن ڪلهي چڙهيون، ڪن جي هنجن ۾ ٻارڙا هونگڙيون ڏيڻ لڳا.
شمل لاءِ به الائي ڪٿان ڪٿان ڪيتريون ئي مائڻيون

آيون. پر ٻس صفا ٺاهري واري. ڇي: ويهي مري وهي، هر ڏي
ڌارين ۾ ڪونه ڏي. گهر ۾ جاءِ هجي ته پهر ٻاهر ڇو اچلجي—
ٻس جي مرضي هئي گهر ئي گهر ۾ پائتي ڪي ڪٿي ڏيان. پر مائس
هيو: آءٌ ڪو پنهنجو ٻه ويهاري ڏي ڏينديس ڇا؟ ٻائس منهنجي
ٻه ڪي سڱ ڏي ته آءٌ به ڏيان. هاڻي ٻائس ڪي ڪا ڏي هجي ته
ڏي. نيڪ انهيءَ رد بدل ۾ سوئس هتي هنڌان پرڻجي ويو.

ڏينهن هفتن ۾ هفتا مهينن ۾ مهينا سالن ۾ گذرڻ لڳا. شمل
به اچي سورهن جي سن ۾ پير وڌو. ڏي جي ماني بادشاهه جي گهر
به ڪونه ٿي. مائس جو هنيون ڪاچندو پي ويو. ڏاڍو پڇتايائين
ته ناحق مڏن جهڙي سڌريل سوئس جي پانهن هٿان وڃايم. ڏو
ڪير ڪوئڻن هيو. سو هيءُ به دل جو سور دل ڌاري، جهڙي ڪري
پيرن ڦيرن تي پتڙ پئي پائيندي هئي. لال مائين: منهنجا پٽڙا ٻين
لائن. منهنجي شمل جي ڪٿي هڱي ڪر ته ٿوتي دهلن دماسن
سان ساڻي شالور جو اچي پڙ وجهنديس. آخر الله سندس من مرادون
پوريون ڪيون.

هڪڙي ڏينهن ٻس جو سوئڻاڻي سوٽ اچي نڪتو. شمل
ته وهي اندر لڪي. ٻي ڏينهن سندس ساهياريءَ جنوءَ ٻڌايس ته
سندس سڱ ٻس جي سوٽ سان ٿيو آهي. مائس ته گهڻيون ئي

ڏانهن ڪوڪون ڪيون ته زال واري تي ٺاهي ڇو سڱ رڙي،
پر پٺس پڙ ڪڍي آيو، ڇو ته ڇوڪري به بهه جا آهن، مٿي وري
نه ڇانوڻو وٺارندڙا...

مٿي اندر ئي شعل پريڻي، لائون لاهي وڃي سڱ تي ڪم
پوئي جي سندس آڇان لاه مٿس جي زال جي ڀرڻ سميت وڃي
هتي. صبح ٿيندي ئي کيس ڌارو ٿانون جو مٿي لاه ملو. شعل سان
ڪپڻ جي ڪارو ڌانون جو ڪٽي وڃي ڏيڍيءَ وٽ مٿن وڃي. شعل
مليندي صبح جا اچي نوت ٿيا. پريان ڦٽرن جي ٽڙين جو لڪ ٿيا،
شعل در وٽان لٽو پائي ڏٺو، فقير سندن ئي گهر ڏانهن هلي
هيءَ ماڻ ڪري ڊيگڙن کي ليهه ڏيڻ لڳي، فقير ڌڻون
وڃائيندا مبارڪون ڏيندا اندر گهڙي آيا ۽ سڏا وڏي ڪري ۾
ويا جتي سسٽس گهڙهي هندوري ۾ وٺي لڏي، اٿي: ”ماڻ ڪ ڪ
مبارڪون ڪنوار ڪٿي آهي... ماڻي وڏي پنج سیر ۾ سورا، پورا،
جوڙو، ڏهه رهيا روڪڙا، ڪڍي ڪر هاجر.“ اتي شعل ۾ وڏيءَ
نهن سان گڏجي منجي جي در وٽ آئي ته سسٽس جو جواب ڪر
تي. پيس، ”فقير ڪا پهرين شادي ڪانهي جو لاڳ وٺڻ آهي.“
رنيو ڪونه وٺو هو. گهر ۾ سڌا ملوڪ ڇڏي لڪي نڌي. سڀ
ماڻ وٺي آهي. ”اٺين چئي سسٽس ڪٿي ماڻ ڪئي. شير ۾ جو
ڪٽ تي وٺي، فقيرن هڪ ٻي ڏانهن ٺهاريو ۽ ڇاڻون، ”گهوٽ ۽ ٺٽ،
اٺين لاڳ وٺڻ ڪانسواءِ ڪين وٺنداسين.“ اٺين ٽڙي وڃي ٺٽ ۾
ڪٿي ڇهر مٿي نچڻ گهائڻ لڳا:

پلي ٻانهن لسوڏي، لاڏل ٻانهن لوڏي،

لهي مائس ڪنوار، پلي ٻانهن لوڏي،

شعل ڪٽ هٿ ڪريو وٺي هٿ، ۽ سسٽس ۾ هٿي
تري آيو، هوڏانهن وڏي نهن ۾ هن ورائي ڪرڻي ۽ ۾ علي وٺي،
سسٽس ڏٺو فقير وٺڻ سوا ڪونه ورتا، ڀڳتي مان ٺٽس وٺو
نڪ ۾ شڪي اٿي ۽ ٺاڻهي ڇاڻون جي ۽ سوا ٻيو ڦٽرن کي ڏٺو،
جيڪي گهڻي ڪري آخر وٺي هليا ويا.

شمل سڄي رات سوچيندي رهي ته ڪڏهن جون شاديون ڪندي ۽
 دم ڌمان سان ڳنڍيون هون ۽ ڪيترو نه ريشمي ڏاج ملندو هو ۽
 ڳائڻ وارن ڪڏهن ڪي ڪيتري نه گهور ملندي هئي، پر هن جي
 شادي تي ته ڪجهه ڪونه ٿيو. ڏاج ۾ وري ڇيٽ ڄا ڪهڙا ۽
 ڌارا ورتل گهر، جيڪي شاديءَ جي ڏينهن تي موٽائي ڏيڻ ڪي
 ڏٺون.

بابا جو اچي اٿو ڪٿو هو جو ڏسي وائسي ڪٿي پرندڙ
 به ۾ اڇلائي هنيائين انهيءَ کان ته ماري ڇڏي ها. پر بهاج
 واري ڪي نه ڏٺي ها. هنجي اکين ۾ لڙڪ لڙي آيا.
 ستين ڏينهن سناوڙي لاه پئس ڪيس ولن آيو ته پاڙي واريءَ
 ڳوريءَ ڪاسائڻ چيس، ”ابا، ڏي ۽ جو اٿو ڪٿو هئي، جو ڪٿي
 بهاج تي ڏي ڏني اٿئي. انهيءَ کان ته ڪٿي نڙي ۽ تي نهن ڏيئي
 ساري گهر ۾ پوري ڇڏينس ها.“

پئس چيو، ”ماڻي، مون ڪا ڏيءَ مفت ۾ ڏوروئي ڏني آهي.
 اٿي تي اٿو ڪارو نڪو ڪٿو. ٻي واه ڪانه هئي، سو ڪٿي ڏنم.“
 ”ميان، بدو ڏيئي پرڻيو آهي.“

”ابا، ڪهڙو بدو ڏنو اٿس، ابا هت ته سهي ٿڪون ٿي،
 چوٿين ٺهي ٿي ڪانه.“ ماڻي ڳوريءَ چيو.

”ابا، ماڻي وڏي ته چوي ٿي ته نياڻيءَ جو پيءُ بي واهو ٿي
 پوءِ اچي ويهي رهيو. تنگ جهڙي ڳالهه، سو مرڻدي ڪسندي
 ڪٿي بوجي ڪي ڪلهو ڏنوسين. پوءِ ڇا ڇا ڇا ڇا ڇا.“

اها ڳالهه ٻڌي پئس جو منهن تهي ڳاڙهو ٿي ويو ۽ ”ڇڱو
 ادي،“ هئي، ٽڪڙو ٽڪڙو هليو ويو. ٻي ڏينهن ڏيءَ ڪي سناوڙي
 ٿي وئي ويو.

ستين ڏينهن شمل ڪي مڙس ولن ويو ته سهري چيس، ”ابا،
 هن منهنجي پٽ جو نڪاح وجهي ڏي.“

اها ڳالهه ٻڌي شمل جي مڙس جو منهن لهي ويو. هي،
 ”اها، هينئر منهنجي پٽ رک، ماڻهو مون تان ڪلندا ته ڏي ڏيئي

پرڻيو آهي. وڏي زال کي به ڏک ٿيندو ته مڙس به ويو ۽ ڏي ۽
به وٺي.

اتي سهرڙي هيس، ”ڳڻو پٽ، جڏهن نياڻي وڏي ٿئي، تڏهن
شمل ساهري هوندي. هي گهر به پنهنجو اٿئي.“ ائين چئي، سهرس
ٻاهر نڪري ويو.

نائين مهيني شمل کي نياڻي ڄائي، نالو رکيائونس سياڻي.
سياڻي اڃ ننڍي سياڻي وڏي، اچي مسجد ڀري ٿي. سڄو ڏينهن ناهي
جي ڪلهي تي چڙهيو پيشي ڪهندي هئي. جڏهن پٽس ايندو هوندو
دانو وسري ويندو هوس. ماڻس چوندي هيس، ”اڃ ته نانو به وسري
ويو اٿئي ۽ نڪو ٻاهر گهٽ ٿي ڏهن.“

سياڻي چوندي هئي، ”امان، آءٌ ٻاهر ٿو من وٺندس ته به ٻا
لڪي پڄي ويندو.“

پٽس سندس ٻائي ۽ ٻولي ۽ ٽي ڪلي مٺي ڏيئي چوندو هو،
”مهڙي نازل ڏي ۽ کي ڇڏي ڪو پڄي وڃو.“ پوءِ ماڻس ڏانهن
نھاري، مرڪي وٺندو هو، ”ڇوري ۽ کي ڳڻو پڙهائي ڇڏيو اٿئي،
هاڻ ته ڇوڪرو پڙيو وٺي آهي.“

ٻئي سال گذري ويا. انهي ۽ وڃر سندس ٻھاج به مري وئي،
پر امان ٻڌي جو ست نه سلجهيو هو. مڙس به آيو ويو پر ماڻس
جي مھڻ ۽ طعنن ماري وڌس. چي، ”نياڻو سهرڙي جي در تي ويٺو،
ڄڻ ڪنو ويٺو.“ آخر هن اچڻ ويڻ بند ڪري ڇڏيو.
چي، ”پاڻ کان سڄي عمر ساهرن جي در تي ڌڪا ڪونه
کاڌا ٿيندا، ڏيو ته ڏيو، نه ته پنهنجي الله واهي.“

ائين چئي مڙس ڪاوڙجي هليو ويو. انهي ۽ ڳالهه کي سال کن
گذري ويو. سهائي رات ڏينهن پيشي به ڪي ساريندي هئي. سڄو
ڏينهن ماڻس کان پيشي پڇندي هئي، ”امان، بابا ڇو نٿو اچي؟ بابا
ڪڏهن ايندو؟“ ته وري ڪڏهن چوندي هئي، ”امان، ڇو نه پاڻ
بابا وٽ هون.“ ماڻس جي اکين ۾ پاڻي ڀرجي ايندو هو، سا ڏي ۽

کي ڀوندي هئي، ”امان پنڌ ڪين هاون، پنهنجي ويو آهي پاڻ لاه
گهوڙو وٺن.“

”هان امان، بابا ڏورو وٺن ويو آهي؟ امان، ڏولي تي به
ڌوت ڇڙهندا آهن، نوان ڪپڙا پائي. بابا به نوان ڪپڙا پائيندو؟“
”ن خوش ٿي تازي وڇائي پيڇيو، مائٽس رڻي جي پلنه سان گهوڙا
اگهي ڇڏيو.“ ”ا- امان، پنهين به نوان ڪپڙا پائي، نئين لونگي
پڌي، گهوٽ ٿي ايندو.“

”امان، سوڙ به؟“

”ها امان، سوڙ به پڌي ايندو.“

”امان، دهلن وارا به هوندا؟“

”ها امان، دهلن وارا به هوندا.“

اهڙا ڳالهه پڌي، سياڻي ننڍڙن پنڪڙن هٿن سان تڙيون
وڇائي، اڱڻ ۾ جهمريون هڻي ڳائيندي هئي: ”دھان سان ڌوڙي
تي چڙهي ڌوت ٿي ايندو.“

سوچيندي سوچيندي سياڻي جي ڪجهه ڪار تي سدس
خيالن جو سلسلو ٽٽي پيو. هن وڃي سياڻي جي مٿي تي هٿ رکي
ڏٺو، مٿو ٻاهه وانگر هي ڀرپس. هوءُ سياڻي جي سيرانديءَ وٺي
سندس وارن ۾ هٿ گهمائڻ لڳي. ڪنهن مهل سياڻيءَ اک کولي
ڇڏيو، ”امان، بابا...؟“

مائٽس ڇڏيو، ”ها پٽ، پنهين ايندو.“

هاڻي دهلن ۾ شرفاءَ جو آواز اچي ويجهو پيو. شرفاءَ وارن
شرفاءَ ۾ ’لڏلي مائٽس ڪنوار، پلي پانهن لوڏي‘ پي وڃايو. هيءُ
آهستي آهستي اُٿي وري وڃي دريءَ تي بيٺي. سامهون دهلارين جي
اڳيان شهدي ڏٺوڪن ۾ ڪهنهڪرو پڌي پي نچيا. رکي رکي پٽ
تي پٽن ڪرڻ جو چڻات پڌڻ ۾ پي آيو. ڪيترائي ٻار پٽن تي
ميڙ ڪري ڪيري ٿي پيا ۽ وري اٿي هڪ پٽ کان پيسائي ڪسڻ
لڳا. اوچتو پيرن جو کڙڪو ٿيو. شمل ڪڍ ورائي نهاريو ته جنو
پي اُٿي، تنهن ڀيڻ، ”شمل، سياڻيءَ جي پيءُ جي جڇ پيئي وڃي.“

شمل جي اکين آڏو آنداري اچي ويئي. سڀاڻي وري به اک
 کولي ڇڏيو، ”امان، باها وٽ ڪڏهن هلنداسين؟“
 مائٽس کان اوچ ڪار روڪجي نه سگهي ۽ هو ڏي جي
 سيراندي ۽ اونٿو منهن ڪري پاڪارڻ لڳي. ⑤

(مهيني اپريل، ۱۹۷۰ع)

جيڪي

جيڪي، او جيڪي، ڪنڊن لاءِ پتي اڳڙيون ته ڏي. هڪ
هڪڙي جو جواب ڪونه آيو. وري وڏي واڪي چيو، هاڻي
جيڪي، ڇا ويٺي ڪرين؟ ٻڌين ڪونه ٿي ڇا؟ پتي اڳڙيون ته ڏي.
پر جواب ڪونه مليو. ڄاڻ ڪئي به ڪجهه مان هيٺ تهاريان ته هڪڙي
سار بڙهي، هاڻ سلام پئي ورايو. مونکي ڏسي سرڪي هڻي،
”مٿي، نماز به پڙهڻ ٿي ڏيڙ. هاڻ ٿي ڦريو اچين؟ اس به سر
مٿي ويندڙي.“

”نه، جيڪي، ٻي ڪونه ٿا سڙن. هيءَ نوڙي آسائينءَ ٿي،
ان به پتي اڳڙيون ٻڌي موڪل.“
”هٿ، اهاڻ ته ڪٿر ڪانه ڪئي آهي. ڪهڙا ڪنڊن
ته ٻوڙ ٿوڪي ڏينديس.“

”جيڪي، تون ته روز پتي بهانا ڪرين. ڪنهن به پتئي به
پئي ڏينديس. اڄ منهنجي ڪنڙيءَ جي شادي آهي، مون اڃان ڏاج
ڪونه ڏهيو آهي، مون روڻهارڪي ٿيڻ جو ارادو ڏيکاريندي هون.
”هڪڙو، مٿي، پتئي به ڏسان ٿي.“ ائين چئي هڪڙي ڪوليءَ
به ڪهڙي وٺي ۽ پتي هڪڙون گولي ڪئي آڻي نوڙيءَ به ٻڌي ڏيڙ.
آڻ اڳڙيون ڪئي وهي ڪوليءَ به ڪڏس جو ڏاج سڻ وٺس.

جيڪي ۽ اسان جا گهر ڪڏيڪا پيا هئا. وڃڻ لڳي ٻي هڪ
سڀس اڳڻ اڳڻ ڪهڙيءَ به هو. دفعو ۽ ڪولي به چئي اڳڻ سڻ
ڪڏيڪا هئا. اسانجي جڳهن به ڪا به ٿي. ڪل ڏيڙي هئي به ان
رڌڻي جي پٽ تي ڏاڪڻ رڌي، رڌڻي جو ڏاڪڻ ڏيڙ، جيڪي جي
منهنجي واري ڏاڪڻ تي هڙهي، وهي به ڪجهه مان به ڏيڙي هئي ۽ نوڙي
هيٺ آيا، جيڪي ڪل شئي وٺي هئي.

جيڪي ڪهڙا سڻي اڳڻ به سڀندي هئي، ته هڪڙي اوڙي

پڙي جون زانون ڏٺس ڪورا سارا ايون هيون، خاص ڪري
برقعا ته لاجواب ٻيندي هئي، سيراڻي وري ڪڪري؟ سج سا ڇهر
رڀا، موانگي ۾ موانگو برقعو ڏهر رهيا ڇهر ڏوڏا، ڏهن ۾ ڏاڏا...
اڪين واري کي، ۽ اٺ آڏا رومالي ۽ ٽوپي اڪائي، ٻن ٽن وڃڻ
ڇا رڀا سج رڀيا ٻچندا هئا، مرداڻي قميص جي سيراڻي اٺ آڏا ۽ سڻ
جا ٻارنهن آڏا، زناني ڇولي سڻ جو رڀو.

جيڪي ۽ وٽ سدائين مائين جا ميڙا لڳا پيا هوندا هئا، جيڪي
سڄي شهر جون ڪلائون، جهيڙا جهٽا، شادي غمي ۽ جدا ڏيندڙ
اهي ڪنڊيون هيون، جيڪي ڏاڍي ۽ دلچسپي سان سنڌن ڳانڍيون
ٻڌندي هئي ۽ سنڌن فيصلو به ڪندي هئي، سندس ٻوڙهي ماڻا، ٽي
ڪريمان، جيڪا اٽڪل ستر ورهين جي هئي، سا ننڍي سڄي ۽ بي
لڙي پيئي هوندي هئي، کيس دم جي بيماري هئي، ڪڏهن رڙهي
اهي ٻاهر اڳڻ ۾ وهندي هئي، جتي جيڪي ڀت جي ٻاچولي ۾ مٿن
پئي هلائيندي هئي، سندس آڏو ٿڌي تي به ٽي زالون هميشه ويٺ
هونديون هيون، جن مان ڪا ناني ۽ لاء چلم تازي ڪسي هئي نه
ڪا وري ڪلهه مان پوريل ٿانڊو ڪڍي ٽوپي ۾ ۽ ٻوڙهي ۾.
ڪنهن مهل ناني رڙ ڪري هوندي هئي، 'عاشو، مونکي ڏس هي
سونگي ته ڪٿ تان ڪٿي ڏي.' آءُ ٻوڙ ٻاڻي سونگي ڪئي هي ٿانڊو
کي ڏيندي هيس، سڀ زالون جيڪي ۽ ناني ۽ جو ڪم خوشي ۽
سان ڪنڊيون هيون، ڇو جو ڪنهن کي ڀت جي قميص جاري ڪري
هئي ته ڪنهن کي برقي جي ٽڪڙ هوندي هئي، ڀرن کي وري
گڏين لاءِ اڳڙيون ڪنڊيون هيون، انهي ۽ لالچ ۾ ڀار - سن
ڪيترائي ڪم ڪندا هئا، ڪو هٿ تان اٽو ڪهه وٺي ڏيڻو هون
ته ڪو وري ٻاڻي ۽ جو ڏول وهنجڻ لاءِ يا وضو لاءِ پري ڏيڻو هون.
جيڪي ۽ جو ٻاڻا ماما پير بخش، وائيڪي ڪم جو بادشاهه
ڪاريگر هو، جي ڪم لڳندو هوس ته مهين جا مهينا پيو هلندو هو،
جي ته ته مهين جا مهينا ڪهر ۾ ويٺو هوندو هو، ماما پير بخش سج
ٿي مهل سڄي بادشاهه جي سلاسي ڀرڻ ويٺو هوس، ۽ جمعي رات

سائين شهيد سرفراز جي زيارت تي ويندو هو، نه ته سچو ڏانهن وڌي صفحي ۾ منگهه هيٺان ڪٽ تي ستو پيو هوندو هو. ڪن کان ڳرو هو، جنهنڪري اُتي وڃي ڳهڙ ڳهسان جي پرواهه ئي ڪانه هوندي هيس.

جيڪي صبح جو سويل اُتي، وضو ڪري نماز پڙهي، دور ڪري، پوءِ وڃي چاهه ٻاريندي هئي. ماني پچ ٿي، ڪارائي ٻياري هوندي ۾ ويهي ٿاڻو مائيندي هئي، جا وڏي صبح جي ڪاڌ تي ۽ ناندي جي ڪٽ جي پيرانديءَ کان هئي. اتشي ت ۾ جارولهيل هوندو هو، جنهن ۾ ٿاڻو ڏوٻندي رکندي ويندي هئي ۽ پوءِ ڇانڊ ٿوڪ ڪري هٿ منهن ڏوٻي، ٿي ڏيڻ، وڃي مشن ٿي وهندي هئي. انهيءَ وچ ۾ وٽس ڪيترن ئي زالون ايڏيون وينديون هيون، جن سان ڳالهائيندي به ويندي هئي، نه سڀدي به ويندي هئي. وڏي صفحي جي سامهون ۾ ڪوليون هونديون هيون، جن مان ننڍي ڪوليءَ ۾ ڪٽ جو ننڍو پيڪيو به هوندو هو ۽ وڏي ڪوليءَ ۾ ماما جا وڏڪي جا اوزار، پرڻيون ڪٽيون، دها وغيره پيا هوندا هئا ۽ در لڳ جيڪي جون چار پنج پيٽيون هڪٻئي سان رکيون هونديون هيون، انهن ۾ اڻ-ٻيل ۽ سبيل ڪپڙا، برقعو وغيره هوندا هئا. ڪٽ جي وڏيءَ پيٽيءَ ۾ سندس ڪپڙا، زيور ۽ ٻيون هاڙي پيٽيءَ جون امانتون رکيون هونديون هيون. غريب ماڻهن چوريءَ جي ڊپ کان يا وري مڙس کان نڪايل ميڙاچوندي وٽس اُتي رکنديون هيون. جيڪي اهي بنا ڳڻل جي ويڙهيل سيڙهيل جيئن هوندا هئا، تيئن پيٽيءَ ۾ بند ڪري ڪلف ڏيئي ڇڏيندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن ته اها سادگي ڳچيءَ ۾ پئجي ويندي هيس. زالون کائڻ ٿڌو ڪري وڌيڪ پئسا يا زيور پرائي وٺنديون هيون.

جيڪي ڪڏهن به نماز، روزو نه ڇڏيو. گرميون هجن توڙي سرديون، کائڻ قسم ڪڏهن نماز قضا ٿي، نه وري ڪڏهن روزو ڇڏيائين. رمضان شريف کانسواءِ به جمعي رات نفلي روزا رکندي هئي. سندس منهن هميشه چوڏهينءَ جي چنڊ وانگر پيو ڇمڪندو

جي سوت کان لهرائي ڏني هئي. سندس وڏيون اکيون، ڊگها وار،
ننڍا سهڻا هٿ ۽ پير اهڙا هوندا هئا، جهڙي ڪر پنهنجي مونکي
ايڏي ته وڻندي هئي، جو مون کڻي جيڪو ۽ جو نالو رکيس ۽ سڀني
گڏين جي پٽ رائي ڪيومانس. اڳي گڏي جا مونکي زبني ۽ ٿاهي ڏني
هئي، تنهن جون اکيون ۽ چاهيون هيون. ٿاهي، بي ڊولي وري اهڙي
هئي، جهڙي ڪر ڀاڳل، مون به کڻي ڀاڳل نالو رکيس ۽ سڀني
گڏين جي نوڪرياڻي ڪيومانس. سڄو ڏينهن پيئي پن گڏين جي
آڳي پيچي ڪندي هئي.

ڀاڳل کي سدائين پشن جي ڪوت هوندي هئي. هڪڙي
ڏينهن آءٌ امان جي ڪم سان جيڪو ۽ وٽ ويس ته ڀاڳل چلم پيئي
پيئي ۽ جيڪو ۽ مشين پئي هلائي. ناني پاهر آس ۾ منجهي تي پئي
پيئي هئي. ڀاڳل مونکي ڏسي جيڪو ۽ ڪسي چيو، 'اجهه عاسو آئي
اٿي، کڻي انهيءَ کي اسان.' جيڪو ۽ مونکي ڏسي آهستي چيو، 'عاسو
چڱو ٿيو جو آئين ۽. پيئي پير حليمه کان ويهه رپيا آئي ڏينهن.'
آءٌ حليمه کان ويهه رپيا وٺي اچان ڪهڙي ۽ جي در وٽ
پهتس ته ڀاڳل سامهون پئي آئي ۽ ست ڏيئي منهنجي هٿن مان
ويهه ٽي رپيا ڪسي ورتائين.

مون چيو، 'ماسي، اهي پئسا جيڪو ۽ جا آهن.'
'ماڻهن جيجهين جا ڪونه آهن، منهنجا آهن،' مونکي ٻڌي
ڏيئي چيائين.

مون روئي اهي جيڪو ۽ کي ڏانهن ڏني. جيڪو ۽ چيو، 'مڙي،
اهي پئسا مون ڀاڳل لاءِ گهرايا هئا.'
مون چيو، 'جيڪو ۽، مونکي ڇڏ ڇڏ ڇڏ؟ آءٌ ڪو پئسا
ڪڍي ٽي ويس ڇا؟'

ناني ۽ اها ڳالهه ٻڌي، جيڪو ۽ ڏي چيو، 'اعارن لري قدر
هڪري ڇڏيندي. جيڪو ۽ ڪانهين، سوئي انهيءَ کي ڪارائين.'
پوءِ ته جيڪو ۽ ناني ٽي پاڻ ۾ وڙهيون. آءٌ امان جو ڇوڳو
ڪڍي گهر هلي آيس. امان منهنجي منهن ۾ ڏسي چيو، 'چو، رلي'

آهين ڇا؟

مون ڀاڳل واري ڳالهه ڪري ٻڌائي. اسان کي خار وٺي ويا ۽ تنهنجي منهن ۾ وڻ لڳي، انهيءَ ڪمڻيءَ ۾ رن ملڪ تپائي ڏنو آهي! هڱو اچي ڪڙو ڪڙو ڪڙو ٿي پئي آهي: اڄ سو گهرجيم، شاديءَ تي ويهي آهيان! اڄ جمعي جي ڀيڻ گذاري ويئي آهي، تنهن لاءِ چار ڏيڻي آهي! اڄ امڪي لاءِ پئسا ڏهن، اڄ ڊمڪي لاءِ ڪن.

اڄ ڏينهن گذري ويا. هڪڙي ڏينهن اسان رلين جيون ٽڪريون پئي ڳنڍيون. مون به کيس ٽوپي ۾ همراهي پئي ڪرائي ته ڪنهن مهل ماسي جانل لنگهي آڏي. ڳالهين تسان ڳالهائون ڪندي، جيئيءَ جي ڳالهه نڪتي.

”ڪڙو ويڇاريءَ سان ناحق ٿي ويو! ماسي جانل ڇو.

”ڇو؟ ڇو؟ ڇا ٿيو؟ اسان پڇيو.

”اڏي، انهيءَ ڀاڳل ڪمڻيءَ جو اچي خرچ ڪيو. سو منهن پلڙو ڪري، ڳوڙها ڳوڙي ڪڙو وٽ اچي ويهي رهي، هي مونکي پنج سؤ رپيا گهرجن، منهنجو پاڻ چوري ۾ جهلي پيو آهي، تنهن لاءِ وڪيل ڪرڻو آهي.“ ڪڙو ويڇاريءَ وٽ هڪيا پئسا ڪونه هئا، تنهن ڇا ڪيو جو ساران شوريءَ جي دهر ڪئي ڏس ته اها ڪٿي گروي رکي پئسا ڪم ۾ آڻ.

”اٿي، سٺس! هاڻ دهر ٿي چئي! اسان ڏاهن ڪم ۾ ڇو.

”ها، اڏي، اها ته ڳالهه ڪريان پئي. اڄ اوچتو ڏٺ ٿو.

نه دهر ٿي ڀاڳل مرڳو وڪڻي ڇڏي آهي.

”اٿي ڪهڙا!

”ساران جي مائٽن جي ڪا اتر ۾ شادي آهي، تنهن لاءِ

پنهجا ڪم ڪڙو ڪڙو وٺڻ آئي، ٻڌهن دهر ٿي جي ڳالهه لائي

پئي. هو ته اڳيان ساران آهي، تنهن نه ڇڏيو ڪڙو ڪي، نه

ڀاڳل ڪي. هاڻ ته ڪڙو ڪي سيران اچي لڳي آهي ته ستان

پاڻ جي ڪن ڳالهه ٻوي، پر اڏي، اها ڳالهه ڪا لڪن جي آهي؟

ڪڙو جا به انصاف آهن! رن اصل اهڙو ته انڌو ڪري
 ڇڏيو آهيس، جو پنهنجي عزت جو خيال نٿو ٿيس!^۱
 ها ادي، هاڻ ته ويڇاري منجهي پئي آهي، ڇا ڪري؟
 ساران سان ٽن ڏينهن جو وعدو ڪيو اٿس. اڄ ته ويٺي آهي پڻ
 وٽ، ڏسجي ته ڇا ٿو ٿئي. مون تي به ڪم رکيو آهيس ته وڏيرن
 وٽ منڊيون رکي پئسا آڻي ڏي، سو اوڏانهن ٿي ويس ته ڇير ته
 تو وڏن به ٿيندي وڃان.^۲

پئي ڏينهن امان ۽ آڻ ڇڏجي ۽ جي گهر وٽون سين ته جيڃي ۽
 وٽ زبي ۽ زبي ۽ جي ماءُ ويٺيون هيون. زبي ۽ جي ماءُ جيڃي ۽ سان
 پئي ڳالهائون ڪيون ۽ زبي مشين پئي هلائي. آڻ زبي ۽ وٽ ويهي
 رهيس. ناني اندر لپي پئي هئي. ڳالهين ڪندي زبي ۽ جي ماءُ چيو،
 ”ڀاڳل ته اڄ ڪلهه شهر بانو وٽ سڄو ڏينهن ويٺي هوندي آهي.“
 ”ڪهڙي شهر بانو؟“ جيڃي ۽ چيو.

”اها، امان، پريانڊ ۽ جي ڌيءَ ڪانهي، جيڪا اڳي
 ڪهنپائي ۽ سان لئل هئي؟“

”اٺي، هاءِ اها بچائي ۽ جي ڌيءَ نه؟“ امان چيو.
 ”ها، ادي، اها بچائي ۽ جي ڌيءَ! انهيءَ کي گهٽ ڪري
 نه سمجهو. انهيءَ رن ماڻهن جا پئنگا پيڻگ ڪري هڏيا آهن.
 جيڪر انهيءَ جي ور وڙهيو، سو چٽو! زبي ۽ جي ماءُ چيو.
 ”آڻ به چوان ته ڀاڳل روز روز اديءَ ڪڙو وڏن پئسا
 وٺو وڃي، سو انهيءَ کي پيشي ڪارائي، امان چيو.
 جيڃي اها ڳالهه ٻڌي ڪڇي ڪانه، پر مون ڏٺو ته سڄي
 هڏي ٿي ويئي.“

ڪيترا ڏينهن گذري ويا. هڪڙي ڏينهن مون جيڃي ۽ جي
 مٿي مان جئون وٺي ڪڍيون. ماسي جانل ۽ امان به ويٺيون هيون
 ته اوهن ڀاڳل آهي نڪتي. جيڃي ۽ ڀاڳل کي ڏسي چرڪ ڀري،
 منهن ڪشي پاسي ڪيو. ڀاڳل جيڃي ۽ ڏانهن منهن ڪري چيو،

’ايتري ڪاڙي‘

جيڪي ڪونه جواب ڪونه ڏنو، اتي ڄاڻل ڀاڳل ڪي
لوڪو ڏيئي ڇڏيو، ’ڀاڳل ڪر خبر؟ ڪيئن نڪري پئين؟ شھرو
مان پيٽ پرڃي ويوئي ڇا؟ يا وري ڪا ٻي دھري پھري ڏيئي؟‘
’اٺي هاڻي گھڻو ڪيئي، اجايو وات نه هئ. توکي به سڃاڻان
ٿي،‘ ڀاڳل ٽپ ڏيئي اٿي ڇڏيو.

ماسي ڄاڻل هيس، ’اٺي، ته پوءِ وري ڪهڙو منهن ڪئي اٿي
آهين؟ وڃي پنهنجي انهيءَ جهڳوٺي ۾ وٽ ويهه.
’ڇونه ويهنديس؟ ڇونه ويهنديس؟ اوھين سڙو، ڪسو، پڇو!
رن پڙوي! پڙوتون پاڻ ڪري ۽ ڇوي وري پڻ ڪسي!‘ ائين چئي،
گاريون ڏيندي، ڀاڳل ٻچ ڇڏي اٿي هلي.

ڪيترن ڏينهن کان وٺي، جيڪي اجها ميل اجها ميل پئي ڳچي.
اهڙي ته ماڻ اچي ويس، جن کيس کلڻ ڳالهائڻ وسري ويو هو. اڳي
نانيءَ سان ڳالهه ڳالهه ٿي وڙيو پوندي هئي. هاڻ ناني ڪيترو
ڪاڙي هئي ته به ڪو جواب ڪونه ڏيندي هئي. سڀو ڪندي
ڪپڙو ايتو سبتو سڀو وجهندي هئي. جنهن ڪسي وري وري اڀيڙي
سبتو پوندو هوس. سبندي سبندي ڪو پور پئجي ويٺو هوس ته
مشين ڇڏي منهن ويڙهي وڃي پينگهي ۾ پوندي هئي.
’امان ڇوندي هيس،‘ چيو، ڪڙو، اڄ مشن ڪونه ڪڍي
اٿيئي؟‘

جيڪي ڇوندي هئي، ’اڏي، هاڻ ته ڪم به نٿو آچي.
الاڻي ڇو من موڳو پيو لڳي! ڀانڀان ته هي گهر ڇڏي، اڏاسي ڪنهن
اهڙي پاسي وڃان، جتي ڪير نه هجي.
’اها ڳالهه ٻڌي، آءٌ ڇوندي هيس،‘ جيڪي، تون جي اڏاسي
پئي پاسي ويندين؟ ته پوءِ ماما کي ماني ڪير پچائي ڪارائيندو؟‘
’امان، پوءِ کڻي سندن قسمت، مون ڪو سندن سڄي عمر
جو ليڪو ته ڪونه کنيو آهي.‘

جنهن تي نالي ڇيو، 'امان، هنئر اسين بي پهچ ٿي پيا آهيون،
تڏهن روز روز ڪاڏي جا مڻا پئي ڏي'.

اسين منهنجي ماسائن جي شاديءَ تي ڪراچي هليا وياسين
۽ پندرهن ڏينهن اتي رهي پياسين. جنهن رات موٽياسين، تنهن جي
پئي ڏينهن امان ۽ آءُ جڳي ۽ لاه مٿاڻي کڻي وياسين. جيڪي ڪٽ تي
سٽي پئي هئي. نسائي منجهي ۽ ٽسي وٺي هئي ۽ جانل مانپون پئي
پڇايون.

امان جانل کان پڇيو، 'ڇو، ادي، خير ته آهي؟ ڪڙو سٽي
پئي آهي'.

جانل ماني اٿلائيندي ڇيو، 'ڪڙو ويڇاريءَ کي ته الله
پوڄيو آهي، مري پڇي آهي'.
امان ڇيو، 'ڇا ٿيس؟'

مسي جانل ڇيو، 'اوو-وو وٺي وٺي دورو آهي پس. ويڇارا
پئي ماءُ پٽ پریشان ٿي پيا. مونکي کڻي سڏيائون. ڊاڪٽر گهرايوسين.
ڪئين علاج ڪياسين، پر فائدو ٿي ڪونه ٿيو. جيئن پوءِ تيشن پٽ
پوندي وئي. پوءِ ته ادا وڃي مولوي عبدالله کي وٺي آيو، جنهن
سڄيون سڄيون راتيون پڙهي دم ڪيس، تڏهن هاڻ مس ٿيو ڏينهن
ڪن وٺي آرام آيو اٿس. ويڇاري مولويءَ کي آفرين آهي، نه ته
شي ڏيڻ کي بهتي پئي هئي'.

جيڪي سڄو مهينو ڪٽ تي پئي هئي. خدا خدا ڪري مهيني
کان پوءِ مس هڪڙو ڪنڀائين. پوءِ به ماما سڄو مهينو پئي مولويءَ
کان ڇنڊا ڇيڻا ڪرايس، تڏهن وڃي ڪا هلڻ ڄاڻ جهڙي ٿي.

هاڻو مولوي عبدالله امان جي ٻاڙي جي مسجد ۾ پيش امام
هو. اڳي جيڪو مولوي هو، سو اسانکي اصل ڪونه وڻندو هو.
سدائين منهن ۾ سونڊ پيو هوندو هوس. آءُ ۽ زبي ڪڏهن کڻي مسجد
جي درين مان اندر جهاتي پائينديون هيون سين ته وٺي وٺي ڪنڊو
هو، 'ڇوريون، مرداريون، وڃو ٿيون!' تنهن ڪري اسين گمان

پنڌان کيس ڏسنديون هيون سين ته ولسي سندس اهلون ڪنديون هيون سين، ۽ آواز ٻڌڻو ڪري ڇوڏنديون هيون سين، ڇوڏنديون مرداريون، وڃو نئون! هو وٺي اسان جي پٺيان پوندو هو، پر اسين پڇي وينديون هيون سين، ڇا هو عبدالله ڪهن سان به ڪونه وڙهندو هو، مونکي گسان پنڌان گڏبو هو ته ڇوڏندو هو، 'ناني، پٺئين ٿي ڇڏو ته سانجهي ۽ ڪراچي مان عالم سڳورا ايندا، نماز تي سويل اچجو.' يا وري چوندو هو، 'ناني، فجر جو پٺئين نماز تي ڪونه آيو، ڇا ڪه ته آهي نه؟' اسين گڏيون پرڻائڻ وينديون هيون سين ته سرڪي چوندو هو، 'ناني، گڏين جي نڪاح تي ملان ڪونه وٺي هليديون.' سندس زال ٻيڙي ۽ جهيڙاڪ هئي. ماسي جابل ڪڏهن ڪڏهن چوندي هئي، 'خدا جي قدرت! مولوي ڪهڙو مور جهڙو سدا سهڻو مڙس ۽ زال وري ڪهڙي ٻيڙي بدشڪلي مٿي ۾ ٻڳي آهيس. سڄو ڏينهن گهر مٿي تي کٽيو ويٺي آهي. مولوي ويڃرو ويندو ٻڏي، ڪڇي ٿي ڪونه. ٻيو ڪو مڙس هجي ها ته لک مان وڌي لاهي ڇڏيس ها.'

هن پهرن جو امان جي ستن کڻي آڻ ۽ امان جي ۽ جي گهر ويون سين. گهڻي ۽ وارو گهر کليو پيو هو. جي جي ڪوٺي ۽ جي در وٽ بيٺي هئي ۽ ڇاچي عبدالله سان پٺي ڳالهائين. اسان کي ڏسي ڪجهه هڻي، پوءِ امان کي چيائين، 'ادي، آءٌ ڀلي ڪري آئين ۽' امان سرڪي اندر وڌي صفحي ۾ وڃي ويٺي. جي جي مشن تي اچي ويٺي. ناني ۽ سٽي پٺي پٺ ۾ ڪئي. مون چيو مانس، 'ناني، هاڻي ڪهڻي ڇا؟' نه نه، ڪيائين. مون پڇيو، 'جي جي، ناني ڇا ٿي چوري؟' جي جي ڇو، 'انهي ۽ جي جي ته اچي مت ڪسي آهي. سڄو ڏينهن پٺ ۾ ڪري رت ٻي وٺي آهي. نڪا ٿي مري، نه ڪا ٿي منڇو ڇڏي.' اتي امان جي جي ۽ کي چيو، 'ڪزو ادي، مائٽ جي دل نه

ڏکونجي آهي! ڇري، مائٽ وري به مائٽ آهي. ڇوڏو، پر ڇوڏائيندو
ڪونه!

جيڪي ورائيو، 'پر، ادي، ڏسين ٿي! ڪو ساڻهو ڇڏو
سائڻي لاءِ اچي ٿو ته وٺو باهه ٻاري! هڪڙو ڇوڏو ڇوڏو ڪريو
ڪرايڻ ۽ ڇو وري سڄو ڏينهن ڪٽ ڪٽر سهان. وڏي ڏينس ڌم
ڌمان سان پرڻائي ڇڏيائين؛ باقي مونکي پنهنجي ۽ پٽ جي گيس
-هاري ۽ گت لعنت لاءِ وهاري ڇڏيائين. ائين هئي جيڪي اچي
اوچڪارن ۾ چٽڪي. امان اتي گهرائڻي ٻائي پرهائيس.

مون گهر اچي امان کان پڇيو، 'امان، ڇو؟ ساڻا جيڪي ۽ جي
شادي ڇو نٿو ڪرائي؟'

امان چيو، 'هٿ ماسهين جي به شادي ٿيل آهي ۽ جيجهين
جي به شادي ٿيل آهي.'

'ته ڇو جيڪي پنهنجي گهر ٿي وڃي ڇو؟'
'نه، هٿ، هي بدن جا سڱ آهن. جيئن تون ڪونه گڏين
جون ڏي وٺ تي شاديون ڪري، ڇو اعليٰ بهائي ڪوڙائي وهاري
ڇڏيندي آهين، تيئن هن ڀاءُ پڻ جو ليکڪو به ائين آهي.'
'امان، منهنجون گڏيون ته وري به پنهنجي مڙس سان پرڃي
موني وينديون آهن.'

'امان ماسهين ڇٽ ٻوڙو، جوڻس آندا ملوڪ، هٿين پيرين
سهڻي، سا وٽس نه ويٺي. ماسهين وري خار ۾ جيجهين کي وهاري
ڇڏيو. سال ٿي ويا آهن. ويڄاري ويهي سڙي ڪامي ويئي آهي.'
'ڇو مڙس وٺي نٿو وڃيس؟' مون وري اعتراض ڪيو.
'ڇري، مڙس ته گهڻو وٺي وڃيس، پر ماسهين به ڇڏي نه!'

هڪڙي ڏينهن ٻاڙي ۾ وڏيرن سڄي ۽ جي ڪندوري ڪئي.
اسان کي ۽ جيڪي ڪي به ڪوٽ هئي. رات جو الين جي اسان ۽
آءٌ جيڪي سان گڏجي ڪندوري ڪيائين ويون. ڪلاڪ کن
ويهي جيڪي اسان کي اشارو ڏيئي اٿي. اسين زالن جي وهان گهٽ

ڏيئي نڪري آهوسين. جڏهن گهٽي ۽ جي ويجهو ٿيون سين، تڏهن
جيءُ ۽ امان کي ۽ هو، توهين هلو ته آءُ مولويءَ جي زال وٽان
ٿيو ٿي امان.

گهر اچي مون امان کي ۽ هو، امان جيءُ مولويءَ جي
زال جي گهر اچي ته ڪڏهن به ڪانه وڃي.
امان ۽ هو، امان، ڪو ضروري ڪم هوندس، تڏهن ته
وٺي آهي.

پر، امان، مون ڪا گالهه ياد ڪري ۽ هو، امان، جيءُ،
مولويءَ جي زال ته اڄ گهر آهي ٿي ڪانه، ڪالهه ماڻهن ۽
وٺي آهي.

امان خفي ٿي ۽ هو، چوري، توکي ته ڪا اجاڻي ڪڪ
جي عادت پئجي وئي آهي.

ان ڪانهه مولويءَ جي زال ۽ جيءُ هڪ ٻئي وٽ اچي
وهڻ لڳيون. جيءُ ڪانئس ڪڙن جي سيراڻي به ڪانه وٺي
هئي. هوندي هيس، ادي، توهان جسا مون تي بيماريءَ ۽ ٻئي گهٽ
احسان آهن. ڪڏهن ڪو سٺو ڪاڌو رڌيندي هئي ته جيئرو اسان
کي موڪليندي هئي، تهڙو مولويءَ جي زال کي.

نيٺ هڪڙي رات ناني گذاري وئي. پوءِ نه گهر ۾ واپس
اچي وئي. جيءُ جي پٽ ۽ اوري پري جون مٿيائون اچي گڏيون.
صبح جو ٻيون به ڪيتريون مايون هٿ فاتح لاءِ اچي گڏ ٿيون.
ڪيترا ڏينهن ٻئي مايون آيون ويون. اسين سڄو ڏينهن جيءُ وٽ
وٺيون هونديون هيون سين. جيءُ سڄو ڏينهن نانيءَ کي ياد ڪري
گولڙا ٻاڙيندي هئي. ۽ اهي عبدالله کي به گهڻو ڏک ٿيو. هو
صبح شام جيءُ کي دلداري ڏيڻ لاءِ در تي اچي بيهندو هو.

هڪڙي ڏينهن آءُ ۽ امان گڏجي جيءُ جي گهر آيون سين
ته جيءُ وڏي ڪوليءَ جي پٽ کي ٻئي ڪوٺيو. امان پڇيس، ڇو
ٻئي ڪوٺين؟ ته چيائين، ادي اڪيلائيءَ ڪري روح منجهيو پوي.

اڃ ڪلھ ادا به ڪيرن سان ڪم ڪي لڳو ٻيو آهي. مولوي ۽ عبدالله جي زال چيو، ”آءٌ به اڪيلي آهيان، وهان ڪولسي ۽ مان دري ٺاهيون ته هڪٻئي کي سڌ صلح ڏين ۽ ڳالهائڻ ٻولهائڻ به سولهون ٿيون.“

امان چيو، ”پائين کان پڇيو اٿئي؟ منان اهو ڳالهائڻ نه ڏينس.“
چيائين، ”پهريائين انهيءَ کان موڪل ورتي اٿم، نه ته ٿي
آءٌ ائين پنهنجي هلايان.“

مونکي دريءَ جي ڳڻتيءَ ۾ رات جو نند ٿي ڪانه آئي.
صبح جو بابا جي وڃڻ کان پوءِ ڪڏ ٿي ڇڙهي، منگھ مان جيڃيءَ
کان پڇيم، ”جيڃي دري لهي وئي؟“
چيائين، ”ها، مٽي، رات ٿي ڪوئي ٺهي به ڇڏيم.“
مون ڊوڙي اچي امان سان ڳالهه ڪئي، ”امان، جيڃيءَ دري
ڪوئي ٺهي به ڇڏي.“

امان چيو، ”ها، امان، هاڻي جيجهين جو روح ڪونه منجهندو.“
پوءِ زبي آئي. چيائين، ”ادي، تنهنجن گڏين کي منهنجون
گڏيون سڌ ڏين آيون آهن. سڀاڻي مڱڻو، پرهين ۽ وٺام، پٽرهن ۽
جي رات ميندي ۽ سورهن ۽ شادي آهي.“
آءٌ پنهنجي گڏين جي تياريءَ ۾ لڳي ويس.

جيڃيءَ جو آواز ڏاڍو سٺو هوندو هو. کيس شاهه جهون
ڪيتريون ڪافيون پياد هونديون هيون ۽ پنهنجي منهن وٺي
جهونگاريندي هئي. آءٌ وٺي پٽندي هيس. کيس اهڙيون ڪافيون
وٽنديون هيون، جن ۾ ڏک هوندو هو. ڪڏهن ڪڏهن مونکي به
هوندي هئي ته فلاڻي ڪافي ڳاڻي پڙائي. خاص ڪري کيس ”ڌڻو
ڪوٽن ۾ آهيان بند ٿي اڏيون“ واري ڪافي ڏاڍي وٽندي هئي.
هڪڙي ڏينهن شام جو لڙڪڙ پئي پئي. ٿڌي هوا پئي لڳي.
جيڃي اسانجي گهر وٺي هئي. اسين ٽيئي اڱڻ ۾ ويٺيون هيون سين
۽ جهڙ جو نظارو پئي ڏٺوسين. ڪنهن مهل جيڃيءَ چيو، ”عاشو،

هو ڪافي ته ٻڌائين، ”ڦاٽو ڪوٽن ۾.“
 مون چيو، ”نه اڄ ڪا به ٻڌاء.“
 ”ڇڏو هلا ٻيو ته پهريائين آءٌ ٿي ٻڌايان.“ ائين چئي هڪڙي
 ڪافي ڪنيائين: ”آئي مند ملهاري آءٌ ڪلهنبا ڪنديس ڪٿڙا.“
 مون اها ڪافي کانئس اڳ ڪڏهن ڪانه ٻڌي هئي. ان
 ڏينهن جيڪي اهڙي مٺي سر سان اهڙي موج ۾ اچي ڳايو، جهڙي
 مون اڳي منجهس ڪڏهن به ڪانه ڏٺي. مون چيو زبي هجي ته ان
 سان گڏ ائي ڦيريون پايان. سندس اکيون پئي چمڪيون. منهن تي
 اهڙي پياري، اهڙي وڻندڙ مرڪ هيس، جو ماڻهو ڀانڻي ته الائي ڇا
 ڪشي ڪريان. پر جڏهن ڪافي ڳائي پوري ڪيائين، تڏهن سندس
 ڳال تي ٻي لڙڪ پئي جرڪيا! پوءِ وري هن به ڪافي ڪشي،
 ”منهنجي ميد سار لهندو، مونکي آهي اميد الله ۾!“ سندس منهن
 ننڍڙي معصوم ٻار وانگر ٿي ويو، جن ته ليلائين پئي. مونکي
 حياتي ۾ ڪنهن ماڻهوءَ تي ايڏو قياس نه آيو. الائي ڇو، منهنجي
 دل پر جي آئي مون هٿ ورائي لڙڪ اڳي ڇڏيا.
 پٿرهن، ويهه ڏينهن آءٌ ۽ امان جيڪي وٽ ڪوٽ ويون سين
 ڇو جو امان ۽ بابا گهر جي لنڊ کي لڳا پيا هئا. آءٌ ۽ منهنجا پٽ
 سڄو ڏينهن مٽيءَ جا کڙا پيا ڪڍيندا هئاسين. هڪڙي ڏينهن امان
 جيئن چيئو ۽ مٽي گڏيو پئي ته ماسي رحيمان ڇاڪيڻي در مان
 منهن ڪڍيو ۽ امان کي سڏ ڪري پيائين، ”بچو، هيڏانهن ته اچ.“
 امان مٽيءَ مان هٿ ڪڍي، وهي ماسي رحيمان سان ڳالهائڻ
 لڳي. مون سندن ڦس ڦس ڪانه سمجهي، رڳو امان کي ايترو چوڻي
 ٻڌم، ”ڇڏو، تون هل ته آءٌ اچان ٿي.“
 ماسي رحيمان هلي وئي. امان اچي پاما آئي چيو، ”ڄاڻي،
 ادي ڪڙو جي طبيعت خراب ٿي پئي آهي. آءٌ ڏس ڏسيو ٿي
 اچان.“ ائين چئي، امان مٽيءَ وارا هٿ ڌوئي، مونکي ساڻ ڪري
 چيچيءَ جي گهر آئي. جيڪي صفحي واري عودي ۾ ائينون پئي
 ڪيون. امان اچي پٺن تي هٿ هڻس. ماسي رحيمان به بيٺي هئي.

امان چيو، 'اوه ٿو ڇا ٿي وڃي؟'

ماسي رحيمان چيو، 'اڏي، جن ڏينهن ٽان پئي چوندي هئي ته هينئون ٿو ڪچو ٿئي. مون سمجهيو، شايد ڇڪي پئي اٿس. گهڻي هٿ هنيامائس، پر فائدو ڪونه ٿيس. ڪالهه سٺي ڪالهيو پئي پيئائين. زلزلو ڇانگهڻ ڪو ڏس ڏنو هوس ته 'اها سٺي ٻي' ته هينئون جي مونجهه لهي ويندي، پر ان مان ڪو فرق ڪونه ٿيس. رات وري جمال گهوڙي جو جلاب ورتو اٿس. هاڻ ته اجهو صبح کان وٺي التيون پئي ڪري.'

امان جو جمال گهوڙي جو ٻڌو تنهن يڪدم ماسي رحيمان کي پنهنجي هڙان ڏيڍ رپيو ڏيئي سٺي گيهه گهرائڻ لاءِ موڪليو. ماسي رحيمان جي وڃڻ کانپوءِ امان جيچيءَ کي کڻي ڪٿ تي سمهاريو ۽ چيائينس، 'ڪارو منهن ٿيئي، مون توکي اڳيئي پئي چيو ته سنڀالي پرڪڻ. هاڻ پئي لوڙ. جيچيءَ ڪوبه جواب ڪونه ڏنو. 'مولويءَ کي ٻڌايو اٿئي؟' امان پڇيس.

'انهيءَ ته وٺي آئي ڏس. ستين ٿڪين مان ڪجهه به ڪونه ٿيو.'

امان چيو، 'ٻلا جمال گهوڙي مان ڪو فائدو ٿيو آهي؟' جيچي چيو، 'ها، لوڙي جو لوڙو اسر مٿل الڏين ڪندي ڪري پيو. هاڻ ته هينئون پيو پتجيم.'

ايتريءَ ۾ ماسي رحيمان گيهه وٺي آئي ۽ جيچيءَ کي يڪ پرايئون. گيهه پڻ کانپوءِ جيچي کي ڪجهه فرحت آئي. امان به ۾ ئي ڏينهن لاڳيتو جيچيءَ کي پڇڻ وڌي. ڪجهه ڏينهن کانپوءِ جيچي سامه پيو. مهنجي ڪن ۾ وري به اڳي وانگر نونهي ٿي پئي.

جيچيءَ جي طبيعت هاڻي اڳي جهڙي ڪانه هئي. اڳي هوءَ جهڙي ويچاري پئي لڳندي هئي. ڪا ڇار اکر چئي ڇڏيندي هيس ته ڪپندي ڪانه هئي. اڳي ماڻهون ڪپڙن سڀن لاءِ اهو تنگ ڪنڊيون هيس ته رڳو پئي 'هاها' ڪندي هئي. هاڻ کيس ڪا جلدي سڀن لاءِ چوندي هئي ته ڪاوڙجي چوندي هئي، 'آءُ ڪا مشن ته

مڪانه آهيان، توهان کي به واري واري تي سڄي ملندا. اڳي ڪا
هرجي جهڙي ڳالهه نڪرندي هئي ته وڳو مرڪيو ڏيندي هئي. پر
هان کيس هرجي ڳالهه مان ڏاڍو مزو ايندو هو. ڪڏهن ڪڏهن پاڻ
بم ڪو چرو ڪري وٺندي هئي ۽ نهڪ ڏيندي اکين مان پٽي
اچي ويندو هوس. امان هوندي هئي ته چوندي هئي، 'ڪزو چوري،
اينرو گهڻو نه ڪل، جيڪي گهڻو ڪلن، سي وري مٿيون گهڻو روئن'.
جيڪي نڪ کي موڙو ڏيئي چوندي هئي، 'هينئر ته ڪلبي
وڻون، روئن جا ڏينهن گهڻائي پيا آهن'.

هڪڙي ڏينهن آءٌ ۽ امان جيڪي وٽ وياسين، جيڪي وهجي
سهنجي ڪپڙا مٽائي، آرسِي هٿ ۾ جهليو، ڏندن کي مسڪ پٽي
هنيو. امان ويندي ئي هرچي مان ڪمپڪار ڪئي. جيڪي وٽي
هرڪ ڀريو. امان کي نسي مرڪي ڏنائين. مون امان کي چيو،
'امان اڄ ته جيڪي جهڙي ڪر ڪنوار.'

امان چيو، 'ها امان، جيجهين آهي به ڪنوار.'

مون چيو، 'جيڪي تنهجي ڪيتري عمر هوندي؟'

جيڪي مرڪي چيو، 'مٿڙي، سٺ ستر نه ضرور ٿيندي.'
ماسي جانل جهن ڄلم پئي پيتي، تنهن امان کي چيو، 'ويچاري
ڏکڻ ماري آهي. نه ته ڪالهوڪي ڀار آهي. چوڙڻ ماڻھ جي وهي
آهيس. ۲۴-۲۵ سالن جي به مشڪل ٿيندي. جڏهن سهنجي شادي
ٿي هئي، تڏهن ڀاڻيان ٿي ته ۹-۱۰ سالن جي مڙس هئي.'

هڪڙي ڏينهن جيڪي امان جي گهر آئي ۽ امان کي اچي
ڇيائين، 'انهيءَ عبدالله جي ڪمڙي رن ماڳهين ملڪ ٽپائي ڪنيو
آهي. سڄو ڏينهن برقعو وجهيو، گهر گهر جهولون ڏيندي چوندي
وئي ته 'آءٌ ڀائرن کي چونڊنس'. ڪمڙي پاڻ کي ڏاڍو اشراف پئي
سمجهي! سڄو ڏينهن سالو مگر جيڪي گهر ۾ پوري پئي آهي،
سو ته نه.'

امان چيو، 'تو به رن سان ڪشي وير پاتو آهي. مون ۽ تو'

آهي ته تو ٿيو ڏينهن به مار ڪڍرائي هيس.'

جيجهي ۽ ڀيو، 'تنهنجي ته ملانڪن کي ٻه خبر ڪانهي،
سڄو ڏينهن گهر ۾ جهيڙو مڙايو ويئي هوندي ته پوءِ ٻادر نه کائيندي
ته پيو ڇا ڪندي.'

هڪڙي رات بابا نماز تي ويو. آڻ به ڪير هت ڪائي وهي
ئي ستيس ته ڪنهن مهل ڏانهن جو آواز ٻڌم.

امان ڀيو، 'ڇوري، اتي ڪڏ تان ڏس ته ڇا آهي؟'
ڊوڙ ٻائي ڪڏ تي چڙهي، منگهه مان ڏلم ته ماما جي هڪ
هٿ ۾ ٿوڙائي ۽ ٻو هٿ جيجهي ۽ جي چوٽي ۾ هو. مون وٺي اتان
ئي رڙ ڪري ڀيو، 'امان جيجهي مري ويئي!'

امان ڊوڙ ڪري، برقعو ٻائي ڦري ويئي، پر در اندران بند
هو. امان ڦري ڄاڻل جي گهر وئي. ڄاڻل ۽ رڙين تي ڏاڪڻ رکي
هٿ ٽپي. امان به امالڪ ڏاڪڻ تان چڙهي ڄاڻل جي پٺيان ويئي.
پوءِ ته امان وڃ ۾ پئي ماما کي سڄهائڻ لڳي ته 'ادا، ڏاهو ئي،
پاڻ تان ماڻهو نه ڪلائي.' نيٺ ماما ٻاهر نڪري ويو ۽ امان ۾
ماسي ۽ -وه ويٺيون جيجهي ۽ کي هٿ ۽ ٽيل گرم ڪري مڪڻ.
جيجهي ۽ رکي رکي سڏڪا پئي ڀريا. آڻ به ماڻ ڪري لهي وهي
ڪوٺي ۾ روئڻ لڳيس.

امان جيجهي ۽ جي مار جي ڳالهه بابا سان ڪانه ڪئي ۽
مونکي به جهلي ڇڏيائين. مونکي ڪيترا ڏينهن جيجهي ۽ جي مار جي
ڳالهه جو ڏاڍو ڏک هو. اڳي آڻ ڪڏين جي اڳڙين لاءِ جيجهي ۽ کي
ڏاڍو ستائيندي هيس، پر هاڻي نه مونکي ڪڏيون ڏٺيون ڪونه ئي
وٺيون. مون اڳڙيون وٺڻ ۽ ڪڏين راند ڪرڻ ڇڏي ڏني. جڳا
مولوي ۽ جي زال جهڙي ڪڏي هئي تنهن کي ڪينجي ۽ سان ڪٿري
نڪريون نڪريون ڪري ڇڏيم ۽ ٻيون ڪڏيون ٻيٽي ۾ بند
ڪري ڇڏي تي رکي ڇڏيم.

ڪيترا ڏينهن ائين گذري ويا. جيجهي ڀلي ئي اتي،
وڏي اڳي وانگر هڪڙا سڀڻ لڳي، پر ماما سان ڪونه ڳالهائيندي
هئي. هڪڙي ڏينهن بابا امان سان ڳالهه ڪئي ته 'ڪلهه رات پاڙي

جي ماڻهن ۽ ولوي عبداللہ کي مسجد مان جواب ڏيئي ڇڏيو آهي.
مولوي لڏي پئي پاسي هليو ويو آهي.

جلدئي بابا جي بدلي ميرپورخاص ٿي ۽ اسين لڏي اوڏانهن
وياسين. آڻه جيچي ۽ کي ڏاڍو ياد ڪندي هيس. ٽي چار ڏينهن تـم
گراهه ٿي نه گهر ۽ گهر کائڻ پيو ايندو هو. سڄو ڏينهن جيچي ۽
جون اداس اکيون اکين آڏو پيون ڦرنديون هيون. جيچي ۽ جي مار
جي جڏهن به ياد ڪري ايندي هيم ته لڱ ڪانڊارجي ويندا هيم.
امان به ڏينهن ۾ به ٿي پيرا جيچي ۽ جي ڪانه ڪا گهالهه ڪندي
هئي. بابا منهنجي وندر لاءِ مشين آڻي ڏني. آڻه پنهنجا ۽ امان جا
ٻولا سئون پان سبندي هيس. مونکي ائين لڳندو هو، جن هي
جيچي ۽ جي مشن آهي.

ٻن سالن کان پوءِ بابا ۽ شوڄاه ڪرائي، پنهنجي بدلي وري
حيدرآباد ڪرائي. بدلي ۽ جي گهالهه ٻڌي مونکي ڏيڍ خوشي ٿي.
خوشي ۽ سڄي رات نند نه آيم. پئي ڏينهن صبح جو اسين حيدرآباد
لڏي وياسين. آڻه ته لهڻ شرط بابا کان موڪلائي جيچي ۽ جي گهر
ويس. جيچي نماز پئي پڙهي. ٽن چرڪرين آهستي آهستي دور بي
پڙهيو. ٿوري ڏير کان پوءِ جيچي به سلام ورائي، مون ڏانهن نھاري
مرڪي ڏنو ۽ پوءِ دعا گهري، مونکي ڪٿي پاڪر وڌائين. پنهنجي
گهن تي پاڻي جا ٿڙا محسوس ڪيم. منهن مٿي ڪٿي ڏنم. جيچي
مرڪي اکيون اکهندي ڇيو، مٿي هاڻ ته وڏي ٿي ويئي آهين.
پوءِ مونکان ميرپورخاص جون سرستيون خبرون پڇيائين.
مون به ذريون پرزيون گهالهون ڪري ٻڌايس. گچ ڏير ٿي وئي.
مون ڇيو، هاڻ هلاڻ ٿي، پوءِ وري اينديس. جيچي ڇيو، هانھ
لهي پئي ٿي وڃ.

آڻه ويهي رهيس ۽ وري گهالهون ڪرڻ لڳيون سين. پٺيان
ڪنهن زال آهي هانھ جو ڪوپ ڏنم. لوڻو هڻي ڏنم ته پاگل
شيڊپاڻي ۽ کي پيئل ڏنم.

ٽينگري، سنڀال هانھ ٿي هارين، پاگل رکائي ۽ سان ڇيو.

مونکي الائي ڇو ڪراحت وٺي وئي. ائين لڳم، ڇڻ سڀ ڪا آهن.
هاڳل، جيڪي ڇو گهر، خود جيڪي به.

آءُ ڇانهن جا به ٿي ڇڪ ڀري، ڪوپ رڙي ٽپ ڏيئي اٿي
بيٺس، جرجي ۽ بيحد پيار و محبت مان هيو، اُٿي، مڙي، هاڻ ويهه
ته سهي، ڏاڍا ڏينهن وڃي لاٿا ٿيئي. ويهه ته.... جيڪي هوندي هب
ٿي وئي. هڪ ٻل لاه منهنجي منهن ۾ پڪ ٿڪ نهاري ڇڏيئي،
’مڙي تون به!‘

سندس ڏکويل ڏانهن جهڙو آواز ٻڌي، آءُ ڏکي ويس.
مون لڄي ٿي سندس منهن ۾ نهاريو. سندس ڀنڊ جهڙي منهن تي
ڇڻ اوندم اوندم ٿي وئي. هو زني ڪانه، ته به هڪڙو لڙڪ
الائي ڪيئن آهستي آهستي ڳڙندو سندس چولي ۾ جذب ٿي ويو.
پر مون جڏهن کيس ڀاڪر وڌو، تڏهن منهنجا لڙڪ روڪجي نه
سگهيا.

مون سوچيو ته چوانس ’جيڪي مونکي معاف ڪر! آءُ تنهنجي
مڙي توکي ڪڏهن به ڪانه ڇڏينديس. توکان نفرت نه ڪنديس،
ڪشي ڇا به ٿئي، تو لاه منهنجو پيار ترجيبتو به نه گهٽيو، جيڪي....‘
پر آءُ ڪجهه به هڻي ڪانه سگهيس، رڳو سڏڪا هڻي پريم ۶

جهونو ٻڙ

اڃ شام کان مٿي ۾ ڏاڍو سور اٿم، دل ڪنهن ۾ ڳالهه ۾
ٿئي لڳي، سو به وري چيل ۾، انسان آزاد هوندو آهي ۾، دل
شمر ۾ سترهو ڀيرو لڳندو، زندگيءَ جون حقيقتون سمجهڻ ۾
بي رحم ۾ دل ڏکونيندڙ ۾ اذيت ڏيندڙ ٿين ٿيون، کس به ۾ ڪنهن
نه ماڻهوءَ کان وٺي، وٺي اوجھوئي اوجھو سندس سڪين ۾ ڏيڻ ۾
اهو سوچيندي وڻ جي هيٺان سيمٽ ڀڳل ڏنگيءَ تي جي ۾
ٻيو آهيان ۾ هوا جا تيز جهوٽا محسوس ته ڪن ٿيون پرست ۾
ڪوبه اثر نٿو ٿيڻ ۾ اندر منجهه مونجهه، دوست، سخت گيت ۾
محسوس ڪريان، ٿڌن جوتيز هوا ڪري اندر جو ڌڪ ۾ ٻڙ ٿين وڌيڪي
ٻئي وڃي، جيئن ڪو نئون چٽندڙ ڦٽ لڙڻ کان پوءِ ڇيندو، سور ۾
۾ سور ڪندو آهي، مونکي وڌ وڌ ٿئي نٿي ڏک ۾ اڪر ۾ ڪر
۾ ٻڙن جيڪي بابا ٻوڙهي مرڻ مهل چيا هئا ته ۾ ڇ ۾ ڇو ۾
هجي ها ته جيڪر مون کي ڏک ۾ پري رکشا ۾ ويڃي ۾
وڏي وڃي ها، اهي اڪر ٻڙي ٻڙي ۾ جيئن منهنجي روح ۾ ۾
۾ منهنجو سڄو وجود ڌڪ ۾ بيوسائي کان ٻيو وڌو ڇو، ۾ ۾
ڪوڙي ڌڪ جو احساس وٺڻ وڌندو ٻيو وڃي، گھڻائي ڪري ۾
ڪريان ته ڪا ۾ ڳالهه ذهن ۾ اچي، ڪنهن ۾ ۾ ۾
اهي ۾ اڃ ۾ ۾ ۾ دل ۾ دماغ تي ۾ ڪو وس نه ٿو هجي،
ان ۾ ٿئي لڳي گھج وقت ٿي ويو اٿم، پر ٻن ڏسي گھٽ ڪري ۾
جوان جي گھٽن جو آواز نه اچي، ۾ ۾ اڃ رات ۾ ۾ ۾
آخري رات آهي، مونکي ٻول صفا چٽا ۾ ۾ ۾
کسي ڏسي گھٽ جي ڏولي ۾ وڌي ۾ ۾ ۾
اڀيل ٿيل ۾ رحم جي درخواست رڌ ٿي وئي اٿم، ڪافي آهي:
ڀار ڏاڍي عشق آتش لائي هئي، اڃ انهي چوڪري جا مائٽ آخري

ملاقات ڪرڻ آيا هئا. هر چوڪري ملاقات کان مٿي ناهي واري. هائي وري جيئڻيءَ جي ڪافي پيو ڳائي ۽ وڃڻ ٿا ويراڳي ويراڳي وطن ڏي. او موني رحم نه پئي منهنجا يار سچن او مونکي جيئري جلائي ماري ڇڏي. ڪهن ڏاهي سچ چيو آهي ته هڪڙي ماڻهوءَ سان همدردي ڪرڻ بچاءُ ۽ هڪ ماڻهوءَ پٺيان پنهنجي سموري طاقت خرچ ڪرڻ بچاءُ اهڙو رستو اختيار ڪجي، اهڙي جدوجهد ڪهي جو سڄي قوم هنن تڪليفن مان نجات حاصل ڪري. اتي لپي لپي ڪڇ وقت ٿي ويو اٿم يا شايد ساهي جلدي آهي ويو آهي ۽ ڪولي ۾ بند ڪرڻ لاءِ پيو سڏ ڪري. ڪوليءَ ۾ اندر گهڙڻ ٿو ته ڇاهو ”وريام“ جيڪو مين سان گڏ هندي وال آهي اهو مون سان روزمره وانگر ڪچهري ڪرڻ ٿو چاهي پر اڄ سندس ڪاهه ڳالهه الانجي چيو منهنجي سمجهه ۾ نٿي آهي، دل ۾ هون ٿو ته اڄ جيڪر ڪچهري نه ڪري، مون سان نه ڳالهائي ته ڪر چڱو ٿئي. تنهن هوندي به وريام جي ڳالهه ٻڌندو رهيس نيڪ هو ڳالهائيندي ڳالهائيندي سوي رهيو پر منهنجي نيشن جي نند الانجي ڪيڏانهن اڏامي ويئي آهي. زوريءَ اکيون ٻولي ٿو ڇڏيان. پر اهو ڪو واقعو هڪ فلم جيان ذهن جي پڙدي تي پيو پنهنجا منظر بدلائي. ايڏو وڏو هاليوڊ جبل جهڙو واقعو ائين اوهڻو ئي اوهڻو ڪيئن ٿيو؟ جنهن منهنجي سڄي وجود کي ٻڌاي ڇڏيو. اڄ منهنجي زندگيءَ جو نياڳو ڏينهن آهي. وري شڪ پيو پيدا ٿئي ته اهو سڀ ڪوڙ آهي اهو افواهه آهي. وري سوچيان ٿو متان خواب نه ڪونه ڏٺو اٿم، پر اندوس اهو خواب نه پر هڪ حقيقت آهي. اڄ صبح جو ۱۱ بجي ڪوليءَ ۾ لپي پيو هوس. گرمي به گرمي هئي، چئن ڪانگ جي اک پئي نڪتي ته مينو برداشتي ٽڪڙو ٽڪڙو سهڪندو سهڪندو ڪپڙي آيو ۽ ويائين، ”هالار تنهنجو نانو گذاري ويو.“ اها اوهڻي ڳالهه ٻڌي منهنجي مٿي تي ۽ هڙي لوهه جي پتي واري لوڙهه چن ڪنهن ٿوڪائي هٿين ۽ آڻ ڌري ڪپٽ ڪرڻ تي هوس جو مونکي وريام آهي پڪ وڌو ۽ وڻ لڳو

مڙس ماڻهو ٿي، ٿي سگهي ٿو ته اها به دشمنن جي هڪ چال هجي، هيڏو دلير مڙس هئن مان پيو وڃين. ” اتي پاڻ سنڀاليم مٿو مونکي پاڻي جو ڳلاڻ ڀري ڏنو هڪ ساھي پاڻي پيئڻ، پر اعتبار ٿي نه پيو اچيم. پڇيومانس ته مٿا توکي ڪنهن ٻڌايو، چيائين ” سائين چاچي ٿاڻي جو ڀٽ ملاقات تي آيو هو، تنهن ٻڌايو ته اڄ صبح جو تنهنجو نانو گذاري ويو. تنهنجو ننڍو ڀاءُ ڪوشش ۾ لڳو پيو آھي ته توکي جيل ڀرول مطابق آخري دفعو منهن ڏيکارڻ لاءِ وٺي وڃن. ” مونکي هڪ هٿي ته جيل ڀرول مطابق مونکي ته ڪڏهن به ڪونه موڪليندا جو جو چاچي وريام جو اڀي به گذريل مهيني گذاري ويو تنهن کي به ڪونه ڇڏيو هئائون، هي ته منهنجو نانو هو. آءُ پاڻ کي سنڀالڻ ۽ وندرائڻ لاءِ ڪوليءَ کان ٻاهر نڪري بئرج ۾ آيس ته سڀني گڏجي هملردي ڪرڻ لڳا، هڪي چوڻ لڳا ته توهان جي گهر ۾ موت اچي ديو ڏمايو آھي منهنو اڳ تنهنجو ڇاڇو گذاري ويو، اڄ وري تنهنجو نانو، هاڻي الانهي ٿيو وارو ڪنهن جو ايندو. آءُ سڄو ڏکي ويس ۽ منهنجي ذهن ۾ امان جو نقشو اڀري آيو. پر اوڏي مهل ماڻهن جي مڙ ۾ سڄو ڏک اندر ٿي اندر ۾ بي ويس. ڪلاڪ کن کان پوءِ جيل جي ٻيٽي سهرتائين گهرايو. چيائين، تون ذهني طرح تيار ٿي ويهه ٿوري دير ۾ ٻن ڪلاڪن لاءِ تنهنجي ناني جي آخري دفعو منهن ڏيکارڻ لاءِ توکي موڪليون ٿا. اها ٿوري دير ٿري شام جا وار ٿي وئي. اوڏي مهل مون کسي هلڻ جو سڏ ٿيو. ساڙيءَ ۾ اندر مارڪيٽ ٿاڻي ۾ وٺي وڃي سو بيدار ۽ ٻه ٻيا سڃاھي بيٺا هئا. رجسٽر ۾ نالو داخل ڪري چيائون وٺي وڃو.

پورن چهن مهينن پٺيان جيل جو وڏو گھٽ ٿي ٻاهر نڪتس. ٻه ٻه سڃاھي ٻاهر بيٺا هئا تن ۾ چارڪن رائفل بردار به هئا. آئون چن ڦل ماڇي ڏاڙيل هئس. مونکي سرڪاري سوزوڪي ۾ وهاريائون. مين روڊ تي گاڏي آئي ته ٻيون موٽرون ۽ رڪشائون ائين محسوس ٿيڻ لڳو ته چن هلڻ بجاءِ رستي تي ترڪي رهيون هجن. ٻاهر چهن

سهيڻ اندر فيشن ڄاڻموتو به بدليل پئي ٿيڻ ۾ آيا ۽ سڀ شيون ائين
پئي لڳيون جن زندگيءَ ۾ پهريون دفعو نسي رهيو هجان. اهوئس ۽ سوڻ
جو سلسلو ڪاڏيءَ جي بربڪ جي جهنگي سان گڏوگڏ نٿي پيو
۽ سويڊار پيو ته اها پڻ ڪلاڪن کان مٿي وقت نه ولجائن. پاڙي
جي گهٽيءَ ۾ ۱۳ - ماهين جي وڏي اٽالي هيٺ گهڙيس ته ننڍا ٻار
چوڌاري مڙي ويا جن ڪو مداري رڃ ڪاهي آيو هجي ۽ پاڙي
جون مائون در جي پڪڙن مان نهارڻ لڳيون. گهر جي ٻاهران
منهنجو ماسو ڪلم تي ويٺو هو ۽ ٻه ٽي ٻيا به پاڙي وارا وٺا هئا.
مونکي دلداري ڏيڻ لڳا ته اها اهڙو وقت هر ماڻهو ۽ هر گهر تي
ايندو آهي. ۽ هي اوهان تي ڏکيو وقت آهي، مڙس ماڻهو ئي سهي
رهجو. پر الانهي چورهن جا لفظ مونکي ڪوڙا ۽ ڪوڪلا لڳا. جن
هوسون سان نه پر هو پنهنجو پاڻ سان هلندي ڪري رهيا هجن. ماءُ
چيو اها تو دير ڪري ڇڏي جمعي جو ڏينهن هو نماز کان پوءِ بابا
کي ۳ بجي ڌاري مٿي ورائي آيا-جن. ڇڱو تون هاڻي اندر ماءُ وٽ
وڃ سندس حالت تمام گهڻي خراب آهي. منهنجي ناني واري گهر
مان امان جي روئڻ ۽ ٻارن جو آواز پئي آيو. درڪولي گهڙيس ته
ٻه ٽي پيون مائون به ويٺيون هيون. مونکي ڏسي ٿورو منهن پر تي
ڪري ويٺون، امان بس اوچنگارون ڏيندي چيڙي وئي اها ڏاڍي
دير ڪيئي تنهنجي بابا پوڙهي کي ته ڍڪي آيا. تون نه لهيو پر ائي
وس هين پر منهنجي پرديسائي ڌيءَ به سندس منهن ڪونه ڏٺو.
اڙي منهنجو بابو منهنجو دوست هو. مون سان گڏ پيو هلندو هو. اڃ
ته آئون پنهنجي اڪيلي چوري چئي ٿي ويس. منهنجو ته هاڻي ڪير
به ڪونهي، آئون به ڪڏهن ائين ننڍڙي ٿي مري وينديس.
امان جي روئڻ ڪري منهنجي دل پر جي آئي ۽ دل ڏاڍي پریشان
ٿيڻ لڳي ته آئون چو آيس. مون سوچيو جنهن عورت سڄي عمر
ڏک، سورن تڪليفن سان ويسڙه ڪائيندي ڪائيندي مڙس وانگر
مڙس ٿي اسان کي نهائي پڙهائي هڪڙو سٺو انسان ڪيو، اها اڃ
ائين ٻار ڪڍيو ٻيوس ٿيو پئي روئي. مون کي سجهه ۾ نه پئي آيو

۽ دل ۾ ڄير ته ڪنهن جي موت کان پوءِ اڀڙو روئڻ ضروري ته ڪونهي. آئون ناني جي گهر ان نڪري پنهنجي گهر آيس ته وات ۾ به ننڍيون ڀانڊيون مليون. چوڻ لڳيون، ”ماما، بابا پوڙهو مري ويو هائي اسان کي شئي ڪير وٺي ڏيندو؟“ مون ڇيو مان ننڍو ماما وٺو آهي. منهنجي ڪيسي ۾ الائجي رڀو ڪيئن پيو هو سو ڏٺي ڇيو مان ته وهي شئي وٺي کائو.

گهر ۾ گهڙيس ته ادي رُني پئي ۽ مون کي ڏسي چوڻ لڳي، ”ادا هاڻ پئي ڪيڏا نه نڀاڳا آهيون جو بابا پوڙهي جو پڇاڙيءَ جو منهن به ڏسي نه سگهياسين؟“ هاڻ کي سڄي عمر پيار ڏئين، سنڀالين، پر هاڻ اکين تي هٿ رکڻ جهڙا به نه ٿياسين.“ مون چيو، ادي آئون ته جيل ۾ پرائي وس هوس. تون ته پنهنجي وس هئين.“ ته ادا نه. پر ديس ۾ پرنٽل نه آئيون جيلن کان به وڌ ڇيلن ۾ هونديون آهن. جڏهن ڪا ماهرڻ مان موڪل ملي.“ اديءَ جيئن ئي گهالهيو تڏهن سندس سڄيل اکين مان گهولا ساوڻ جي وڌ لڙي مينهن وانگر پئي وسندا رهيا. مون مٿي تي هٿ رکي ڇيو مانس تون ته گهٽ ۾ گهٽ هينئر همت جهل جو اسان ته هٿن مان وٺي پئي آهي ۽ ڇري نه ٿي پوي. توکي ڪهڙي ته سندس همت وڌائينس. تون به وٺي اوچنگارون ڏين؟ ماڻهوءَ کي هڪڙي ڏينهن هونئن به مرنو آهي، تڏهن ته هاڻ اسان کي به سجهائي ته ڪجهه دل ڀڪي ڪري جيڪو ٿيو هو سو ٿيو. هائي روئڻ مان ڇا ورتندو. اسان ۽ تون پنهنجن گهڙهن کي طاقت ۾ تبديل ڪريو، اڃان ته هاڻ کي تمام گهڻن گهالهين کي منهن ڏيڻو آهي. منهنجي آڏت ڏيڻ ٿي آهستي آهستي اديءَ روئڻ بند ڪيو ۽ چيائين، ”اندرئين ڪمري ۾ ڏيڻن ستي پئي آهي تون وهي ڏسي اچ وري پوءِ نه ته توکي وٺي ويندا.“ اندرئين ڪمري ۾ منهنجي زال پنهنجي جوڻ تي پنجن ڏينهن جي پوڙن ۾ جهڙي اڇڙي ڇوڪريءَ کي ٿڃ پئي پياري. جيتوڻيڪ اوڏي مهل مونکي پنهنجي ڌيءَ ۽ ڀاءُ ڪانه پئي وٺي ۽ منهنجي دل ۾ سندس لاءِ ڪوبه ڀار ۽ ڇڪ نه هئي. چو ته مونکي ته پنهنجي ناني جي جدائي جو ڪاپاري ڏک

لڳل هو، تنهن هوندي به نانس جي هنج ۾ ڏيڻ تي مون کڻي کيس ڏٺو. هونئن اهو منهنجو پهريون ڀار ڪنهن ٻئي موقعي تي ڄمي ها ته مونکي تمام گهڻي خوشي ٿئي ها، ڇو جو اها ڏيءَ منهنجي پوئوڻي ڏيءَ هئي. سندس ناني چوڻ لڳي، ”اها تنهنجي مھانڊن تي وٺي آهي.“ مون پنهنجا مھانڊا سندس منهن ۾ گهڻوئي ڳوليا پر نٿا تازا ڀار سڀ هڪجهڙا ڳاڙها ڳاڙها مينهن وٺڻ جهڙا لڳندا آهن. سچ ته مونکي ان ڀل ناني جي موت کان وڌيڪ ڏسي کي ڏک ٿيو ته هيءَ ڪيئن وڏي ٿيندي؟ ڪير کيس سنڀاليندو؟ اڪهائي سگهائي ۾ ۽ پڙهائي جو خرچ ڪيئن ڀريو. آئون جيڪو آخري سال ۾ هئڻ جي باوجود ٻن سالن کان امتحان وقت جيل ۾ رهڻ ڪري ڊگري وٺي نه سگهيو آهيان. مون سوچيو تنهنجي ناني پٺيان جيڪر منهنجي ڏيءَ مري وڃي ها ته ڪر ڏاڍو چڱو ٿئي ها ۽ آءٌ به سندس لاءِ سوچڻ کان ڇڏي ها، هاڻي جيئن جيئن تڪليفون پيون وڌن تيئن وڌيڪ ٺڪن ۾ سگهرون پيو اٿڪن ۽ اها ڏيءَ ڪر هونئن منهنجي لاءِ گهڻي خوشيءَ جو سبب هجي ها، اڄ هنن حالتن ۾ ڪيڏي نه ڀار ٻئي محسوس ٿئي. اها انهن ئي سوچن ۾ هوس ته امان در مان روئيندي ۽ ڳوڙها اڳهندي گهر ۾ هلي آئي ۽ چيائين، ”اها ڀڏو اثر ته تون به جيل ۾ بيمار رهين ٿو“ مون چيو مانس ته امان مھلون مڙسڻ تي آهن، وڃي ڀار پيشو، تون منهنجي ڪابه ڳڻتي نه ڪر، پر پنهنجي صحت جو خيال رک، جو هن وقت توکان سواءِ اسان جو ڪير آهي؟ جو هن گهر جو ڳڏو کڻيندو. اسين گهر جا سڀئي ڀائي هڪ ئي وقت جيل ۾ ڀڄا پوڳيون، ۽ جي تـو به هين روئي روئي پنهنجا حال وڃائي پاڻ کي هريو ڪيو ته ننڍڙي ڀاءُ جو ڀاءُ ٿيندو، گهر جو خرچ، منهنجي ڏيءَ ۽ زال کي ڪير سنڀاليندو، مونکي جيل ۾ ضرورت جو سامان ۽ دوائون ڪير موڪليندو. اسان جو ته پيءُ به تون ساڻ به تون. منهنجي گهڻي چوڻ کان پوءِ به امان جو روئڻ بند ڪونه ٿيو ۽ هوءَ سڌا ڪا پرئيندي رهي. گهر جي انهيءَ ڏکونيدلا ماحول ۾ آءٌ چڻ اوڀرو اوڀرو

پئي لڳس. نه ڏي ۽ زال کي ڏسي غوش ٿي ٿي سگهيس نه ٿي وري ناني جي موت تي ڪو گهڻو ڏک محسوس ڪيو. گهر جو ماحول منهنجي وجود تي هڪڙي گهري چنڊ جي ٻار جيان محسوس ٿيڻ لڳو. ڇهن مهينن ۾ رڳو ٻه ڪلاڪ گهر اچڻ جا مليا هئا، ان ۾ به وقت کان اڳ جيل ويڻ جي ڏل ۾ سڌا ٻيڻ لڳي. جتي اسان سڀني جا ڏک، تڪليفون گڏجي خوشيءَ ۾ بدلجي ويندا آهن ۽ سڀني ساٿين جا غم ڏسي پنهنجا ڏک وسري ويندا آهن.

آءٌ وقت کان اڳهر گهران موڪلائي ٻاهر نڪتس. ننڍڙي بهادر ڀاءُ کي ڏسي پاڪر ٻاڻي موڪلايو مانس ته ڇيائين، ادا، توکي بابا پوڙهي نٿڻ کان اڳهر ڏاڍو ياد ڪيو. رکي رکي وات تي تنهنجو نالو ٻي ورجايائين ڇڻ اکين آخري وقت توکي پئي ڳوليو. ڇيائين ته هالار هجي ها ته ڪر منهنجي اکين تي هٿ رکي ها.

انهن لفظن منهنجي اندر ڪي ولوڙي چڙيو. دٻايل سموري ڏک جي هڪ لهر سڄي وجود ۾ پکيڙجي وئي. مون پڇيو مانس ته بابا پوڙهي ڪي ڇا ٿيو؟ هو ته اسان سڀني ۾ جوان ٻيو لڳندو هو. ڪير چوندو ته هي ڪو اسي سالن جو هوندو. ڇيائين، ادا، هڪ غلط ڊاڪٽر جي پرائڻ ڪيپسولن ڏيڻ ڪري بابا کي ري ايڪشن ٿي پيو ۽ بابا آئين ۾ رت اوڳاڇڻ لڳو. مون ماما کي گهڻوئي چيو ته ماما بابا کي اسپتال وٺي هلون، ته ماما چيو ته حياتي هوندس ته پائهي ليڪ ٿي ويندو. آءٌ ٻار ڪجهه نه ڪري سگهيس. ادا! بابا پوڙهي منهنجي اڳيان دم ڏنو، مونکي ڏاڍو ڏک ٿيو. مون ڀاءُ جي واٽان اها ڳالهه ٻڌي محسوس ڪيو ته اڄ منهنجو اهو نانو گذاري ويو، جنهن اسان کي پنهنجي ٻيءَ جي ڪوٽ ۾ پتير هڻڻ جو ڪڏهن به احساس ٿيڻ نه ڏنو، بابا ننڍپڻ ۾ مونکي آگر کان جهلي اسڪول ڇڏي ايندو هو ۽ موڪل مهل وٺي به ايندو هو. شام جو صدر گهمائي ۽ ايرانيءَ جي هٽل تان ڇانهه بسڪٽ ڪارائيندو هو. محرم ۾ پڙ ڏيکاريندو هو. ڪڏهن راڻي باغ گهمائي وٺي ويندو هو. وات تي ٽڪجي پوندو هوس ته ڪڇ ۾ ٽٽي ميلن جا ميل پنڌ ڪندو هو. اهڙو

منهنجو پياري ۾ ٻڌارو بابا هلڏي جدائي ڪري هليو ويو؟
 منهنجي شادي ۱۴ مارچ تي ٿي هئي ۽ ۱۵ مارچ تي هاءِ ڪورٽ
 ۾ ٻئي شهيد جي فيصلي کان پوءِ مون تي وارنٽ ڪڍيا ويا، آئون
 ڪنوار کي گهٽ ڇڏڻ ويس ته پٺيان منهنجي ڪري منهنجي ٻوڙهي
 ناني کي اسان جي گهر جي سامهون رهندڙ پوليس واري، هڪ صوبيدار ۽
 ڪجهه ٻيا سپاهي گرفتار ڪري ويا، ۱۰ ڏينهن کيس لاڪاپ
 ۾ رکيائون ۽ تمام گهڻي تڪليف ڏنائون پر هن ان واقعي جي
 ڪڏهن به مون سان ميار طور به گالهه نه ڪئي. جنهن کان سڄي
 عمر ۾ مون ننڍڙن ٻارن وانگر خوجي ورتي ۽ آڏي، ڪٽي ۽ منهنجي
 مدد ڪندو هو. رڳو منهنجي نه پر ننڍي ڀاءُ جي به. هو ڪڏهن
 به ڪنهن تي ٻار نه ٿيو. هن سدائين نوڪري ڪري سڀني کي
 سنڀاليو. ٻچاڙي ۽ جو سنڌ يونيورسٽي ۾ عربي ۽ جو استاد ٿيو. هڪ
 ڏينهن موڪل ورتائين وري نوڪريءَ تي نه وڙهيو ۽ مڙهي جتي
 هليو ويو. ۵

وڻ ۽ ٿان پکي

صبح لاهي ويو آهي، الهندي لان تي ڄمڻ ۽ جي گهائي ڊگهي وڻ جي ٿارين ۾ اونده آڪيرو لاهي ورتو آهي، ڀرپڻ ڪيلي جا وڻ هوا جي هلڪن جهونن تي اڻ لکي نموني ڪٽڻ پيا ڦوٽين. آڻ نئين نئين ڊگهي ٿي هلڪن تي لپتي پئي آهيان، ڪپي ٻانڀن وهائي تي رکيل آهي. اسپتال جي ڪمري جو منهن اوڀر طرف آهي. آڻ ڪليل درين مان لان جو نظارو پئي ڏسان اجهو رات پئي، ڇڻ ٺٺ آئي. پوءِ ننڊ ۾ ٻانهن چورڻ ڪري اک ڪلي پوندي سور جي ست اپڙڻ ڪري گهٽتي وڃائي نرس کي سڏينديس، ڪرسچن نرس ڊوڙي ٻانهن کڻي وري وهائي تي لاهي رکندي. آڻ ڪيس چوان ٿي ته ڪيسٽ لڳائي ته آڻ ٻڌان. هوءَ ڪيسٽ لڳائي ٿي، استاد ڄمن جي ڪافي وڃندي رهي ٿي ڪارون وس ڪيام، هوءَ سرڪي منهنجي منهن ۾ نهاري چوي ٿي چو ٿي پاڻ کي جمهوريز. هري پنهنجي جيءَ کي جهورڻ مان ڪجهه به نه مرندي. مونسڪي ڏس سڀ گالهون پڻ پائي پنهنجن ڀڄن جي ڪري نئين حياتي ماڻي اٿم. اسپتال ۾ نوڪري ڪري هزارن مريضن جا ڏک سور ڏسيو پنهنجو ڏک وسريو وڃيم ۽ پوءِ دل ٿان ڇڻ ٻار لاهيو وڃي. تون ۽ هتان نئون جنم وٺي وري نئين زندگي ماڻجڻ ۽ پنهنجن ڀڄن کي سڃاڻي، جدوجهد، محنت ۽ انسانن سان پيار ڪرڻ جو سبق پڙهائجڻ ته جيئن اهي ظلم جيڪي پاڻ سان ٿيا آهن سي وري ٻين تي نه ٿين. آڻ اها گالهه ٻڌي اڻ ٻڌي ڪري لاهائي ٿي ڇڏيان. هوءَ هلي ٿي وڃي ۽ آڻ ائين اڌ ڪلاڪ، ڪلاڪ، ٻه ڪلاڪ لطيف ماڻهن کي ٻڌندي رهان ٿي ۽ پوءِ ڪيسٽ بند ڪري اکيون پوري سمهن جي ڪوشش ٿي ڪريان ٻي ننڊ جي پري اکين مان الهائجي ڪهڙي پيار ڪوه ڪٽڻ جبلن کان به

ڪوهن پري. ائين سمهندي جاڳندي پور پڄايندي، ڏاڍي تڪليف ۽ ڇاڪوڙ سان پاڻا سوڙيندي رهان ٿي. اوجاڳي ۽ عذاب جو قافلو ائين سڄي رات هلندو رهي ٿو. قافلي هلندي وات ۾ ماضي ۽ جسي آسمان تي ويسر جي ڪارن ڪڪرن کي ڇيري، سهڻن بادگيرن جا ڪئين ڇنڊ ڪڙي پوندا ۽ مار جا ستارا ٽمڪندا نينهن جي نوراني نيراڻ ۾ ويڙهيل نڪت ۽ قرب جي ڪهاڻين جون ڪنيون احساس جي فيشن کي ٽارينديون ۽ پوءِ هڪ ٻيل لاءِ ڌنڌ ڇانئجي ويندي، اڪيون پاڻ مرادبون پورجي وينديون. ڪن ٻيل لاءِ آءٌ سڀ سور، جهڪ ۽ ڇير وساري وري نو بني ٿي پونديس ۽ اياز جو گيت جهونگارڻ لڳنديس ”سورج وڌو جيئي ڏرڪندو ۽ شام لهرايون ڇڳون، آئين نظر تون مرڪندو ڪيڏيون نه گهرايون هيون،“ وري به ساڳيون لائق ساڳيا ڇڪهه، تان جو اهي پره ٿيندي ڀنڀرڪو ٿيندو اڪين مان ننڍ ڪچن رنگن جيان اڏامي ويندي پانهن سن ٿي ويندي ۽ محسوس ٿيندو ته ٻنهي هينئر پانهن جو قازو آڀريشن ٿيو آهي ۽ آءٌ اڳيئي... ماضي ته ڪڏهوڪو گذري چڪو... وري نه ايندو... هر شئي... هر ٻيل... هر ڳوٺڙي ڄڻ خواب هو. پوءِ روح تي منجهند جهڙي اونهي اداسي ڇانئجي ويندي. احساس جو سنڌ سنڌ زخمي ٿي ڇيهون ڇيهون ٿي پوندو... روح جي تار، تار، ستار جي تارن وانگر ريهون ڪرڻ لڳندي، هزارين سوال پالا کڻي پيهندا ۽ پوندا، هي بي سبب زندگي ۽ جو اڏو وڏو زبان ڪيئن ٿيو. هڏو هاڻو مون ڪمزور سان ڪيئن ٿيو. آءٌ مٽي جي پتر جيان ۽ وڏو وڏو ٿي ويس. انسان وڃي وڌو تي پهتو. ڪا اهڙي مشين نٿو ايجاد ڪري جيڪا ماضي کي موٽائي آئي، جيئن ماڻهو وري ساڳيون ساڳيون غلطيون نه ڪري ۽ ساڳيا ظلم ۽ نفرتون هڪ ٻئي سان نه ڪري، قسمت طرفان ڏاڍي جدوجهد ۽ محنت سان مليل پيار ۽ خوشي جي پيالن ۾ ڇاڻي وائي حماقت ۽ ذلالت وهان زهر جا ٿڌا ته نه وجهي...؟ ائين بيوس مجبور انسانن کي ته نه مارجي...؟ اسان سدائين سهائي جي انتظار ۽ اميد ۾

اسين ”اڃ“ جي هنج ۾ پيل خوشين ۽ راحتن جي حسين ۽ سرهاڻ
 ڀريل بند سڪڙين کي ائين بيدردِي ۽ بيحياڻي سان لتاڙيو ۽ پياڻيو
 اڳتي ڏولندا پيا وڃون. اڃ ”هين“ ڪريو ٿا ڇڏيون پرواهه نه
 آهي. سڀاڻي انهي ”هين“ ڪرڻ جي تلافي ڪري ڇڏينداسين....
 ائين سوچي، اسين هر روز ٻئي ڏينهن لاءِ ڪندا هوندا هئا
 ڇڏيون. پيارن کان پري ئي نڪتي، سڃاڻي، قرباني، وفاداري ۽
 پيار جا سوين اڏامي آيل ٻل وڃائي ٿا ويهون. تانجو ٽنڊي ٽنڊي،
 خوشين ۽ چڱاين جو چڻڪون سڙيو رک ٿو وڃن ۽ پوءِ سڄي
 زندگي پيٽاءِ جا زهر ٻلا ڍڪ پيٽندا رهون ٿا.

هوند هوند ته ٻٽڪي ٻٽڪي،

ڊوڙي، ڊوڙي، ٺڪي ٺڪي

هرڻ هليا پيا سوچن،

ٻانهن جي ٻن ٽانگن ۾ پوئڻ پئجي وڃڻ ڪري سور
 ڏاڍو وڏي ويو آهي، ۽ سور جي وڏي وڃڻ ۽ اڪيڙ ڪري بخار
 پڻ وڏي ويو آهي يا ئي سگهي ٿو ته ماضيءَ جي عذاب جو به بخار
 جي وڏي وڃڻ ۾ هٿ هجي. نرس اچڻ تي ڪيس هوان ئي مونکي
 ڪيسٽ جو پيو پاسو ورائي ڏي. هوءَ پيو پاسو لڳائي ڏي ٿي ۽
 گوريون ڪارائي هلي ٿي وهي. آلا لطيف سائين جي وائي آيل
 ڪريان ڪيئن منهنجو ٽونهن اهلو نه رهي. ٻڌندي رهاڻ ٿي، ٽاسهون
 دريءَ مان وڻ تان پکي اڏاسندو ڏسي ياد هون ٿو ته هڪ ڏينهن
 جيل جي ملاقات لاءِ ويٺي هيس ۽ اتي ڪنهن تازي پرڻيل نئون
 گهوٽ جون ٻه زالون ملاقات لاءِ آيل هيون. هڪڙي اداس ٻار
 سان گڏ ۽ هڪڙي ٿورھ جوان عمر اٽڪل ويهه سال پوري قوشن
 سان ۽ قل ميڪاب سان سڄي ثقيل، هڪڙي اڌڙوٽ مائي جيڪا
 پڻ هٿ جي ملاقات لاءِ اتي ويٺي هئي. مائي ڏاڍي پردهار ۽ ڪنهن
 گرمين سردين مان لنگهيل ٿي ڏٺي. تنهن پهرين مونکان پڇيو:
 ”اٺي امڙ تون ڪنهن جي ملاقات تي آئي آڻ.“ مون چيو ”ماسي
 ڪٿر واري جي.“ وري هنن ٻنهي کان پڇيائين امڙ توهين ته ننڍي

ورندي ڪانه ڏني. وڏي ڇيو، ماسي اسين پئي هڪڙي مڙس جون زالون آهيون، اسان جي مڙس غيرت ۾ اچي پڻ کي گهي ڇڏيو. ايتري ۾ پوليس واري اچي چيو توهان ٻنهي مان پهرين ڪير ملاقات ڪندي، تنهن تي وڏي ڇيو ادا پهرين هن کي وٺي وڃ.... نديءَ جي وهڻ تي ماسي چوڻ لڳي ”اٺي امڙ تون وڏي هئڻ ۾ ٻار جي ماءُ پهرين ته تنهنجو حق هو، تون ڇو نه وٺين؟“ ماسي منهنجو هائي هن سان ڪوبه ناتو رهيو ڪونهي، سڱ ته ڪڏهوڪو نٿي ويو، آڻ ته رڳو هن ٻار جي ڪري انکي پئي آهيان ان سان ته نئون نينهن اٿس پلي پهرين هيءُ موٽل ملاقات ڪري، هونئن ته جهٽ ملاقات ڪري هن سهڻيءَ کي سڏائيندو. آڻ نٿي گهران ته هي ٻار هيءُ مان سڱ به پوري نه ڪري. اها ڳالهه پئي ماسي مرڪي چوڻ لڳي ”امڙ تون ته ڪا ڏاڍي ڏاهي ٿي ڏسجن! وڏي قتل واري ڳالهه ڪري ويٺين انهيءَ کي چيو آهي ڏاهپ، پر امڙ مون به هي وار آس ۾ اڃا ڪونه ڪيا آهن تون به اتي ته آڻ به اتي، تون ڏک نه ڪر، هيءُ جيڪا ٻڪ هائوڊر جو مکي منهن اچو ڪري آئي آهي سا ائين اڏامي ويندي جيئن ”وڻ تان پڪي.“

تنهنجي ڳولا، تنهنجون ڳالهيون

آءُ اڃا مس پنجن سالن جي هيس ته امان گذاري وئي، ۽
 مهنا ته باپا مونکي پڌايوئي ڪونه ته ڪو امان گذاري وئي، منهنجا
 ۽ وڏا ڀائر يوسف ۽ عثمان هئا، هڪڙو اٽڪل ٻارهن سالن جو ۽
 ٻيو نون سالن جو. هنن کان جڏهن به ٻاڙي واريون امان جي
 چڱيلائي جو پڇنديون هيون ته منهنجا ڀائر چوندا هئا، ماسي دعا
 ڪريو ته امان ڇاڪاڻي ۽ هر ڪجهه مهينن کان پوءِ هڪ ڏينهن
 ماسي ڦاٽوڪو امان جو پڇيو ته منهنجي وڃت ڀاءُ عثمان جهٽ چئي
 ڏنو ته، ”ماسي امان ته مري وئي.“ ماسي چيو، ”اها اسان کي ته
 ڪنهن ڄاڻ ئي ڪونه ڪيو.“ ته منهنجي ڀاءُ وڏي ڪٽي وات تي
 هٿ رکيس. مون تنهن تي روئي چيو ته، ”شا مرتون.“ ته ماسي
 نه آءُ امان وٽ وڃي انگور کائينديس، مونکي باپا ساڻيڪل تي
 چاڙهي امان وٽ وٺي ويندو.“ پوءِ منهنجو وڏو ڀاءُ مونکي گهر وٺي
 ويو ۽ وڃي ڏاڏي جي ڪن ۾ ڪجهه ڇيائين. پوءِ ڏاڏي ننڍي ڀاءُ
 کي الاهي دڙڪا ڏنا، اهڙيءَ ريت امان جي مرڻ جي ڳالهه مون
 کان لڪائي ڇڏي هئائون. منهنجي امان ڏاڏي ملوڪ هئي، رنگ
 ڳورو منهن ٿورو ڊگهو قد ٻورو ٻڏو اکيون ننڍيون پر ڳالهائيندڙ
 جيڪي منهن ۾ وڃي ڳالهه جي تهن تائين پڇنديون هيون ۽ سدائين
 پيون چڪنديون هيون. امان مونکي سڄو ڏينهن پئي ويس پاراندي
 هئي. ڏاڏو اسان ٻارن سان پيارهوس، امان گهر جو ڪم ڪار لاهي
 پوءِ پلي واري گهر جتي ماسي عالم خاتون رهندي هئي اتي وڃي
 پڙيون پڙندي هئي، ڇو ته امان کي خالي ويهن ڪونه ايندو هو،
 سدائين گهر جي ڪم ڪار لاهن کان پوءِ ڪجهه نه ڪجهه ڪندي
 رهندي هئي. هوءَ آر جو ڪم ڀرت جو ڪم ۽ سلائي جو ڪم
 ۽ ڪندي هئي ۽ باپا جي مدد ڪرڻ لاءِ پڙين پڙڻ جو ڪم ۽

سڪيو هٿائين. ماسي عالم خاتون ۽ سندس مڙس ڇاڇا قاسم گهوڙن جي سڃڻ جا سڃي پٽ ۽ زريءَ سان گل پيا پٽندا هئا. جڏهن گل جهڄا ٿي ويندا هئا ته ڇاڇا قاسم اهي گل بازار ۾ وڪڻي ايندو هو. ماسي عالم خاتون کي ڀار ته هونئي هڪونءِ سو آئون ماسي عالم خاتون وٽ وڃي وهندي هيس، ڇو ته مون کي سڃڻ جون هريڙون پٽڻ ۽ ڏڪڻي پٽ جا-ون لڇيون ڏاڍيون وڻنديون هيون. منهنجا پٽي ٻائر تارا چند اسپتال کان ٿورو پريرو اسڪول ۾ پڙهڻ ويندا هئا. اسان جي گهوٽ جو نالو هو الهداد چند جو گهوٽ. اسان جو گهر مٿي ماڙيءَ تي هوندو هو. اهو گهر مون کي اڄ به ياد آهي. گهر ۾ دريءَ تي موٽي جي هڪونڊي رکيل هوندي هئي، ڪنڊ ۾ منهنجي ڀاءُ لاه هڪڙي ميز ۽ هڪڙي رکيل هوندي هئي. اسان جو منعو وڏو هوندو هو، جنهن ۾ چنڊيءَ جي چئن تي هڪ وڏو هندورو پيو هوندو هو. اهو هندورو بابا هڪڙي سڪ واري کان ۲۲ رپين ۾ ورتو هو، جيڪو پوءِ ٽنڊي ولي محمد واري گهر (۱۹۴۸ع) ۾ بابا ۶۰ رپين ۾ وڪڻي ڇڏيو ڇو ته پوءِ آهستي آهستي جايون سولائيون ۽ نيلڙيون ٿينديون پئي ويون. انهي هندوري ۾ امان مون کي، ٻائرن کي ۽ بابا کي پنهنجن جو لوڏي لوڏي سهاريندي هئي. هڪڙي پاسي امان، پٽي پاسي بابا وڃر اسين سمهندا هئاسين. امان پوءِ هڪڙي پير سان لوڏيندي به هئي ۽ ٽنڊي به ڪندي هئي. اسانجي گهر ۾ هڪڙو فونو گهائي ناسي رنگ جو بتيو سان هوندو هو. انهي ۾ جڏهن رڪارڊ وڃندو هو ته مون کي الهائي ڇو ڏاڍو وڻندو هو، پوءِ جڏهن سجهه پري ٿيس ته خبر پئي ته اهو آواز هو پڳت ڪنور ۽ مائي جيوئيءَ جو، اهي آواز السني آواز هئا جيڪي هر شئي کي مقناطيس وانگر پاڻ ڏانهن ڇڪيندا هئا، شايد انهن آوازن جو اثر هو جو آءُ فنڪار ٿيس. اڄ به مون کي اهي راڳ ياد آهن: ”نالي ڏئيءَ جي پڙو تار منهنجو“، ”ڪيئن رجهيا توکي ڪيئن پرڃاين ڏس ڪو ڏانسو“، ”بيوس آهيان بيوس بند ۾ قرب جو ڪڙيون قابو ڪند ۾“، ”آءُ ڪانگا ڪر ڳالهه مون سان، تن

ماروئڙن جي ۱۹۳۳ع قاري جيولي ڏلي هئي، اها ڪاسائين جي مينديءَ تي ٿيندي وئي محمد ۽ آئي هئي. رنگ بنهه ڪڪو ڪارو هوس، مٿي تي سونو جهوپڙ هوس، ڳاڻن مان اصل ڏنگ ڪري چڙهائين. آڱر ۽ ڀاڱا پٿر جي ننڍين ڪاڻي شوقين هيس. بابا هر سال اسان کي سيمڻ محلي ۾ مولودن تي وٺي ويندو هو جتي مولودن جون ڪئين ڀارتيون ڳائڻ اينديون هيون، تن مان مون کي جيڪائي ۽ مڱهار جو آواز وٺندو هو، سندن آوازن ۾ چڻ ته ڪي جنجهڙا ٻيل هجن، سي چڻ ته ٻيا چڱڪندا هئا.

امان کان پوءِ بابا اڪثر سندن گالهريون ڪندو هو. چوندو هو ته امان تنهنجي ماءُ ڏاڏي دلير هئي، مون تمام گهٽ ماڻيون اهڙيون دلير ڏٺيون. جڏهن مون ۱۹۲۳ع ۾ ڪراچيءَ مان شادي ڪئي ته تنهنجي ماءُ جي ان وقت عمر هئي ۱۵ سال، پر هو عقل ۾ چڻ ته ۲۵ جي لڳندي هئي، ذهن تمام تيز هوندو هوس، جيڪو به ڪم هڪ ڀيرو ڏسندي هئي ته سڪي ويندي هئي، امان عقلمندي ڪري منهنجي وڏي ڀاءُ کان لکن پڙهڻ سکي ويندي هئي ۽ ڇا ڪندي هئي جو منهنجي ڀاءُ کي ماسٽر گهر جو ڪم ڏيندو هو، سو امان شام جو هڪو ڪرائيندي پاڻ پڙهي ياد ڪري چڙهندي هئي ۽ ڀاءُ جي اسڪول وٺڻ کان پوءِ وري پاڻ لکندي پڙهندي هئي. هونئن ته ته پري ۾ نياڻين کي پڙهائڻ جو رواج ئي ڪونه هو. بابا کان وري قرآن شريف پڙهي وٺي. جڏهن به امان ۽ بابا پاڻ ۾ ڪاوڙيا هئا ته هڪ ٻئي کي مهڻا ڏيندا هئا. بابا چوندو هو ته مون توکي پٽائن جو ٻوڙ ڏنڻ سڳاريو. امان چوندي هئي ته مون توکي وڃ ۾ ٽائيم ڏسن ۽ روت جا ڪٽا پٿر سڳاريا، ٻوڙ ته تون بوش هئين تنهنجا مٿي جا وار اسان مان وانگر هئا، اهي به مون ڪٽارايا. پوءِ بابا هار مڃي کلي چوندو هو، برابر پر اسان پري ۾ به وڏا وار رکائڻ جو رواج هو. امان بابا جي وارن مان پاڻ لاه تمام سهڻيون سڳيون ٺهرائون، امان کي ۳ سالن کان پوءِ منهنجو ڀاءُ محمد يوسف ڄائو. بابا هڪڙو واقعو ڏاڍو وڻندڙ ٻڌايو ته جڏهن آڱر شادي

ڪريو ڪنوار کي ڇهن ماڻهن سان گڏ ريل گاڏي ۾ حيدرآباد وٺيو. ايس ته زناني گاڏي ۾ هڪڙي ماڻي اچي برقي سان چڙهي ۽ امان جي پاسي ۾ بيٺي. امان ته هتي ڪنوار سا به اچي برقي ۾ ڪنڌ هيٺ ڪريو ويٺي هئي. امان جي اک وڃي ماڻي جي پيرن ۾ پئي امان آهستي ڪري ٻاٻي جي پٺيءَ کي ڪن ۾ چيو ته پٺي هيءَ ماڻي ڪانهي ٻائي آهي. پر ٻاٻا جي پٺي سڄيئي نه. ڇو ته اهي ماڻهن بنهه ساديون هيون ۽ هنن جو زندگي ۾ ريل گاڏي جو پهريون سفر هو، امان ڇپ ڪري ويٺي پر پوءِ امان اوچتو برقيو مٽي ڪري ماڻي کي ڪٿي سوکھو جهليو ۽ پنهنجي ماءُ کي بلوچيءَ ۾ ڇڏيائين ته ريل جي زنجير ڇڪ، منهنجي ناني به تيزيءَ سان زنجير ڇڪي. ماڻي گوشتو ٽٽڪي پر امان نه ڇڏيس ۽ پوليس ۽ مرد ماڻهو اچي ويا، ماڻي ڇا ڪيو جو امان جي ست سري سوني دهر کي ڇڪي لاهڻ جي ڪئي ته دهر ڇڄي پئي ۽ داڻا ريل ۾ پڪڙجي ويا، تڏهن به امان ماڻي کي نه ڇڏيو، ٻيون ڇاڇاڻيون ڇوڻ لڳيون ماڻي ڪنوار کي ته ٽسو، نه حما نه شرم اٿندڙي ريل ۾ ويٺي جهيڙا ڪري. ساهرن ۾ ته الهائجي ڪهڙا من مڃائيندي. پوءِ خبر تڏهن پيشي جڏهن پوليس وارن ماڻي کي جهلي ڪٿي برقيو لائو ته ٻائي نڪري پيو. ٻاٻا جي پٺي جيڪا امان تان ڪٽي پئي تنهن ڇيو، اٿي مٿس هي ته ڏاڙهيءَ ڪوڙيو چور هو، امان جي دهر جا داڻا ڪجهه مليا ڪجهه ماڻهن چورابا، پر امان ڪنوار هوندي به چور جهلي ورتو.

ٻاٻا ميونسپل ۾ نوڪري ڪندو هو، تن ڏينهن ٻاٻا جو پگهار هو ۲۵ رپيا، تنهن مان مساڙ به ڏيندا هئا ۽ سٺو ڪاٺيندا به هئا. امان جي ماڙيءَ کي ڏاڪڻ واري گهٽيءَ ۾ هيٺين جاءِ لاهه منگهه هوندو هو جتي منگهه جي مٿان ويهي آڱ ڪڏين راند ڪندي هيس، چوٽه اهو منگهه سدائين بند هوندو هو، جڏهن ڪو مساڙي اچي ويهندو هو ته ۱۰-۱۵ ڏينهن کان پوءِ ٽڪڙو ٽي اٿي ويندو هو. ماڻهو چوندا هئا ته هيٺين جاءِ ۾ جين رهندا هئا. هڪڙي ڀيري

ڇا ٿيو جو جاءِ ۾ هڪڙو شاه ڇوڻ ست مهينا اچي رهيو پوءِ اوچتو
 بيمار ٿي پيو ۽ سري ويو، ماڻهن جو چوڻ هوندو، جنن شاه جو گانو
 پڇي ڇڏيو هو. پر تنهنجو وڃت ڀاءُ عثمان ته ڇا ڪندو هو جو
 انهي جاءِ ۾ ڀت ٿي وڃي مڇواڙين جون رليون ۽ فراسيون ڪلهي
 تي رکي ايندو هو، پر انهي کي ته جنن ڪجهه به نه ڇڏيو. امان
 انهي عادت جي ڪري ڀاءُ کي ماريندي هئي. بابا گالهه ڪئي ته
 ۱۹۳۵ع ۾ ڪوئيٽا ۾ زلزلو آيو. ڪيترائي ويچارا ماڻهو سري
 ويا ۽ ڪيترائي بي گهر ٿي بلوچستان مان لڏي اچي سنڌ پهتا.
 انهن ۾ هڪ مائي مريم نالي ڌڻڙجي اهي امان وٽ نوڪريائي
 بيئي. هڪڙي ڏينهن هن جهولڻ شروع ڪيو. امان کي مٿس ڏاڍا
 خار ويا. بابا کي ڇيائين ته رن مڪر ٿي ڪري، سو امان ڇا ڪيو
 جو ڪلڪتي جو ڪارو-پالو ڪئي اچي ڪٽيائينس پر مائي جو
 مٿو ائين ٿي ٿريو جيئن ڪا گرموني ٿيندي هجي. امان جي مار
 جو مٿس ڪوبه اثر نه ٿيو ۽ پوءِ امان بابا کي ڇڏيو ته
 هن کي شربت ٿي پياريان سو ڇا ڪيائين جو ڪجهه جو وڏو وڏو
 پاڻي سان پري منجهس لاهيار ملائي ڪئي مائي کي ڏنائين، هوءَ
 سڄو وڏو ٻي وئي ۽ پوءِ جهولي جهولي بيهوش ٿي وئي. امان ڇڏيو
 ڏٺي هونف جا پيءُ جن لاهار جو وڏو ٻي پڇي ويو. اها مائي پوءِ
 به ڪيترائي مهينا امان وٽ ڪم ڪندي رهي. پر کيس وري
 ڪڏهن به جن نه ڏٺو. هڪڙي ڀيري ڇا ٿيو جو مونکي ڇينيءَ جي
 پوري (گڏي) وٺي هئي سو امان کي پئي چاچيم ته امان ڪٿي
 ڪسڻي ته آڻ پوري وٺي اچان. تن ڏينهن پئسي ۾ اچي ڪير جهڙي
 پوري ملندي هئي. سو ڏاڏي کان پئسو ورتيم. مونکي ڏاڏو گهڻو
 پائيندو هو. بابا چونڊو هو ته جڏهن مونکي به ڀت چاوا ته تنهنجي
 پيءُ کي ايتري خوشي نه ٿي پر جڏهن تون ڇائين ته ڏاڏو خوش
 ٿيو ۽ ڇيائين ته اها نياڻيون ڀاڳين واري گهر چمنديون آهن ۽ مون
 تي نالو بابا تنهنجي ماءُ جو رکيو آيم. گالهه پي ڪير پوري
 وٺڻ جي. امان ڪم ڪار لاهي وڃي پينگهي ۾ ليٽي پئي. اک لڳي

ويٺو، اس مونکي وجهه ملي ويو. سو ڇا ڪيم جو ڪسڪي ۾ اچي
 ”پنهي مل“ جي هٿ تان وهي پوري ورتي ۽ لڏندي لڏندي پوريءَ
 کي چميون ڏيندي پئي آيس ته ماڙيءَ جو در پڪڙيل ڏٺو ۽ انهي
 در جي سیر مان ۾ اکيون چمڪنديون ڏٺي، اس پوءِ ته سڄي ڏکي
 ويس. سمجهيم ته جيئن آهي. ڇو ته امان ته مون ستل چڙهي هئي.
 جن جي ڀپ کان اهي ڏکڻيءَ ورتي. ڪرڻ تي هس ته امان در
 کولي کڻي پاڪر ۾ ڀريو ۽ پوءِ مونکي مٿي وٺي. ان مهل ته
 امان ڪجهه ڪونه چيو پر پوءِ شام جو مونکي ڏاڍا دڙڪا ڏنائين.
 آءٌ پوءِ ڪڏهن به امان جي سوڪلائڻ سواءِ ڪيڏانهن به ڪونه
 نڪرندي هيس. مونکي اڄ به جڏهن اها ڳالهه ياد ايندي آهي ته
 ميانٽو وٺي ويندو آهي.

ناسي جيڪا اڪثر اسان وٽ ايندي رهندي هئي تنهن
 اوچتو ئي اوچتو الهانجي ڇو اچڻ چڙهي ڏٺو، خبر ناهي ڪيڏانهن
 ڪم ٿي وئي. گهڻن ڏينهن کان پوءِ خبر پيم ته ناني مري وئي.
 هڪڙي ڏينهن امان بابا جو الهانجي ڪهڙي ڳالهه تان جهڙو
 ٿيو. بابا پينگهي ۾ ويٺو لڏيو ته امان رڌڻي مان اوچتو نڪري
 اسان ڪي پينگهي کي اهڙو جهوپڙو ڏنو جو بابا پينگهي جي پٺيان سڄي
 وهي ڪريو. مون وٺي روئڻ شروع ڪيو ته بابا مري ويو. ڪجهه
 ڏينهن کان پوءِ امان بابا سان ڪاوڙجي اسان ٽنهي ٻارن کي ساڻ
 ڪري ڪراچيءَ وٺي هلي ۽ وهي پنهنجي ماميءَ جي ڏي وٽ
 وهي. منهنجي ۽ منهنجي ڀائرن جي پراڻي گهر ۾ اصل دل ئي نه
 لڳي. ٻيا واجهائيندا هئاسين ته خدا ڪري بابا اچي وٺي وهي ۽ سا
 وري امان کي چوندا هئاسين ته امان اسان کي بابا وٽ پنهنجي
 گهر وٺي هل پر امان سدائين نٿاڻي چڙهندي هئي. ٻيا وري دڙڪا
 ڏئي ڀڄ ڪرائيندي هئي. ڪجهه مهينن کان پوءِ امان اتي بيمار
 ٿي پئي. هڪ ڏينهن منهنجا ڀائر لکي بابا سان گڏجي حيدرآباد
 هليا ويا. امان ڏاڍي پریشان ٿي ۽ تمام گهڻو ڳوليائين. ڪنهن
 پاڙي جي موٽل واري ٻڌايو ته سندن پيءُ کين حيدرآباد وٺي ويو.

امان ڪلڙ جي ڏاڍي تڪي هئي. وري ڪڏهن پتن کي ياد نه
 هڪيائين. پوءِ اوجھو ٿي اوجھو امان سنهڙي ٿيندي وئي ۽ وهي
 ڪراچي ۽ جي سول اسپتال ۾ داخل ٿي. جڏهن ڏٺائين ته ٻچن جو
 آسرو ڪونهي ته بابا کي چواڻي موڪليائين ته آڻ مري ويندس
 تون ڏي ۽ کي اچي وٺي وڃ. بابا آيو ۽ اچي امان کي زوري ڪٺائي
 ويو. جڏهن آڻ پنهنجي ملائي تي وڏي غوشي ۽ مان مٿي جهڙي
 ويس ته منهنجو وڃت پاءُ عثمان چوڻ لڳو، اڙي پاءُ فقير پائي چوري ۽
 کي ته ڏس مٿي جهڙي آئي آهي ۽ پوءِ مونکي دڙڪو ڏيئي در بند
 ٿي ڪيائين ته مون روئي پيو، ادا آڻ توهان جي پٽ آءُ آهيان.
 منهنجو وڏو پاءُ ٻوڙي آيو ۽ اچي مونکي ٻاڪر پائي چميون ڏيئي
 لڳو. تيسين بابا امان کي ٽيڪ ڏئي مٿي وٺي آيو. پر امان ٻي ڏينهن
 تي بابا کي چيو مونکي ٻيڙ پئي ٿي وئي هل چو جو اهو امان
 جو مرشد هو. بابا ٻي ڏينهن وڏي گهوڙي گاڏي گهرائي امان کي
 وهاري وٺي ويو ۽ آڻ وڏا رانپاٽ ڪري گاڏي جي پٺيان رهندي
 ويس ته آڻ به امان سان وهان. منهنجي ڏاڍي مونکي چڱي ڪٿي
 چاٽي ۽ سان لڳايو، اڄ به اهو منظر ياد ايندو آهي ته دل ڀرجي ايندي
 اٿس. هاڻي منهنجا پائڻ وڏا ۽ سجهو ٿي ويا هئا. ڏاڏو کين تيار
 ڪري اسڪول اماڻيندو هو. مونکي وري چاهي جمعي ماهيڙ جي
 گهر ڏاڍي رحمت وٽ چڏي ايندو هو ۽ پوءِ هاڻ وهي ماني پهچائيندو
 هو. اصل ۾ چا هو جو امان جي جيڪا ماسٽ هئي تنهن اسانجي
 گهر کي تباه ڪري ڇڏيو هو. انهي امان کي چوري گهر ڦٽرايو
 ۽ سيني کي دريڙ ڪيو. منهنجو ڏاڏو تن ڏينهن به اچي سونهاري ۽
 سان هو. قدآور ۽ پٺاڻن جهڙو لڳندو هو. سون اهڙو ٻوڙهو ۽ سهڻو
 ماڻهو نه ڏٺو. ڏاڏو مونکي پيار مان سڏيندو هو ”گاڳي“ يا ”هوري“
 يا ”جلوان“ منهنجي ڏاڍي ۱۹۵۸ع ۾ وفات ڪئي. وقت واري ۽
 جيان آگرين جي وٽين مان ترڪي وهي ويو. امان کي ٽي مان
 هڪڙي مائي ڪٺائي آئي پر آها امان الهانجي ڪهڙي پارڪر ٿي
 وئي جيڪا هلندي هئي ته زمين پئي سندس پيرن جي دٻ ڪان

ڏسڪندي هئي ته اها سنس هڪڙي هئي جنهن مان محسوس ٿيندو هو ته امان گهر ۾ موجود آهي. امان جنهنجو نالو ئي هو ”گل روز“ اهو گلاب جو گل سڳي ڪندا ٿي ويو. ماني جڏهن امان کي اجرڪ جي جهول ۾ ماڻهن کان ڪڍائي مٿي وٺي آئي ته ڏاڏي کان اوچنگار نڪري وئي. آءُ لڳي وڃي منجهه ۾ روئڻ ويٺس، الهانجي منهنجي ماءُ کي ڪنهن جي نظر لڳي وئي، الهانجي مرم وارو جين لڳس. ٻن ڏينهن کان پوءِ بابا امان کي سول اسپتال ۾ داخل ڪرايو سانهون نور محمد هاءِ اسڪول هو جتي منهنجو وڏو ڀاءُ يوسف پڙهندو هو ۽ امان وٽ هر روز ويندو هو ۽ امان لاءِ انگور وٺي ويندو هو. بابا اهي سڀ ڪشالا سائيڪل تي سر ڪندو هو. هڪڙي ڏينهن امان بابا کي چيو ته آءُ به اچ ته ڏسان. سو بابا مون کي تيار ڪري امان وٽ وٺي ويو. آءُ جڏهن امان وٽ ويس ته امان مون کي سيني سان لائي ڏاڍو پيار ڪيو ۽ پنهنجي هٿ سان انگور ڪارائڻ لڳي. بس پوءِ ته آءُ روز بابا کي چوندي هيس ته بابا مون کي امان وٽ وٺي هل ته هلي انگور کان پر بابا لٽائي ڇڏيندو هو. ڪجهه مهينن کان پوءِ هڪڙي ڏينهن بابا اسان ٽنهي ٻارن کي راڻي باغ گهمائڻ سائڪل تي چاڙهي وٺي ويو. اهو باغ اسٽيشن جي ڀرسان هڪي قلعي وٽ هو. ٻارن ٻال راند هڻي ڪئي ۽ مون هڪڙي نورپٽي جا ڪرتب هڻي ڏنا ته ڪيئن پڙجي وڻ مان ڪريل ننڍڙا انهي ڳوٺ ۾ ڇڏي ڇڏي ڪاڏائين. اڄهو مون بابا کي چيو ته مون کي امان وٽ وٺي هل ته هلي انگور کان. تنهن تي بابا چيو ”امان“ تنهنجي ماءُ الله سائين وٽ وڃي آهي جتان ڪوبه موٽي واپس نه ايندو آهي. بابا جو اهو سچ هڏي آءُ بڪرم وڏي ٿي ويس. مون يڪ ٽڪ نورپٽي کي وڃي ڏنو ۽ آگر سان ڳلهي مٿي واري زمين کي هڻي ڪرڻ ڀڄي نه هڻي ته ڪيئن سچ ٿي هڻڻ لڳو. بابا چيو امان اٿ ته گهر هلون. بس آءُ ماڻڙي ڪري گهر آيس ۽ پوءِ ڪڏهن به بابا کي نه ڇير ته امان وٽ وٺي. هل. پوءِ مون انگور ڪائڻ به ڇڏي

ڏنا. پوءِ الهانجي ڪٿان ڇاهو رمضان نوحائي جيڪو درزڪو ڪم ڪندو هو سو اچي اسان جي گهر رهيو. هڪ ڀيري ڇاهي رمضان جو هڪ دوست بمبئي کان اچي اسان وٽ رهيو ڇو ته گهر ۾ زال ته هئي ڪانه جا پردو ڪري ۽ اهو ڇاهي رمضان جو دوست هڪ ڀاجو جنهن کي هارمونيم چوندا آهن سو وڇائيندو هو. اسين ٻار مڙي اچي وهندا هئاسين، ڇاهو رمضان مٿو ٻڌو ڏوڙيندو هو ۽ واه واه ٻڌو ڪندو هو. پوءِ خبر پئي ته انهي رمضان جي دوست جو نالو گلشن صوفي هو ۽ ڇاهي رمضان جو فلپي نالو سڪندر هو جن ايڪتا قلم پڻ ٺاهي ۽ ڪريم بخش نظاماڻي ۽ هيرو جو ڀارت پڻ ڪيو. بابا مونکي ڪريم بخش نظاماڻي جي گهر وٺي ويو. يساد نٿو اچيم ته اهو گهر گاڏي کاتي ۾ هو يا ٻي هنڌ پر گهر ۾ هڪڙي مائي تمام سهڻي سدا ملوڪ هري چهره نير جهڙي ويئي هئي تنهن مونکي ڏاڍو پايو. شايد خبر هئس ته تنهنجي ماءُ مري وئي آهي. سندس گهر جي درين دروازن تي وڏا وڏا اڇا چارين جا پردا لڳل هئا، گهر جهڙو راتين جي رهن جو محلات هو. مون اتي پڳل وڏيون سوپاريون ڏٺيون ۽ کاڌيون. جڏهن ڪجهه سال اڳ هل ٽاپ سٺيما ۾ ساوڪ شونو هو ته اتي ڪريم بخش نظاماڻي به آيو هو. آءٌ ساڻس مليس ۽ کيس چيم ته سائين توهان مونکي ڪيئي ڪتاب ڏيو. ته هاڻ مونکي جوڻيجو صاحب جي هٿان ڪتاب امالياڻون پر اها خبر نه پيس ته آءٌ اها ساڳي ننڍڙي آهيان جيڪا سندس گهر واري ۽ وٽان گهمي ٿري آهي هتي، جيڪا اڄ زرينه بلوچ آهي. بابا اسان تنهن ڀارن کي اها ايڪتا قلم ڏيکاري. سٺيما ته الهانجي هڪڙي هئي پر قلم واه جي هئي. بابا کان پتو هوم ته شايد اهو واقعو ۱۹۴۰ع جو آهي، ڇو ته اسان ۱۹۴۰ع ۾ گذاري وئي هئي. فلم جا ٻه ڪانا ته مونکي اڄ به ياد آهن. ٻه ننڍڙا ٻار ڇوڪرو ۽ ڇوڪري ڳائين ٿا ته: ”مونکي مٿو پاءُ ڪهي ۽ مٿي پيڻ ڪهي“ ۽ ڇاهي گلشن صوفي کي قبر تي ڳائيندو ڏٺم ته: ”اي دلارا چسا توهان محبت نه رهي“. وڌيڪ ياد نٿو اچي. پوءِ بابا اسان کي

سلاوئن جي پاڙي ۾ مسواڙ جي جاءِ وٺي اچي رهايو. ڇها ٿيو جو ماها سال کان پوءِ پي شادي ڪئي. انهي امان مونکي ڏاڍو پانيو مسون جيئن پهرين ڏينهن کان امان چيو تئين هوندي آيس. منهنجا پٽي پائڙڪيس ماسي مليندا هئا پر آهستي آهستي اهي به امان هون لڳا. هوءَ مائيجي ماءُ ٿي ڪري ايندي ته نيڪ هئي جو آءٌ سندس ٿورا ساري زندگي نه لاهي سگهندس. مونکي ڪڏهن به ماءُ جي ڪمي محسوس نه ٿي. منهنجي ماءُ گهٽ ۽ دوست گهڻي هئي. مون کي پالائين، منهنجي ٽنهي ٻارن کي پالائين ۽ منهنجي ڌيءَ جي ٻارن کي پالائين، ۱۹۸۲ع ۾ گذاري وئي.

اوچتو هڪڙي ڳالهه دل تي ٿري آئي اتر ته ميڊم نورجهان ڪا بمبئي کان حيدرآباد سنڌ ۾ آئي هئي. تڏهن اسين سلاوئن جي پاڙي ۾ ۱۹۴۱ع ۾ رهندا هئاسين. منهنجو وڏو ڀاءُ ڊاڪٽر يوسف سندس پٺيان پٺيان وڃي ٽنڊي محمد خان کان نڪتو. بابا ڳولي ڳولي ٽڪري پيو ۽ مارڪيٽ ٺاهي ٿي وڃي رهوڙت لکراپائين ته بمبئي کان ڪا ڳاڙهي آئي آهي سا منهنجي پٽ کي کڻي وڃي آهي. بابا پوليس جي اٿالي سان وڃي منهنجي ڀاءُ کي وٺي آيو.

بابا پڏائيندو هو ته مائي ڏاڍي سهڻي هئي. ڇيائين ته ڇوڪرو اسان جي پٺيان آيو ۽ ڇيائين ته مونکي بمبئي وٺي هلو. شايد ڇاڇي گلشن صوفي، ڇاڇي سڪندر عرف رمضان نوحائيءَ جي سڱ لڳي هيس. ڳالهائون ته هزارين آهڙ. پر هاڻ هر ڳالهه کي ڳولڻ لاءِ ذهن جي سمنڊ ۾ ٻار ٻار ٽپيون ڏيڻ ڏاڍو ڏکيو ٿي پيو آهي. ●

سج به پاچا

ڪالهه ڪرمانجي ڳوٺن ۾ نه ٿيو هئا، هاڻي ته بڪ ڪري
پٽ ۾ وٽ ٿي پيا ۽ پٽ پرن لاه وڃڻ واري ٿي پٽ ٿي
ڪجهه هانو جهل ٿي. پر هاڻي ته سر ڳوٺ ۾ وڌو ٿي وڃي
ٿي ويا ۽ هاڻي ته هڻي ٿي هڻي هڻي. ڪجهه به نه ٿي اُڪليو.
سوچيم مڪا کان پوءِ ڏک جو احساس ڪيترو نه اذيت ڏيندڙ ٿي
ٿو. جسم سان روح به وڃي وڃي. اوهڻو سورن ۾ سڪو وقت ياد
آيم. ڪيتريون مايون اچي مون وٽان آڌار وٺيو وينديون هيون،
آئون ڪڏهن به کين هٿن محالي ڪونه موٽائيندي هيس. ڇو ته مون
وٽ پئسي جي ڪمي ڪانه هوندي هئي. سڄو ڏينهن ريل چيل
پئسو ٿي خرچ ڪندي هيس. غريب ماڻهن مڙس ڏنو ته اڏاوت
وهي جو، هر هو پئسي وارو جيئن مان راج ڪريان. اٺ اٺ
لوڻنگون پون هلنديون هون، ۽ ٽي ڪارون ۽ جيئون سدائين در
ٿي پئسون هونديون هون. شل نه ڪو انگل ڪري ڇڏي هوريان
ته اهو انگل پل ۾ وڃي ٿو وڃي. جيڪڏهن وات مان اکر ڪڍي
ٿندي آدم جي ران کائڻ جي سٽ ڪم ته اک ڇنڀ ۾ ۽ نوڪر
ڇنڀ ۾ ڇڏي ٻن ڪلاڪن ۾ پڪل ران آڻي اڳيان حاضر ڪندا
هئا. منهنجو مڙس جنهن کي آڻي ”سائين“ سڏيندي هيس سو رات
ڏينهن منهنجي اڳيان جي حضوري ۾ پيرن پر اڳو پئسو هوندو هو ته
الائي ڪيڏي مهل ڪهڙو حڪم ٿي ڪريان. ٿندي نيتي، سونهن
پري زال جو هڻي مانس. حسن، جواني، دل دماخ سندس ٿي قلمن ۾
قربان ڪري ڇڏيو هئا. پيرن هو ته ڇا ٿيو، منهنجو ته ”سائين“
هو!! پر هي اوهڻو ڇا ٿي وڃي!! ٿندي ٿندي ”سائين“ جو ٿر ڪو
ٿي ٿري وڃي. دريا جي آر ۽ مڙس جي پيار جي ڪابه سوسر، ڪابه
مهل مقرر نه هوندي آهي. مون وٽ اڄ پڙين لاه آيو به ڪونه هو

جوڪڻي ٿوڪ ڀري پاڙ پٺيان، دل ڀرجي آيو، سوچيم ته اڄ ڪنهن وٽ وڃي سوال ڪرڻ هٿ ٿيندو. اڄ اهي ساڳيون مايون جيڪي رات ڏينهن در تي ٽڪر پور ڇڏائڻ ڪري پيون لامارا ڏينديون هيون ۽ جن کي مون ڏک سک ۽ هزارين رپيا ڏنا هوندا، سي اڄ ڳالهائڻ ڪم ٺاهيو پر منهن ۾ موڙو وجهي ائين ٺڪي وينديون هيون ڇڻ ڪڏهن واقف ٿي نه هجن، ائين وٺي وٺي خيال آيو ته ادي حياتن وٽان وڃي ڇڪر هڻي اچان.

زال لکن ۽ هڪڙي، مهل تي مڙس کان وڌيڪ مائٽو هو، بس ڏانهن جو مڙس، خالي ڪانه موندائيندي، اها اميد ڪري، برفرو وجهي ٿاڪ منجهند جو وڃي حياتن جي گهران ٺڪيس. حياتن اکين تي عيڻ ۽ ڇاڙهيون ڏي مڙس ۽ مشين پئي هلائي. سندس پاسي واري ڪم تي هڪ سدا ملوڪ سڀني، اٽڪل اڳي هئا. ويهن سالن جي عمر جي زال پهرائڻ جا وٺي ڪاڇ ٻڌا، کيس اچا کير جهڙا ڪپڙا پاتل هئا. ٻانهن ۽ اچي پئي سان وڃي پئي هيس ۽ سونو لاکو دل جي پٽي سان سندس دل جي مٿان پئي لڏيو. لڪيو. حياتن جي ڪيڪارڻ تي هن اکيون کڻي مون ڏانهن نھاري سونگي ڪيڪاريو. سندس ڪيڪار ۾ مون کي پنهنجا پٽ ڏسڻ ۾ آئي. هوءَ وري به پهرائڻ جي ڪاڇن ٻڌڻ ۾ لڳي وئي. مون به حياتن سان ڳالهائيندي رکي رکي سندس منهن ۾ پئي نھاريو. سندس رنگ اهڙو ڇڻ سوناري جي ڪوٺاري ۽ ۾ پگهريل سون. گرمي ۽ ڪان سندس گل ڦٽاري صوف جيان ڳاڙها ٿي پيا هئا. حياتن مشين سان هٿ ڪڍي پڙي ڏکائڻ لڳي ۽ مون کي به پڙي ڏنائين. آئون ته اڳتي پڙائڻي هيس سو جهٽ پڙي ڏکائي وڌا سونا هڻندي ٿي ۽ ۾ پڇي ويس. اوجھو حياتن ۽ ۽

”ڪنڊ جو جهاز ٻڌي ويو اٿئي ڇا؟“

مون چرڪ ڀري ويو، ”نه، مڙس خیر آهي“

حياتن وري ويٺل مائي کي چوڻ لڳي، ”اٿي زينت تون صابو ۽ ڪي شيد ڪانه ٿي سڃاڻين، هي ۽ وڏيري قائم جي گهر

واري اٿئي. پر زماني جي ڏولون ويڇاري جا لاه ڪڍي ڇڏيا آهن، پر اٿئي مڙس ماڻهو. اڄ به سندس ڪو ڪم پنهنجي وڃي ته تهه نه ڪندي، بس رڳو حڪم ڪرڻ جي دير آهي، ڪڏ ڪا به ڪيندي. تنهنجي اکين ۾ ڳوڙها ڀرجي آيا، جو جو هاڻي تنهنجي دل اهڙي ته لسي پئي هئي جو ڳالهه ڳالهه ٿي اڪيون ڀرجي اينديون هيون. زينت سون ڏانهن نھاري ڇو، ”آپ اڪيون ڇو پسي، زال ته وينگس ٿي نسي، پوءِ اهڙا حال ڪيئن ٿين؟“ حياتان ورائيو، ”اهو وڏو واقعو آهي. ڪنهن پئي وقت نوڪلائي ۾ پڌائيندس، هينئر رڳو ايترو ئي پڌايان ته سندس مڙس، وڏيري قائم خان وڃي هڪڙي پنجاهن سان شادي ڪئي. پنجاهن، قائم خان کي اهڙا نه لنگا هتڪا ڏيکاريا جو پن مهينن ۾ رڻس کيس طلاق ڏيئي ڇڏي. ڪيڏانهن ويسو؟ سائين“ ته ڪيڏانهن وٺي سائين صافي ۽ سندس بادشاهي. بس هٿ آهي هٿ پيو، جيڪي ڪجهه صافي ۽ وٽ هو سو ته عيش عشرت ۾ وڃائي وٺي، پوءِ ته سندس ڪو ويجهو ماڻو به حيات ڪونهي. پنس جي ڦٽل ڪچي ڀونگي ۾ پئي هوندي آهي. ڪيڏي ڪيڏي مهل ويڇاري ٿو سون وٽ اچو دل پرڻائي.“

اها ڳالهه ٻڌي زينت جو منهن تڪاڻ ڇڏي ويو ۽ ٿڌو سا ڀري چوڻ لڳي، ”شل نه ڪنهن زال جي قسمت ٿئي.“ حياتان زينت جي ڳالهه ٻڌي مرڪي مونکي چوڻ لڳي، ”اڏي اڳي هيوسين ۾، هاڻي ٽلي ٽيوسين ٿي، متان سمجهين ته اسين ڪو توکان مڻاهين؟ تي آهيون، اسان جا نصيب به تو وانگر ڦٽل آهن. پاڻ ٽيئي ڏکيون ڏهاڳيون آهيون. هيءُ جا سدا ملوڪ سون جهڙي زينت ٿي ٿين، انهيءَ کي مڙس ڇڏي وڃي ٻي شادي ڪئي آهي. ويڇاري پئي درجا پڙهيل هئي سو فائينل پاس ڪري ماستري ڪريو پئي ڀڄن جو پٽ هالي. تون شڪر ڪر جو توکي اولاد ڪونهي. هڪڙو سور اٿئي. رکو سڪو ڪاٻو ستي پئي هوندين. پر زينت کي هر شئي کڻي چوڻ سندس ٻار پڙهن به پيا.“

مون اڃان زينت جي حال تي سوچيو پئي ته زينت چوڻ لڳي، ”ادي صابي، هڪڙي گالهه هوانه، جي دل ۾ نه ڪرين؟“ مون چيو، ”ادي چئو، انهيءَ ۾ دل ۾ ڪرڻ جي ڪهڙي گالهه آهي.“ زينت چوڻ لڳي، ”نون اڃ ڪان ولسي منهنجي ٻين آهين. مون وٽ هلي ره، پوءِ جهڙو به منهنجو حال هوندو وڃي وندڙيو پيون ڪاٽينديون سين. هوندا آهن، پر ته ٻارهن“ تون مون وٽ رهي پڙهي به پوندين ۽ ڪنهنجي اڳيان هٿ به ڪونه ٽنگو پوندئي.“

زينت جي غريبائي حال هوندي به سندس انساني همدردي واري جذبي مون کي حوصلو ڏيئي، منهنجي اکين ۾ آيل ڳوڙهن کي جن بند ٻڏي چڙهو ۽ زينت کي چيو، ”ادي تنهنجا لک لائق جو اهڙي وڏي دل رکي اٿي ته هن ڏکي وقت ۾ ڪير ٿو ڪنهن کي ٻڃي. آئون وڏي خوشيءَ سان تو وٽ رهنديس، تنهنجو پورهيو ڪنديس، ڀرت ڀرينديس، توهان گڏجي جيئن چاهين ڪنديس ۽ هڪ ڏينهن دنيا کي ڏيکارينديس ته اسين زالون به گڏجي ڏک سک کي منهن ڏيڻ ٿيون ڄاڻون. اسان مظلوم عورتن جي چڱائي انهيءَ ۾ آهي ته هڪ ئي ڪسي سهارو ڏيئي هڪٻئي سان ڀلائي ڪريون.“ ●

(ناري پبليڪيشن، ۱۹۹۰ع)

لکيو پئي لوڙي

جنون مهني جي گرم ڏينهن جو پيڙڙڪو ٻهر هو... ه-وه
گهر ۾ اڪيلي ويئي هئي. سندس ٻار نانائڻي گهٽ ويا هئا. ٻارن جي
نه هئڻ ڪري سندس روح منجهي پيو. سو ڇا ڪيائين جو پاسي
واري ماسي ۽ ڪي سڏيائين. ماسي ٻولندي آئي ۽ اهي چيائونس،
”امان ڪم.“ هن چيو، ”ماسي ڪم ته ڪونهي، ٻار اڃا غير ڪو
آهن، اڪيلي هيس، سوچيم ته توکي سڏي ڪهڙي ساعت ڪا توهان
ويهي ڪچهري ڪريان.“ ماسي چيس، ”ڇڏو امان پيو ته سچو
ڪم لاهي ڇڏيو اٿم، باقي اٿم مائي جي ماني پهاڻي سا پهاڻي،
پوءِ ڏيئرم ڪي به ساڻ وٺو ايندس. هوءَ روز ئي منهنجا ڪن ڪاٺي ته
امان مونکي ادي ۽ وٽ وٺي هل. تون ڇوڻ ته وٺي اوائس.“ هن
چيس، ”ڇڏو ماسي ٻلي وٺي اچي.“ هن ماسي ۽ ڪي ائين چئي ته
ڇڏيو پر پوءِ خيال آيس ته ماسي ۽ ڪي ڏي ۽ جي خبر ناهي الانجي
ڪهڙي طبيعت جي هجي؟ خير... اڪيلائي جو احساس ڪجهه
ته گهٽيو. ٿوري دير کان پوءِ ماسي ڏيئس ڪي وٺي سندس گهر وٺي.
هوءَ حيران ٿي وئي ته ماسي ڪم واري ۽ جي ڏي ۽ ته ڪا ڏاڍي
سهڻي هئي. کيس اڇا کير جهڙا ڪپڙا پيل هئا ۽ ڏاڍي اخلاق ۽
فضيلت واري هئي. سندس ڳالهائڻ سرائڪي هو. هن سرائڪي مليل
سنڌي ۽ ٻئي ڳالهائڻو. کيس اهو ڳالهائڻ ڏاڍو مٺو پئي لڳو. هن
کيس ڪيڪاري پلنگ تي وهڻ لاءِ چيو. بس پوءِ ته هو ٻئي لڳي
ويون لهواريون اوڀاريون ڪرڻ. ڳالهين ڪندي هن کائڻ پيو،
”ڇو ادي ٻنهي ٻنهي ڪونه آندئي.“ هوءَ واٽڙي ٿي کيس ڇوڻ
لڳي، ”ڪهڙي ڏي!!“ هن چيو ته، ”جيڪا سچو ڏينهن ماسي ۽
مان پئي گهمندي آهي.“ هن لکي ڪل ڪندي چيو ته، ”ادي هوءَ
منهنجي ڀاءُ جي ڏي ۽ آهي، مون ٺاهي آهي.“ تڏهن ئي سندس ماءُ

ڇيو، ”اٺي امان ڪهڙيون ئي سورن جون ڳالهائون ڪرين. ڏيٿي جهڙي پرنائيم تهڙي نه. هيءَ ته نالي جي پرنيل آهي، پر آهي ڪناري.“ تنهن تي هن چيس، ”ماسي اهو وري ڪيئن؟“ ته ماسيءَ جي ڌيءَ ورندي ڏٺس ته، ”اڏي ڪهڙا ئي سورن جا سبق پڇين. بابي منهنجي شادي پنهنجي پٽن جي پٽ سان ڪئي، جيڪو مرگهيءَ ۾ ورتل آهي، کيس ڏينهن ۾ ڏهه ٻارهن ڀيرا ڊورا ٽا پون، ڏپ وري اهڙي جو ماڻهو هڪ بل به پاسي ۾ ويهي نه سگهي.“ اها ڳالهه ڪندي هن جي اکين ۾ پاڻي ٿري آيو. هن سندس ماءُ ڏانهن منهن ڪري چيو، ”ماسي ٽسي وائسي نياڻيءَ تي اهو ظلم ڪيئن ڪيو؟ جهڙي سڏڻ جهڙي ڌيءَ ڪشي باهه ۾ اڇلائي، انهي شاديءَ کان ته ڪشي نڙيءَ تي نهن ڏيئي ماري ڇڏينس ها ته چڱو ٿئي ها.“ ماسيءَ کيس چيو، ”امان منهنجو انهيءَ ۾ ڪهڙو ڏوهه. اسين زالون ته آهيون. ڏسڻ جي هٿ وس، جي وات مان ڪو اکر ڪڍون ته کڻو ڪهڙيءَ ۾ هٿ وجهن. هي جهڙي تهڙي وات تي ڪرين، هي رنن کي ته ڏسو دماغ اچي خراب ٿيو اٿن. هاڻي پنهنجيءَ سڃهه تي سڳوڻيون ڪهڙيون ۽ اسين مرد ڏاڙهي ڪوڙائي رنن جي دٻ ۾ ڏيئي مچو ٿي وئون. ڌيءَ مون تنهن هوندي به پنهنجي پر ۾ گهڻوئي منهن مٿو پٽو پر وريو ڪجهه به نه. پٽ اصل ضد ٻڏي بيٺو ته هو مون کي به سڱ ٿا ڏين آءُ هڪڙي به نه ڏيان؟ ۽ ڌاربان ته ڪونه آهن. ڇوڪرو اڀرو سپرو آهي پر اٿم ته جيئل پٽن جو پٽ. اس ڌيءَ پوءِ ته روهن پٽڪن سان پرنائي ڏنيم. ٻن ڀائرن جي ٻڏي ۾ آهي. سندس پٽي ڀاڄايون مون وٽ الوليون پيون ڪن ۽ هيءَ سال ڪن ٿيو آهي جو لکيو پئي ٺوڙي“ هوءَ سندن اهي ڳالهائون ٻڌي پريشان ٿي وئي ته ويڃاريءَ جي معجي عمر ڪيئن گذرندي. ڪجهه دير رکي هو پئي هليون ويون. پر هوءَ سرهيءَ جي لکني ۽ بدنصوبيءَ تي سوچيندي رهي. هڪ ته سندس عمر ۱۹ سال پوءِ سونهن ۽ جواني ڪنهن کان جهلي به نه جهلجي، عورت ويڃاري هن سهريري ۾ ڪيتري نه بيوس ۽ مجبور آهي، جنهن کي

جيڪو به رڍ ڀڪريءَ وانگر کٽيو رسو وجهيو گهلي، ته انهن جي پٺيان اٿيو هلي ۽ ويندي مهل پيڙاٽ به ڪونه ڪري. هوءَ سرهيءَ تي سڄو وقت سوچيندي رهي ته سرهي جهڙيون سوين روزمره ٻڌي جهڙي مڪروح واپار تي پنهنجا جذبا ۽ امنگون ڪيئن نه مائٽن جي ڪراحت جهڙي واپاري روش تي گهٽيو پوسائيو ڇڏين ۽ حمايتي جي سونهن سوڀيا وڃايو ويهين. اها سرهي ڪئين ڀيرا کيس گهٽيءَ ۾ ايندي ويندي ملندي هئي، پر نه اها سندس سونهن هئي ۽ نه وري اها سندس جواني. سڄو ڏينهن پئي پاڻ جيڏين ڀاڄين جي اڳيان وڻي کيس مارو ڪمائي. نه اٿس پنهنجو ڪوڪر نه اٿس پنهنجو وره نه اٿس پنهنجو پٽ ڄاڻو اولاد جو پيريءَ ۾ کڻي پاڻي ڍڪ ٻاريس ۽ سرڻ وقت اکين تي هٿ رکيس. ●

جڙ جنين جي جان ۾

تن ڏينهن اسين بابي جي نوڪريءَ ڪري اچي شهر ۾ رهيا هئاسين، بابا جي ماسيءَ جو پٽ بابا سان ملڻ لاءِ ڪڏهن ڪڏهن بابا وٽ گهمن ايندو هو، چوندا آهن ته ”ماسات مٺي ذات“ پنهنجي جي پٺاڻ ۾ هڪي ٻياري هئي. هڪڙي ڏينهن بابا مائين نوڪريءَ تي ويڻ لاءِ اڃان س تيار پي ٿيو ته چاهي مموءَ به ساڄهر سان اچي منهن ڪڍيو. بابا ته سڄو ٽڪي ويو، ڏٺي منهنجا رحم ڪر اڃ الانهي جو مموءَ اسر ڏيئي پنڌ ڇڪيو آهي، خدا ڪري ماسي جي طبيعت شل ليڪ هجي. امڙ چاهي اڳيان اچي چانهن رکي ۽ پوءِ چاهي کان ڳوٺ جو واڌ سواڌ وٺڻ لڳي. ماسيءَ جي چڱ پلائي جو پڇيائين. ايتري ۾ بابا رڙ ڪري امڙ کي چيو ته، ”سونگي ديسر پئي ٿئي تون جلدي ماني پچائي وٺ ته ڪاٺي وهان.“ امان اٿي رنڌڻي ۾ ماني پچائڻ ويئي. آڻ منهن تي رلي وجهيو لپتي پئي هوس. پٿر ته بابا چاهي مموءَ کي چيو، ”هائو آڻ منهن پچن جو پسيءَ آهيان اهڙو ڪٽڻو ڪم ڪونه ڪندس.“ چاهو مموءَ تي باهه ٿي ويو ۽ چوڻ لڳو، ”ڏلو پير پئي مراد واه جو پار ٿيو آهين. سڄي عمر ۾ اهو پهريون ڪم ڪيو اٿم سو به مدد لاءِ ڪري، توکي ته ڪونه ٿو چوان ته تون پچاه. پانهن ڪٽندس آڻ پانهي تون رڳو چئن ڏوڪڙن جو بندوبست ڪري ڏي.“ بابي چيو، ”آڻ شهر ۾ رهان ٿو شهر جا خرچ آهن ڳاٺي پڳا ۽ پيو ته انهي ڪم لاءِ مون وٽ پائي به ڪانهي، آڻ تنهنجو پاڻ آهيان توکي گهاٽ ۾ ڪونه وجهائيندس.“ بس چاهو ممون به هو ٽانڊي ٽپڻو سو باهه ٿي ويو ۽ پوڇڻ ڇنڊي ڪلهي تي رکي هليو ويو. ايتري ۾ امان به ماني ڪٿي آئي اچي بابي کي ڏنائين. چاهي لاءِ پڇيائين ته اهو به ڀر ڳره ڪاٺي، بابا امڙ کي چيو ته مموءَ ٽڪڙو هو

سو هليو ويو. ڳالهه آئي وئي. ايشن به ٽي سال لنگهي ويا. اسين به اهي سمجهه ڀريا ٿياسين. ڇاهي سموءَ وارن مان ڪابه ڀر نه آئي. هڪ ڏينهن اوچتو ڇاهي سموءَ جي زال ٻار جي بيمار ٿيڻ ڪري شهر مان دوا وٺڻ لاءِ آئي. امان سان مارڪي ڪندي رهي به هئي ۽ ڳالهه به هي ڪيائين ته سمون ٻارن جي ماءُ بچائي آيو آهي ۽ رات ڏينهن رن جي عشق ۾ ڪوليءَ ۾ انڌو اونڌو ٿيو پيو آهي. نڪي ٻارن جي نڪي مڙهن ماءُ هيءَ جي. اجهو ننڍڙي کي ڪيترا ڏينهن ٿي ويا آهن جو پري ۾ هتي پري، نڪا دوا نڪو دارون وڃان ته ڪيڏانهن وڃان. رن کي ڀلا پنهنجن پوئڙن تي ڪهل ڪانه هتي - وري منهنجن تي ڪٿان رحم هوندس. اٿن هتي اوچنگارون ۾ اهي هتي. امان گهرائڙي وجهي سمجهائين ته ادي صبر ڪر. امان پچيس، ڀلا مائي جو ڪو وارث آهي يا لاوارث آهي. تنهن تي ڇاهي هون لڳي، مڙس جيئرو جا ڳنڍو ڇڏي آئي آهي. ٻڌوائم ته مڙس سموءَ جي مٿان ڪيس به ڪيو آهي. رن پنهنجا ته ٻار روليا پر سموءَ جو به سر نيندي. هاڻ ته الانجي ڇا ٿيندو ۽ منهنجي ٻارن جو الانجي ڪهڙو حشر ٿيندو. امان ڏي ڏيندي چيو، ادي تون الله تي رک رب مڙهي چڱي ڪندو.

پر چوندا آهن ته عشق آهي عشق، انهيءَ جي به درياهه جي لاه ۽ ڇاڙهه وانگر خبر ئي نه پوندي آهي. ٿاپوءَ تان به نه جڏهن عشق جو ڀوت لهي ويندو ته پوءِ ويٺي هٿ مڙهندي ۽ ٻين لاءِ ويٺي رهيون ڪري لڙڪ لاڙيندي. سموءَ مون کي ڪهڙا سک ڏنا آهن جو هن ڀاڄوڪڙ کي ڏيندو. بس هينئر به - هري سان گلجي آئي آهيان. ويچارو مڙهورات ڏينهن مڙوري ڪري پيو منهنجن ٻين جو پيٽ پري ۽ ه - و بچيا ٿيو ڀولهي پيءُ جي ڪمائي پاڻ به پيو ڪائي ته رن کي به پيو انگل ڪرائي. مڙهي به ماڻ ته مڙهي به ماڻ. مون واري سس ته اس منهنجو جيئن حرام ڪري ڇڏيو آهي، هتي ئي ته ڪيچنديءَ ته طلاق ڏياري ڇڏيندي سان. هيڏانهن ٻاهر هوڏانهن ٻائي وڃان ته ڪيڏانهن وڃان.

ايتري ۾ واهي سمور ۾-و پيءُ ننڍڙي کي ڊاڪٽر کڻي
 ڏيکاري وٺي آيو ۽ پوءِ هو هليا ويا. هن ڳالهه کي به اهي سال کن ٿيو.
 هڪڙي ڏينهن باپي امان سان ڳالهه پئي ڪئي ته جيڪو
 ڪيس واهي سمور ۾ باپي ۽ ڏاڏي تي ٿاڀو ۽ جي مڙس ڪيو هو
 سو واهي سمور ڪٿيو. ڇو ته انهيءَ ڪيس ۾ جج کي منهنجي ڏاڏي
 ۽ پيءُ ته سائين آءُ اچي ڏاڏهيءَ سان ڪيئن منهنجي پٽ ۽ مائٽيءَ
 جي پٽ کي وٺي وڃي ٻيڙو ڪم ڪرائيندس، پنهنجا منهنجا ڇو
 درٻار ڪنندس. ڏاڏي جي بيان تي جج ڪيس ڪوڙو ڪري ڪڍي
 ڇڏيو. ڇو ته ڏاڏي کي اصل ڳالهه جي ته خبر ئي هئي ته
 ڪا سمور رن پڄاڻي هئي ۽ نه وري ڪا ڳوٺ سان ڀڙڪ ٻاهر
 نڪتي. ڳالهه ڪم ۾ ئي وئي. نه تو ٻڌي نه مون... پر واهي سمور
 رن پڄاڻي هئي ۽ هو ڏوهاري هو. امان ڇڏيو، مان شڪر ڪرهن
 ڇو ته جي صدي ۾ اڳي وڏي ڏهه سان هئي وٺين. پر اڏي سمور
 کي رب ضرور ٻيڙو ڪندو. هن ڪڏو ڪم ڪيو آهي ۽ معصوم
 ٻارن کان ماءُ کسي اٿس. مائٽي جا ٻار رات ڏينهن ماءُ لاه رڙيون
 ڪريو پيا پاڪارين ۽ واجهائين ته امان ڪڏهن ئي اچي. بابا ڇڏيو
 هاڻ ڇپ ڪر، پٽن کي به ڪن آهن، متان ڪنهن کي ڪڍڪ
 پئجي وڃي ته پانهن سمور وٽ آهي. امان ويڃاري ڇپ ٿي وئي.
 ڪجهه مهينن کان پوءِ واهو سمور بابا وٽ آيو. منهن لئل ڏٺو جن
 سالن کان جهڙو سلم جو مريض. بابا چيس، ادا خير ته آهي ڪيس
 به ختم ٿي ويو هاڻي ته مڙس ماڻهو ٿي گهڻن کي ڪشي ڇڏو. واهي
 کان اوچنگار نڪري وئي. بابا حيران ٿي ويو. واهو ڳالهه ڪندو
 ويو ته ڪيئن ٿاڀل ٻن جيئن سان ٿي ۽ رات ڏينهن ڀڄ ۾ ڪوئي
 ۾ پئي هوندي هئي، نه کائو نه پيو. ويٺي ٻارن کي ياد ڪريو
 روئندي هئي، چوندي هئي، مومون کي ٻيڙا ڏاڍو ٿاڀاڻا هون، رڳو
 هڪ ڀيرو سندن منهن ڏيکار، آءُ هن لاه سڪي سڪي لٽڪي
 لٽڪي مري وينديس. آءُ چوندو هو سائين ڇا ڪريان ڳالهه هٿن مان
 وٺي نڪري، نه توکي ظاهر ٿيو ڪري سگهان ۽ نه وري توکي

ٻارن سان ملائي ٿو سگهان، پاڻ پئي جيئري ٿي چڻ مري ويا آهيون.
 بس ڦاٻل آهي ويڙهي جي ويجهو ٿي، ٻپ کان ڌاڻي به نه گهرائين ته
 مٿان ڦاٽ ڦاٽي پوي ۽ وري ڪيس نه اٿلي ڳچيءَ ۾ پوئين. پوءِ ته
 سورن وگهي لڄندي ڦٽڪندي ڪشي دم ڏنائين. ٻار به ٻيٽ ۾ ئي
 مري ويو. بس پاڻو ڳالهه ٿي ته ٻچ ته موتي ڪهڙو ويل ويو، سڄي
 گهر جون وايون ٻٽال ٿي ويون ته لاش ڪيڏانهن گم ڪريون، بس
 ان ويلي خدا کڻي منهنجن ٻچن جي مدني ۾ منهنجو سهرو جيڪو
 منهنجو سڳو ڀاءُ هو سو چڻ رحمت جو فرشتو ٿي آيو. هو
 آيو هو ته ٻيٽ جي شاديءَ لاءِ هنڌ ٺهڻ ڪشڻ. ڇو ته ٻهراڙين ۾
 جڏهن شاديون ٿينديون آهن ته هنڌ ٺهڻ ٻهراڙي جي ڳوٺن ۽ مٿن
 ماڻهن مان وٺيا آهن. پوءِ ته نڪا ڪير هر نڪا ته پتڪو لاهي
 ڪشي ڇاهي جي ٻرن تي رکير ۽ چيومانس هاڻي ڪيئن به ڪري
 مونکي عذاب کان ڇڏائي نه ته ڦاسيءَ ڇڙهي ويندس. هي ننڍڙا
 معصوم رلي ويندا، بس پوءِ ته ڇاهي لاش ڪشي ڳچي گاڏيءَ ۾ رکي
 مٿان هنڌ ٺهڻ رکي آڏيءَ رات نڪري ويو. لاش کي لڳائي جي
 اوجھڙ پاسي وڌو پٿر ٻيٽ سان ٻڏي ٻوڙي ڇڏيو ۽ اهڙي نموني
 ڪنهن کي به ڪل ڪانه پيشي ته سڄو سال ڦاٻو ڪا هت رهي.
 مون جڏهن اها ڳالهه ٻڌي ته منهنجي اکين اڳيان ڦاٻو ڄا
 معصوم ٻارڙا پاڪاريندا ڦرڻ لڳا ۽ سوچڻ لڳس ته اهي ٻار هاڻي
 ڪڏهن به منهنجي ماءُ کي نه ٿي سگهندا. ڏڪڙي ڇاهي سمور
 ڇا مان ڇا ڪري ڇڏيو، بس پوءِ ته مونکي ڇاهي سمور کان هميشه
 لاءِ محنت نفرت ۽ ڏڪار ٿي پئي. هو جڏهن به اسان جي گهر ايندو
 هو ته آءٌ سواءِ ڪيڪارڻ جي اٿي ويندي هيس. مونکي ائين لڳندو
 هو ته هڪڙو خوني منهنجي گهر ۾ اسان سڀني کي قتل ڪرڻ آيو
 آهي ۽ پوءِ مونکي ٻپ کان سدائين تب چڙهي ويندو هو. ●

وارڇي نه ويئي

هڪڙي ڏينهن ضروري ڦسون ڪرڻ لاءِ هوءَ ٻاڙي واري
 افروز جي گهر لڙي ويئي. جيئن ئي هن اڻڱن ۾ پير پاتو ته ماسيون
 رڌڻي ۾ هڪ اڌڙو مائي منجيءَ تي ويٺل ڏٺائين، جنهن انو پئي
 گهريو. هوءَ سڌي صفحي ۾ هلي ويئي. افروز اخبار پسي پڙهي.
 تنهن اٿي هٿ ڏيئي ڪيڪاري وهڻ لاءِ چيو، ”اڄ الائجي ڪهڙو
 واڌ وريو آهي جو عيد جي ڏند وانگر اوچتو ڪٽي ڪڍي اٿئي؟“
 افروز سرڪندي ڪيس چيو. هن به تهڪ ڏيندي جواب ڏنو، ”هرهر
 هلڪائي وهڻ در دوست جي. پر ائين ڪونهي. سڄي سر تي اٿم،
 نوڪري ڪي منهن ڏيان، ٻارن کي منهن ڏيان وري سوني اچي گهر
 جي ڪريان. هڪ ٻل به وانڌڪائيءَ جو ملڻي نٿو جو ماڻهو ڪشي
 ڪنهن هڪ جيڏيءَ جي گهران ڇڪر هڻي دل وندرائي اچي. اڄ
 به ڪاليج ڪونه وڃس جو طبيعت ايڪ ڪانهي، سوچيم ته ماڻهو
 ته ڪو آهي ڪونه جو موڪل جي درخواست ڪشي وڃي، تنهن
 ڪري لڙي آيس سو وٺ.“ ”جيءُ آئين ٻلي ڪري آئينءَ، فون
 جي بهڙني سهي پر آئينءَ ته سهي. پنهنجو گهر اٿئي، هڪ فون ته ڇا
 سوين ڪر.“ افروز ڪاپي وٺڻ لڳي. ائين پئي هوءَ فون سندس
 اڳيان رکي صفحي سان ڦڪري رڌڻي ڏانهن ويئي. ڏهن منٽن ۾
 ڇانهه ڪشي آئي ۽ پوءِ ويهي ۽ انهن جون چڻڪيون ڀرڻ لڳيون. هن
 ڪانئس پڇيو، ”افروز هيءَ مائي جيڪا انويشي گوهي اها ڪير آهي؟“
 ”ادي هيءَ ماسي ڪم واري آهي.“ ”آهن ٻاڳن واري. الائجي
 ڪٿان ئي نئين سڄ نئون ماسيون هٿ ڪرين. ڪڏهن هڪو ائين
 پئي ته ادي هيءَ ماسي ڪٿي تون پياڻ وٺ بيهار.“ ”اٿي ادي
 مايون ڪي سٿريون ڪونه ٿيو ملن، انهن ڪم وارين مائين جا ڏاڍا
 مان آهن. آءٌ ڇهه مهينا ته اوڙي ٻاڙي ۾ ڳولڻ راجن ۾ وڙول ڏيندي

آهيان، تڏهن مس ڪا ڪم واري ماسي ملندي اٿم. جيڪي ماڻهيون
 آهن سي وري ڏاڍيون مانائتيون، شانائتيون، تن جا مٿان وري ناز-
 نغرا به سڻا پوندا آهن. ڪڏهن ته وري ڪي هٿ جون ميريون
 ته ڪي وري ڪم چور، ڪي ته مرڳو چورن سان مليل هونديون
 آهن، جن جو ڏٺو ئي هوندو آهي ڪم جي بهاني سڄي گهر کي
 اک ٽٽ ڪري جانچي ڇڏڻ ۽ پوءِ سڄو احوال چورن کي ڏيڻ
 ۽ اوچتو ئي اوچتو گهر هڪ ڌڪ سان بهاري ڇڏڻ. پر هيءَ ماسي
 تمام سٺي آهي، نه هٿ جي وير، نه وري گهٽي ڪرڻ واري، نه
 ڪچهريءَ جي ڪوڏيءَ نه وري نٿائڻ واري، خانداني مائي ٿي
 ڏسجي. بس تنهنجي ڪم سان ڪم. سگهڙهائيءَ سان ٽڪڙو ڪم
 لاهيو هلي وهي. ”ڇو ڏکيو آهي ڇا؟“ ها ادي مڙس کي
 لاسي اچي ويئي. ويجهاري وٺڻ ٻارن جي ماءُ آهي، شايس آهي سندس
 هٿ کي، پورهيا ڪريو پئي ٻارن کي هالي ۽ پڙهائي. ماءُ پرڻ به
 مري ويا اٿس. پر ٻائر اٿس ۽ هڪ ڀيڻ. ننڍو ڀاءُ انجنير آهي. وڏو
 گهوٽ ۽ پني ٻارو ۽ مال سنڀاليو ويٺو آهي. ٻنهي کي خدا جو ڏنو
 سڀ ڪجهه آهي، پر هن جي ڀيڻ جي مٿي تي ڪنهن به هٿ نه
 رکيو. سچ ته هن زماني ۾ ڪير به ڪنهنجو ڪونهي. ”نالو ڇا
 اٿس؟“ هن پڇيو. ”سرهڻي“ اهو نالو ٻڌي هن جا ڪن اڀا ٿسي
 ويا. هوءَ ٽپيءَ ۾ پئجي ويئي. افروز کيس ويچار ۾ ڏسي چوڻ لڳي.
 ”چوا ڪنڊ جو جهاز ٻڌي ويئي ڇا؟ ماسيءَ کي سڃاڻي ڇا؟“ هن
 چيو. ”نه. سڃاڻا ته ڪانه ٿي پر لڳي ٿو ته مون کيس ڪڍي ڏنو
 آهي. الانجي ڪڍي ڏنو امانس ياد نٿو پوي، ٿي سگهي ٿو ته
 ڪنهن ڄاڻ سڃاڻ وارن جي گهر ۾ ڏلي هوندم. گهڻن ونجهارن
 جي ڪري ڏاڍو ويسارو ٿي پيو اٿم. ڪيتريون ئي گالهون وسريو
 وڃن، پوءِ پئي هن هن کان پڇندي وٺان. ”ائين پئي هوءَ موڪلائي
 اٿي هلي پر ويندي مهل وري به ڪنڊ ورائي مائيءَ کي ڏسندي ويئي.
 جڏهن گهر جي ڪم ڪار کان واندي ٿي هوءَ وڃي ڪٿ تي
 پئي ته من ڪا اک لڳي پر ذهن تي سرهڻيءَ جو نالو اچي ويهي،

انهيءَ اٺ تڻ ۾ ننڊ به نه هئي آيس. روح مان اصل ڳالهه ئي نه هئي نڪريس. وڏو ڏيئي سرهي دل تي تريو اچيس ته ڪٿي ڏٺي اٿم. اوچتو ياد ڪيرين جي اونهي سنڌ مان سرهي تري آئي. بس اوه ته جهڙوڪر فلم اکين جي اڳيان ايندي ويس. پر ايئن ٿو ٿئي سگهي. هوءَ سوچڻ لڳي. مون واري سرهي ته ڇڻ ڪو به ڪافي جي پري هئي، جنهن ۾ -ون سهڻيون ڪٽورن جهڙيون وڏيون اکيون جيڪي سدائين بنا سرمي جي ڪاريون ڪچليون هيون لڳنديون هيون. ڇڻ پنهنجي هينئر سرمي جا پڪ ڀري اکين ۾ وجهي آئي هجي. هوءَ کيس کلي چوندي هئي، ”مٺي اکين ۾ سرمي جا ٽوپا ڀريو ٿي وجهين، ٻين لاءِ به ته ڪجهه پهچائيندي ڪر.“ ته کلي چوندي هئي ته، ”نور سٺي جو سٺهن مون ته سرمي اکين به ڪونه ڏٺو آهي.“ سندس ڳاڙها گل جهڙا قنڌاري صوف، ڏند موتين جيان سنها ڳنڀل. هوءَ جڏهن تهڪ ڏيئي ڪلندي هئي ته ڇڻ سچليون ڪڇ ڪوڏيون پون ڇڻ ڇڻ ڪنديون هيون. قد جي نه ننڍي نه وڏي ڊگهي، پوري هئي. هلندي هئي ته ڇڻ ڊبل هئي ڪلندي هئي. جهڙي ڪر هلي، هٿ لاه ته ميري ٿي پوي. سندس ڪارا ڀُڙر جهڙا پنجا وار ڇڻ واسينڪ، سي ڪوڏن کان هيٺ ٻيا وڪڙ وجهندا هئس. اسڪول جون ماسٽريائيون ته سندس وارن تي اڪن ڇڪن هونديون هيون. حرص مان پيون ڏسنديون هيون ۽ ڪانئس پيون پهنديون هيون ته سرهي وارن ۾ ڇا ٿي وجهين. هوءَ مرڪي ادب مان چوندي هئي، استاد امان نموريون، پرجا پڻ ۽ ميندي ڪڙي ليل ۾ ملائي وجهندي اٿم ۽ المين ڏينهن ميڪ تيل سان مٿو ٽوئيندي اٿم. پر هيءَ سرهي ته اجاهيل اجاهيل، نيل، نستي، منهن جون هڙائيون لڪتل، اکيون ڏرا ڏنل، رنگ دوهائيل هن کي ته سندس واري سرهي لڳي ڪانه، جنهن سان هن ڇهه سال گڏ پڙهيو هو. هن جون اکيون پر جي آيون. وقت انسان کي ڪيئن نه ڏکڻ جي گهاٽي ۾ پڙهيو ڇڏي. انسان ننڍپڻ کان وٺي جواني ۾ تائين ڪيڏا نه سڀا خواب

ڏسندو آهي پر جڏهن سندس خوابن جو تعبير آيتو ٿيندو آهي ته اهو انسان عرش تان اچي فرش تي ڪرندو آهي ۽ پوءِ ٻيڙي ۾ وڌيڪ ٿي ويندو آهي. جيئن اڄ ڪلھ جا ان بزرگ بٽل ڪلاس. هڪڙي ڏينهن هن سرهيءَ کان پڇيو، سرهي هاڻ اڳتي پڙهن لاءِ ڇا سوچيو اٿئي. سرهي ٿڌو ساھ ڀري ڇيس، ”اڏي اڳي ته هو ٻاٻا سرهيات جنهن جي زور تي ٻئي ڪونٽل ڪڍاير. هاڻ ته آهيان پٿر وس. پائر الائي پڙهائين يا سرڳو وٺي وڃي ڪوئن ۾ قيد ڪن.“ هوءَ مات ٿي ويئي. اسڪول جي ڪنڊ لڳن تي پنهنجي پنهنجي گهر وڃڻ هليون. اها سڄي رات هن پاسا ورائيندي ۽ سرهيءَ جي پڙهن جي ڳڻپيءَ ۾ گذاري ڇڏي. ڇو ته سندس ٻيڙي سان اهڙو ته پختو پئجي ويو هو جو هن فيصلو ڪيو ته سرهي نه ٻڙهندي ته آءٌ به ڪونه ٻڙهنديس. انهيءَ وچ ۾ نوريءَ جي ٻيءَ جي ٻي شهر ۾ بدلي ٿي ويئي ۽ ڪئين سال گذري ويا. نه سرهيءَ جي کيس خبر پئي نه وري سرهيءَ کي سندس. سرهيءَ جو ٻيءَ ته پنهنجي وڏن جون ريتون رسمون توڙي شهر ۾ لڏي اچي رهيو هو ته هو ٻارن کي پڙهائيندو. هن سرهيءَ کي به پائرن سان گڏ پڙهائي فائنل پاس ڪرائي. پرچوندا آهن، بندي جي سن ۾ هڪڙي ته رب جي ن ۾ پي. سرهي ٻاٻت سوچيندي سوچيندي الائي ڪيڏي مهل هن جي اک لڳي وئي. جڏهن هوءَ پنهنجن ٻئي ٻئي ته پئس کيس ٻڌايو ته ”امان هڪڙي غريب مائي توسان ملڻ آئي هئي. مون کيس ڇوڪرين جي اچڻ جو چيو آهي.“ هن سوچيو ڪا ضرورت مند مائي هوندي، ڇو جو ڪڏهن ڪڏهن ڪي ٻاڙي جون غريب مايون ڪانئس آڌار سڌار يا ڪنهن نه ڪنهن ڪم لاءِ ٻيون اينديون هيون. جڏهن شام جا سوا ڇهه ٿيا ته در تي ٽڪ ٽڪ ٿي. هن پڇيو ڪير، ته جواب آيو ”سرهي“ هن جيئن ئي در کوليو ته هوءَ کيس پاڪر وجهي اوڀنگارون ڏيئي روئڻ لڳي. هن کيس دلداري ڏيئي اڳڻ ۾ ٻڌل ڪٽ تي ويهاريو. هوءَ اکين مان لارون ڪري نڪتل ڳوڙهن کي اڳهندي رهي. هن کيس ٻائيءَ جو ڪلاس ڏنو. هوءَ پڪ ساھي ٻائي

بي وٺي ۽ پوءِ ٿڌو ساهه ڀري ڇوڻ لڳي، ”تو مون کي ڪونه سڃاتو
 نه؟“ هن چيو، ”پهرين ته برابر ڪونه سڃاتم پر گهر اچي ڪم-
 ڪار لاهي لڏيس ته تون الانجي دل جي ڪپڙي ۽ ڪنڊ مان
 نڪري آئين ۽ تون ٻڌاه ته سڀي تنهنجا ههڙا حال ڪيئن ٿيا.“
 هيائين، ”نوري ڳالهه ئي نه ٻڃ ته هنن گذريل سالن ۾ مون تي ڇا
 وهيو.“ پوءِ نه اچي ڳالهائڻ ۾ پيون. هن به کائنس حال احوال ورتا.
 نوري ۽ کيس ٻڌايو ته هينئر هوءَ ڪاليج ۾ ليڪچرار آهي. گهر
 وارو گذاري ويو. ٻه ٻار ڌيءَ ۽ پٽ اٿم. الله سائين باپي مرحوم
 کي جنت ۾ جاپون ڏي جو مون کي پڙهائين، اڄ اها تعليم جيڪا
 سونن مينن کان مٿين وڌ هئي سا ڪم آڻي. سرهي ۽ به ڳوڙا ڳوڙيندي
 کيس ٻڌايو ته، ”آءٌ ته ننڍي لاکر کان ئي نڀاڳي هيس. ابي جي
 مرڻ کان پوءِ ٻائرن مون کي ۽ امان کي وڃي ڳوٺ ڇڏيو. تنهنجي
 چاهي جو گهر به اتي هو. وڏي پيڻ واهي جي گهر ۾ پريئل هئي.
 امان باپي مرحوم جي حياتي ۾ سلائي ڪندي هئي. باپي شهر
 ۾ هڪ مشين وٺي ڏني هيس، سو مڙپي وقت پئي گذريو. ننڍو ڀاءُ
 پڙهڻ ۾ هوشيار هو سو وڃي انجنيئر ٿيو. ۽ وڏي ڀاءُ جي باپي جي
 اوچتي وفات ڪري پڙهڻ تان دل ڪٽي ٿي پئي. تنهن ڳوٺ ۾ اتي
 ٻارو ۽ مال سنڀاليو ۽ پيڻ جي ٻيڙي ۾ ورتل سؤت سان شادي
 ڪيائين. ننڍي ڀاءُ شهر ۾ پنهنجي ڏٺي تي شادي ڪئي. مون گهڻو
 ئي ٻائرن کي چيو ته ادا ڳوٺ ۾ چوڪرين جو اسڪول آهي،
 ڇو ته اتي نوڪري ڪريان، ته انهي ٻائرن هڪ آواز ۾ چيو ته،
 ”اهي ڏينهن کائي آئين، جو اسين ننڍا هئاسين ۽ باپي جي اڳيان
 اسان جي دال ڪانه ڳرندي هئي، هاڻ گهر کان ٻاهر پيرڪڙي ڏس،
 تنگيون پيڇي ڇڏينداسين، هلي آهي ماستري ڪرڻ، اتي گهر ۾ رکو
 سڪو کايو وٺي الله الله ڪر.“ اسان ته اڳتي نمائي پورين جي
 بيٺهيل جهڙي گونگي گانه سا ويڄاري ڪچي جهڙي پٽ، ڇو ته
 وڃ ڪڏي ڪري ٿي.

هڪڙي ڏينهن ابي جو پري جو ميٽ اچي لڪنو. ٻه ئي

ڏينهن ٺڪيو ۽ پوءِ هليو ويو ڳوٺ. مون امان کان پڇيو، ”امان هيترا ڏينهن هي ٻاٻي جو مائٽ ڪٿي هو؟ گهڻي مائٽ پيا ايندا ويندا آهن، پر هن کي ته مون ڪڏهن به ڪونه ڏٺو.“ امان جواب ڏنو، ”پٽ هي سدائين ڪمن ڪارين ڪري مائٽن کان پري رهيو آهي. مون به اجهو هاڻ ڏٺو اٿمانس، ٻاٻي کان تنهنجو سڱ گهريو اٿس.“ مون چيو، ”امان ادا ڇا چيو.“ ”پٽ ٻاٻي هاڻوڪي آهي.“ اڳئين جمعي تي تنهنجي شادي آهي.“ اها ڳالهه ٻڌي آءُ ڏکي ويس، ته آئون ڀائرن تي جن ٻار آهيان، جو نه ڪيائون ٻڌري، نه سڱو، نه ونواھ. بس جن هڪ ڀريءَ جيان مٿي تان لاهي اهلانين ٿا. امان چيو، ”پٽ تون دل چو لائي آهي. سڄي هارجي وٺين آهين، ٻلي خدا ڪري منهنجي جيتري پنهنجي گهر واري ٿين، جهڙن مرڻ مهل سڪرات سولي ٿهر. نه ته تنهنجو ڪنڊو دل به ٻيو ڇڏي.“ مون کڻي حيا کان ڪنڌ هيٺ ڪيو. بس ائين المين ڏينهن اڏي وڌي ڊيگ پٽ جي لهرائي مٿي تان ٻار لاهي ساهري گهر اماڻي ڇڏيو. اتي وڃي ڏٺو ته مارا هت ته ڳالوءَ ٿي اور لڳي پئي هئي. ٽي ڏيرائون ۽ هڪڙي بهاج. ڳاٽ ڪٽيو ويٺيون هيون. خير پهرين رات ته گذري، جڏهن صبح ٿيو ته منهنجي وڏي ڏيرياڻي چوڻ لڳي، ”ماڻي مائٽن تي ٻار هڻين ۽ پا سندن اٽوڪڻو هون جو تو جهڙي سدا ملوڪڙيءَ کي بهاج تي ڏنائون. تنهنجي بهاج به مڙس جو ڪٽيو ڪونه کائو، ڇو ته مڙسهن ته نلسي گراسي رهڙن جوڙ آهي.“ هي به ڏينهن گهر به ته سالن جاسال جيلن به. اها ڳالهه ٻڌي هاتوڙ ٽڪ لڳي ويو. ڪچان جهڙي پٽ. ڇا هوان، ڪنهن کي هوان ڪنهن در دانهن ڏيان. مون سان اهو ناحق ته پنهنجي ابي جي پٽن ڪيو. نه ڏٺون ٿر نه ٻر. ڏينهن گذرندي ويرمئي نه لڳي. اها سٺاڙو مس ٿيو ته گهوٽم کي پولس خون جي ڪيس به ٻڌي وئي. پوءِ ته بس ڏيرائين ٺهائي ڪنيو، رات ڏينهن ٻيون طعنا تنڪا ڏيندڙيون هيون ته نياڳي آهي. ٻنڌيءَ ايندي ئي مڙس جو سر ڪنيو. ويڪون به ڪپندڙيون هيون ۽ سڄي گهر جو ڪم به ٻيون ڪرائيندڙيون

هيون. تنهن مهينن کان پوءِ پٽ ڄائو. اسان ڪڏهن ڪڏهن اچيو
 پيروڪريو، منهن ڏيکاريو ويندي هئي. نه ته ڀائرن ته لڙي به ڪونه
 ڏٺو. الاڻجي مون کان ڪهڙو ڪناهه ٿيو هو. انهي وچ ۾ مڙس ٻوليس
 کي خرچي ڪرائي ڪورٽ ويندي گهران ٿيو ويندو هو. اهڙيءَ
 طرح چار ٻار ٿيا. هڪڙي ڏينهن خبر ملي ته مڙس کي ڦاسي ڏنائون.
 پوءِ ته گهر ۾ پائيتال مچي ويو. هاڻ ته گهر جا پاڻي وڌيڪ ڇڄ
 پئجي ويا، ڪڏهن ڏاڻن، ته ڪڏهن چنڊي پيا چوندا هئا. پر اهي
 سڀ سور هنن ٻوڙن جي ڪري پئي سهندي هيس. پر دل ۾ سدائين
 پئي سوچيندي هيس ته هڪ ڏينهن ضرور ماسٽري ڪري هنن ٻوڙن
 کي پڙهائيندس. پٽ ته ڪتا به پيا پاليندا آهن، هڪ ڏينهن
 اوچتو منهنجو وڏو ڏير به گذاري ويو. ٿورو ڪهڙو آسرو هو سو به پورو
 ٿي ويو، باقي ننڍن ۾ افعال ڪونه هوجوسونکي سنڀالين، ڇو ته هو
 زالن جا مڇو هئا. هاڻي ته ڏاڍي اهي تنگ ٿي پيس. امڙ به وڃي
 رب کي رسي. سو هڪ ڏينهن همت ڪري ڏيرن کان موڪلائڻي
 انجنيئر ڀاءُ جي گهر شهر ۾ آيس. ڀاءُ سان حالي احوالي ٿيس. جنهن
 ڇيو، ”ماڻي تنهنجي ڀاڳ ۾ لکيوئي اهو هو، اسان ڇا ٿا ڪري
 سگهون. هاڻي جي آئي آهين ته وٺي نڪر ڪائج. ڀاڄائين به اڪيلي
 ٻارن کي منهن ٿئي ڏيئي سگهي. تون هٿ پئي وٺائج.“ پوءِ ٻنگلي
 جو سرونٽ ڪواٽر ڏنائون جتي ٻار وٺي وڃي وهاريو. ماڻي نڪر
 ٻيو ملندو هوم. پر غيرت ڪري اها ماڻي مونکي وه ٿي لڳندي
 هئي. ائين به ٿي مهينا گذري ويا. هڪ ڏينهن ڀاءُ کي چيو، ”ادا
 آڻ ٻارن کي پڙهائيندس، هنن کي اسڪول ۾ داخل ڪرائي ڏي.“
 تنهنجي ڀاءُ کي چئن ڏينهن ڏنڪي وڌو. ڇوڻ لڳو، ”ماڻي رهڻو
 اٿئي ته ره، نه ته وٽ گس ڪي. هڪڙو ته پنهنجن چئن کي ڪارايان
 ٻيو وري پڙهائين.“ مونکي ڏاڍو ڏک ٿيو. آڻ تنهنجي پراڻي ٻاڙي ۾
 ٻار وٺي ماسي ”هلو“ جي گهر هلي ويس. تنهن ڇيو، ”اسان تون
 منهنجي ڌيءَ آهين هي گهر ٻيو اٿي. پنهنجو ڪري سمجهه دل نه
 لاه، همت کان ڪم وٺ. چوندا آهن ته پڏندڙ ڪسي پوڙي جو

سهارو ملندو آهي ته پاڻ بچائڻ لاءِ انهي کي چڪي کڻي جهليندو آهي. سو مون به کڻي ماسي هلو۽ جو سهارو ورتو ۽ سندس گهر رهڻ لڳيس. ماسي هلو ڇار درجا سنڌي ۽ قرآن شريف پڙهيل هئي، سو ماسي هلو۽ وٽ پاڙي جا ٻار قرآن شريف پڙهڻ ايندا هئا. هاڻي منهنجا ٻار به ماسي هلو۽ وٽ پڙهڻ لڳا ۽ آڏا پورهو ڳولڻ لاءِ مائين سان لهه وچڙ ۽ لڳي ويس. چو ته ويهي کائيندي ته ڪو به کڻي ويندا. هاڻي چئن گهرن جو ڪم ڪندي آهيان. ٻار اسڪول ۾ پڙهڻ پيا. گل ڏهن ۾، سوني نائين ۾، افضل اٺين ۾ ۽ مارل ڇهين ۾. وقت ويندو گذري ۽ ٻار پڙهي پوندا. ڪچهري ڪندي ۽ پرائين يادگيرين کي ساريندي اچي سج لڻو. سرهي به موڪلائي گهر هلي وئي. ۽ هو۽ سندس ٻارن جي باري ۾ سوچيندي رهي ته سرهي ۽ جا پائر پنهنجي ڪوڙي شان ۽ انا کي ڇڏين ها ته اڄ سرهي ڪر ڪٿي نه ڪٿي ماستري ڪري ٻارن کي پڻي پالي ۽ پڙهائي ها. هيئن در در جا ٿانو بهاريون ڪونه پڻي ڪري ها.

اٺين ڪيترائي سال گذري ويا. هڪ ڏينهن نوري پنهنجي ڪنهن مائٽياڻي کي اسپتال ۾ ڏسڻ ويئي ته اتي ڏسي ته ساڳي ڪم سرهي ڊاڪٽري واري اڀرن ۾ اسٽيٽڪوپ هٿ ۾ کنيو، هن ڊاڪٽرن سان ڪنهن مريض جي تپاس پي ڪيائين. هن کان رهيو نه ٿيو وهي سندس پاسي کان بيٺي ۽ پنهنجي مائٽياڻي جي بستري جو پيڇڻ لڳي. جڏهن ڊاڪٽرياڻي سون ڏانهن نهاري وارد نمبر ٻڌائڻ لڳي ته هوبهو ساڳي سرهي جنهن ساڻس ست درجا سنڌي پاس ڪيا هئا ۽ هاڻ ماڻهن جا ٿانو بهارا پڻي ڪندي هئي. هن کيس چيو، ”امان تون سرهي ۽ جي ڏي ۽ سوني ته ڪانه آهين؟“ ڊاڪٽرياڻي کلي چوڻ لڳي، ”ماسي تون مون کي سڃاڻي ڇا؟“ ها! امان آڏا تنهنجي ماءُ جي ننڍي هوندي جي ساهيڙي آهيان. اسان گڏجي پڙهيو هو، هر قسم جي ڳالهه آهي، لکڻي کي ڪير به ليکو ڏيئي ٿو سگهي.“ امان ٻلا ماڻهن ڪيئن آهي، ڪٿي آهي، اچي به ڪانه ٿي. هو۽ بڪ ساهي پڻي ويئي. ”ماسي امان ته هاڻ گهر ۾ ويئي

آرام ڪري. جڏهن کان آڻ ۽ ادا نٿو ڪري ۽ تي ڇڏيا آهيون ته
 امان ڪي اسان گهر ۾ آرام ڪرڻ لاءِ وهاري ڇڏيو آهي، هن اسان
 لاءِ ڪري ڏاڏا پورهيا ڪيا آهن. ادا وڏو به ڊاڪٽر آهي سندس
 شادي به ٿي وئي، کيس به ٻار آهن جيڪي امان جي اڳيان ٻيا
 رانديون ڪندا آهن. اسان به پوئي ۽ پوئي ۽ ڪي ٿيو پئي نهال
 ٿيندي آهي. ۳ هو هوءَ موڪلائي مريضه ڪي ڏسڻ وڃي ۽ سوچيندي
 وڃي ته انسان جيڪڏهن ڪنهن به ڪم يا مقصد لاءِ لڳاتار محنت
 ڪري ٿو ته هو هڪ ڏينهن زندگي ۾ ضرور ڪامياب ٿي پنهنجي
 منزل مائي ٿو. ●

ايمان جي سلامتي

”حافظ سڳورو آيو آهي!“ زرينه امان وڌي ۽ جي ڏنڊل سڻي
 کي جهلي سندس ڪن ۾ گهڙندي کڻي ٻڌايو.
 حافظ جي اچڻ جي خبر ٻڌي امان وڌي ۽ جو ڪجهه جهڙو
 اچو سٺو وڌيڪ ڏڻ لڳو. هن پنهنجي ناس جي دٻي وهائي هيٺان
 لڪائي ڇڏي. حمائل شريف رحل تي رکي پنهنجي اچڻ پنهنجن
 تان وهندڙ پاڻي اڳهي ڪٽ تان ڇادر لاه هٿوراڙيون ڏيڻ لڳي.
 پونس سليم کي امان وڌي ۽ ڄا اهي نفرا اصل ڪونه وٺندا
 هئا؛ ۽ سالن جي عمر ۾ ڀنگي ۽ ڀڃائي ڪان ۽ ڏوڏو ٻيو ٿي.
 حافظ سڳوري جي اچڻ جو ٻڌي ڇادر پٺي ڳولجي، ڪيڏانهن
 وڃڻو هجي ته ٿانگي تي پڙدا پيا ڇڙهجن. عورت ڪٿي امان وڌي ۽
 وانگر سڪل ڪارڪ جهڙي ٿي پوي ته به خوش ناهي اصل ڪانه
 لهندس. هلا ڪا حد به هجي. حافظ سڳورو ويچارو پاڻ اکين کان
 سڄو ڪنن کان ٻوڙ، پر امان وڌي ۽ سندس اچڻ جو ٻڌي ائين
 چرڪ وٺي ڀرڻ سندس مڱيندو کيس ڏسي پسند ڪرڻ آيو هجي.
 سليم جي ڀٽ ڀٽ ڪندڙ چين کي ٿي امان وڌي سڄي
 ويٺي ته کيس نصيحت پئي ٿي.
 ”ميان صاحب، زال ذات تي قبر جا ڏينهن به ڳرا ٿا ٿين.
 سڄي عمر ڪنهن ڌارئين مرد جي منهن نه پياسين، سو هاڻ وري
 ڪو تنهنجي پٽن وانگر مٿو اڳهاڙو ڪري سڀني ڪڍي پاهون
 هڻدي وٽندس ڇا؟“
 حافظ سڳورو ته هونئن به سندن دشمنن مان هو. امان وڌي ۽
 وارن جي ڪاري ڪوه وارن سان پراڻي دشمني هئي. اها دشمني
 ان ڏينهن کان وٺي هلندي ئي آئي، جڏهن حافظ سڳوري جي ٽڙ

ڏاڏي امان وڏي جي پڙ ڏاڏي جي پٺي ۽ زبردستي ٻوڪ ڪرائي هئي. انهي ۽ دشمني مان ايتريون شاخون نڪتيون ۽ گالهه وڏي وڃي اڀرناين پھتي جو امان وڏي جي ڏاڏي حافظ سڳوري جي ڪنهن وڏي کي وڃ رستي تي پھتي ۽ اڃ کان وٺي امان جي ڪاري ڪوهه وارن سان پائيچاري ختم آھي. جيڪو پنهنجي پيءُ جو تخم هوندو سو اوهانجي در جو پاڻي ڪونه پيئندو.

اها گالهه ان زماني جي وڏن جي وات مان نڪتي هئي جڏهن وڏا يوناني دھوتائن وانگر ڪائنات جون سڀئي ڇاپيون پنهنجي هٿن ۾ رکندا هئا. تنهنڪري سڀني پوين انهي گالهه کي حديث شريف وانگر پاڪ سمجهي انجي پيروي شروع ڪري ڇڏي. مرڻ کان مري ويا پر نه پنهنجي ڄاڻي هنن کي ڏٺائون نه وري سندن ورتائون.

هولن جيڪڏهن در در جي سامهون آهي ته شادي غمي ۽ ٽي هڪ ٻئي وٽ وڃي ٿو پوي. پاڙي وارن سان وڙهڻ ۽ گڏجڻ جون رسمن پاڙيون پون ٿيون. ٻار ساڳين اڱڻن تي لڳ لڳو ٿيون پيا کيڏندا هئا. جوان وري هڪ ٻئي کان دوستي ۽ گهوه ڪٽڻ لاءِ آيا هوندا هئا. وڏڙا به مٿين دل سان پاڻ ۾ ملندا هئا پر چئن ماڻهن ۾ گڏ وهندا هئا ته هڪ ٻئي جي لاک لاهڻ کان ڪين ملندا هئا.

حافظ سڳورو اسي جي وڪڙ ۾ هو. اڳئين زماني جا ڪاڏا خوراڪو پيٽ ۽ هٿس، تنهنڪري هن عمر ۾ به لٺ جهلي گهڻي مٽي ٿي ويو. وساميل ڏيئي جهڙين اکين تي پڳل ڪمالين واري مينڪ ڇاڙهي ماڻهن کي سڃاڻڻ جي ڪوشش پيو ڪندو هو.

هٿن پيرن ۾ ڏڪڻي، قبر پئي سڏيس ۽ هو جهڪندو پئي ويو. مٿان وري دم جي بيماريءَ ته هڪ منٽ به آرام سان وهڻ نٿي ڏنس. هر وقت لوهار جي ٽپڻ پئي هلي. سمجهو ڪڏهن ته عزرائيل کان گوهي ڪاڻي لڳي ويٺو هو.

پر اڄ امان وڏي ۽ جنهن گالهه لاءِ کيس سڏايو هو، تنهن

سندس لريل رت کي به ٽهڪائي ڇڏيو هو. ايترو ته جوش هئس جو هوڏانهن ڪٽ تان ڀرڻ کان لاچار هو ۽ هينئر هڪ پاسي ڪنهن ڀار جي ڪلهي تي ٻانهن رکي اتي پاسي لٽ تي ٽوڪ ڏئي امان وڌي ۽ سان ملڻ لاءِ اچي نڪتو هو. ٽڪڙ ٽڪڙ ڪري اندر گهڙيو ته امان وڌي ۽ جي ننڍي تنهن کيس ٻانهن مان جهلي اڳيان کس ڏيکارڻ لاءِ وڌي آئي. پر هن سندس هٿ کي ٽيڻو ڏئي ڇڏيو: ”اها، هي گهر منهنجي لاءِ نئون ٿورو ئي آهي. اسان هن اڳن ۾ اتي ڏڪر رانديون ڪيون آهن.“

حافظ سڳوري جي انهيءَ ڳالهه تي سڀني کي ڪل اچي ويئي. اهو يقين ئي ٿئي آين ته ڪو حافظ سڳورو به ڪڏهن ڀار هوندو. ”خوش ته آهين؟“ هو پاڻ جو ڪنڻ کان وٺي تنهن ڪري ايترو ڏاڍيان ڳالهائيندو هو جو ٻيو ٻوڙو به ٻڌي وئي.

ٻوڙي امان وڌي به هڪدم جواب ڏيڻ لاءِ پنهنجو ٻيو وات کوليو: ”خوش هونديس ته ڪهڙا ٿاڙها ماريونديس. هينئر جهڙي آهيان تهڙي ناهيان. اسان لاءِ ته موت به نٿو اچي.“

هن پنهنجي هڏانهن هوڏانهن ڏڏندڙ مٿي کي وهائي ٽي ٽوڪ ڏئي ۽ پوءِ سوچڻ لڳي ته پهرين پنهنجي دائمي ڪنگهه جو حال اوربان يا دل جي دوري يا پيرن جي سوچ جي شڪايت ڪريان يا وائي - وڃي.

”الله!“ حافظ سڳوري کي ڪشي پلنگ تي سٻائون ته کانئس ڏانهن نڪري وئي ۽ هو وڏا وڏا ساهه کڻڻ لڳو.

”آهين سچي! پنهنجو ٽير به اچي هاڻ پورو ٿيو آهي هاڻي ته الله کي اهو ئي سوال آهي ته شل ايمان جسي سلامتيءَ سان هتان امائي. ايمان آهي ته هلي - وا ڪنڌيءَ ٿينداسين.“ ايتريءَ ۾ هڪڙي نوڪريائي ڄلم تازي ڪري آئي اڳيان رکيس ۽ نڙ ڪشي هٿ ۾ ڏنائينس.

امان وڌي سڄي ڳالهه نه سمجهي. رڳو هڪ ڀٽڪو ڏٺا مان ويڻ جو ڪن تي پيس.

”پوءِ وري ڇا! آخر زمانو اچي پيو آهي. ههڙا ڪم پيا
ڏسون ته به اها پيا چيئون!“

هوڪ ماٺ مٿي ۽ ۽ ناس جي دٻي لاءِ هٿوراڙيون ڏيڻ لڳي
جو اوباسين اچي سامه منجهاريو هوس.

”بس هونديس ڪو مطلب!“ حافظ سڳوري هٿ وڌائي نڙ ڪڍي
هلم مان لوڪ ڀري دونهن ڪڍندي ”نمرود جي بادشاهي ۽ ڪي
بام ڏيئي ڇڏيائين. هي ته آسمان کي تنگ پيا ڪن. نسج ويٺي،
ڪهڙو قهر ٿو نازل ٿئي!“

ڳالهه پوري ڪري ائين ڪڍي ماٺ ڪيائين، جهڙوڪ نازل
ٿيڻ جو انتظار ٿي ڪيائين.

”اي، ڪو هي قهر وري گهٽ آهي ڇا؟“ امان وڏي هٿ
اڇائي آڱر ۾ ٽپي رکي چيو. ”ڇوريون پنهنجي وات سان گهرت
گهريون پيون وٺن!“

حافظ سڳوري اوجھو ڇرڪ ڀريو. نڙ هٿ سان ڪري پيس.
ڄڻ انهيءَ قهر جو پهريون پٿر مٿانئس اچي ڪريو هسو. هيءَ ته
اسان وڏيءَ کيس ظاهر ظهور ٿوڪ ٿئي هئين. اها هن پهريون ڏک
پئي سهايو ته امان وڏيءَ وارو ٻڌي ڏنو: ”هائي اهي ڊگها ٺڪ
ڪڍائين ويا جيڪي پتين کي ٽڪر پيا هڻندا هئا. جوان ڄڻ
ڪاندا ڪڍندا رهيو وڃن. اسان کي الاجي ڪهڙن ڏينهن ڏيکارڻ
لاءِ ويهاريو ويٺو آهي.“

حافظ سڳوري کي ڪنگهه ڪجهه چوڻ ٿي نه ڏنو. رڳو
بيوسيءَ سان هٿ اڇلندي رهجي ويو.

امان وڏي سچ بچ جيئن کان بيزار ٿي پئي هئي. زندگيءَ
جا سڀ رنگ ڏسي چڪي هئي. مٿس تي حڪومت ڪيائين، سس
جا موچڙا ڪڍائين، هڪ جوان پٽ کي پنهنجي هٿن سان ڪفن
پارايائين، ٻن پٽن جي مٿي تي موڙ ٻڌائين، پوءِ وري سندن اولاد
کي هٿن تي لاڏو ڪيائين، ٽن نالن جا لاڏ ڪيائين. سهاڳ جي
نٺ پڳي به ٽيهه سال اچي ٿيا هئس. زندگيءَ جي اها ڪڙاڻ به

ڊڪ ڊڪ ڪري پئي پيس. هاڻي هوءَ سڄي پاڙي جي امان وڌي سڏي هئي. آيو ويو سندس نوراني منهن کي ٿسي ڊنگ رهجي ويندو هـ و ۽ کيس سلام ڪري ڪانئس دعا جو طالبو ٿيندو هو. ماڻهو ڳالهائون ڪندا هئا ته امان وڌي جي ڪنهنڪي دل مان دعا ڪري ته اها ضرور پوري ٿيندي آهي.

اچي ڇانڊوڪي ۽ جهڙن وارن ۾ لڪل منهن جا ميرا ڪهڻج امان وڌي ۽ جي صبر ۽ سھڻ جا داستان ٻڌائيندا هئا. سندس چهره تي لهندڙ سج جي خوبصورتِي هئي. هاڻي ته امڙو وقت اچي ويو هو جو هوءَ سڄي گهر لاءِ ٺهڪيل کير وانگر ٻنجي ويئي هئي، جو نه ڳڙڪائي سگهجي، نه ٽوڪاري سگهجي. سندس ڊڪ ڊڪ ۽ ڪير ڪير کان سڀ بيزار هئا. ڪو مڃي نه مڃي پر هوءَ هر ڳالهه کي پنهنجي وقت سان پيئي ٽسندي هئي ۽ لمنتون وجهندي هئي. ڏهنن پونن جي رت ۾ ته خير هونئن به ملاوت هئي پر سندس پنهنجا ٻيٽ ڇاوا به کيس مت ڪان ٻاهر سڄهي سندس ڳالهه لٺائي ڇڏيندا هئا. شايد الله سائين وٽان سندس عمر جي ليکي هڪڙي جا ڪاغذ ڪوٺا ڪشي ويا هئا ۽ هاڻي هوءَ بس ائين پئي چيئي.

هاڻي اها ڳالهه ٿي ڪشي وئي: ستن پڙهين کان وٺي هلندو ٿي آيو ته ڪاري ڪوهه وارن سان مٽي ماڻهي ڪانه ٿيندي. پر اڄ امان وڌي ۽ جي نالائق پوئي سليم لوهلو ڪري ڇڏيو ته شادي ڪندس ته حافظ سڳوري جي پوئي غزاله سان، نه ته نه ۽ پنهجي جا ماءُ پيءُ به بلڪل راضي هئا.

امان وڌي ۽ جڏهن اهو ٻڌو تڏهن وٺي منهن مٿو پٽن لڳي. رڙيون ڪري سڄو گهر مٽي تي ڪشي ڏنائين. پنهنجي پٽ جي ٻانڌن ۾ چٽڙي پيشي ته پهرين مونکي قبر ۾ پوري اڃ پوءِ ڪاري ڪوهه وارن جي ڌيءَ هن ڄاڻڪ تي پير رکندي. امان وڌي جو پٽ تازو پروفيسري تان رٽائر ٿي گهر اچي ويٺو هو. ريتائر ٿيڻ کان پوءِ محاندان ۽ پرائڻ رواجن ۽ رسمن سڌارڻ جو شوق اڪثر جاڳندو آهي. طوفان کي ڪوبه بند روڪي نه سگهندو آهي. اها ڳالهه

۵۷ سالن جي امان وڏي نه سمجهي سگهي، پر هڪ رٿائڻ ٿيل پروفيسر نه سمجهي ويو. ٻي واه نه ڏسي امان وڏي ۽ حافظ کي ماڻهو موڪليو. هوءَ سڄي پاڙي جي امان وڏي هئي ته حافظ سڳورو به پنهنجي خاندان ۾ پاڪ سوکڙي ۽ وانگر سانڍي رکڻ جهڙو بزرگ هو. پٽن، ڌيئرن، پڙون، پڙونن کي هڪ هنڌ گڏ ڪري ٿي وهاريائين ته سوکان وڏي ٿي ويا. هو پاڻ هنن پرديسي واپارين کي پاڻ کان گهٽ سمجهندو هو. دنيا کي خبر هئي ته امان وڏي جي ٿڌاڏي جو پڙڏاڏو اٺن تي پڄاڻون رکي هتي آيو هو. پوءِ هڪو ڪٺي پاڻ کي سيد سڏائيندو ته ان کي ڇا ڪبو. باقي ڪنهنجي انسر جي ڪهڙي خبر نه ڪهڙي باغ جي موري آهي. حافظ سڳوري جو جيڪڏهن وس پجي ها ته هو بيحيا بيشرم غزاله کي جيئرو پورائي ڇڏي ها. پر غزاله تي ته حافظ سڳوري جي نالي جو به زور نٿي هليو.

”هو ڪا به سمجهه ٻار ته ڪانهي. ڊاڪٽري پاس ڪئي اٿس، پنهنجو چڱو منو پاڻ سمجهي سگهي ٿي.“
حافظ سڳوري جڏهن ناليءَ جي اها گالهه ٻڌي تڏهن منڙ کي هڪڙي وٺي ويس: ”چوڪرين کي به عقل ٿيندو آهي ۽ پنهنجو چڱو منو پاڻ سمجهندو آهي.“

هن لک هٿ ۾ کڻي ۽ هڏو امان وڏي ڏانهن. جڏهن سڀ هڪڙيءَ پيڙيءَ ۾ چڙهيل هن ته پوءِ نخرا ڇا ڄاا پر امان وڏي نه ڪٽڻ وانگر ڇٽي ويس. هڪ ته ڪنگهه جو دورو مٿان وري امان وڏيءَ جي زهر ڀريل جبلن جي جواب لاهه موزون اکر جي گولا جي ڪشمڪش.

حافظ سڳوري تيز هوا ۾ لڙ لڙ ڪندڙ ڪهڙي وانگر لڙڪڻ لڳو: ”آئون تنهنجون ڇالا ڪيون سمجهان ٿو. اهو زمين وارو پراڻو وڃي ٿي وٺين. قبر جي ڪنڌيءَ تي ويٺي آهين ته به...“
پر امان وڏيءَ هٿ مٿي کڻي سندس گالهه وڃ ۾ ڪاٺي ڇڏي.

”اڙي هل، هل، وڏو آيو آهي قبر جي عذاب کان ڊيچارڻ وارو. پهرين پنهنجين ٽوٽن کي ته وڃي هل، جيڪي معصوم ٻارن جا رستا جهليو بيٺيون آهن. انهن لاءِ به ڪا الله سزا ڳولي رکي آهي جن تنهنجي اڳي ڏاڙهيءَ کي ڪارنهن مڪي آهي!“

”م..... م..... تنهنجي ڏهڙيءَ کي ڪجهه ڇيو ائين ته....“

حافظ سڳورو هٿ جي اشاري سان ڳالهه پوري ڪرڻ لڳو.

وڪالت برابر ڪري چڪو هو پر امان وڏيءَ وانگر گوهيون ڏيندڙ مخالف وڪيان سان ٻلاند ٿورو ئي اٽڪيو هوس.

”ها، ها وڏو آيو آهي ڊگهي نڪ وارو.“ ڪاوڙ وڃان امان وڏيءَ جو سامهه منجهڻ لڳو.

”پڙهين جي افعالن جي سڃي جهان کي خبر آهي ڪنڀار به ڪجهه ته ڏلو جو لاڏن ڪوٺڻ سان ڪيل مڱڻو ٿوڙي ويو!“

حافظ ڪاوڙ وڃان ڳالهه ٿي ويو. هٿ کڻي جيئن ڪجهه ڄاڻين ٿي ته چلم جي ٿوري ڪري پڇي پئي.

”ڳو هاڻي گهڻو ڪيئي! منهنجا ڪهڙا عيب ڪيندين؟ مون پنهنجي نڪ اڳي رکڻ لاءِ پاڻ کي جيئري ئي ساڙي ڇڏيو.“

زال ذات سان بحث ۾ ٻلا ڪنهن ڪٿو آهي جو ويچارو حافظ کڻي ها سندس رڳن ۾ چميل رت ٽهڪڻ لڳو. دل ٿي پيس ته انهيءَ وائراڊي لپوسيل پوڙهيءَ کي ڪٿي پٿر وانگر هٿ تي ٽهڪو ڪرائي.

هونئن به عورت جي وات اڳيان مرد هڪڙو ئي هٿيار هلائيندو آهي: طاقت.

پير اڇ ته اهي هٿ پير جڏا ۽ اهاج هئا. هڪڙي وڪ ڪٽي ٿي پيس ته نڪ لاءِ ڪنهن کي سڏڻو ٿي پيس. زبان جا انجيس هر هنڌان اڪلجي چڪا هئا. نظر جواب ڏيڻ تي هئي. مرد لاءِ ان کان وڏي سمڪت ٻلا ڪهڙي.

”هي ڪي اوهانجي ٻارن وانگر وڙهڻ جا ڏينهن آهن!“

”پڇي! اسين ته حافظ سڳوري کي ڏاڏي برابر ڪري ٿا سڃهون!“ امان وڏيءَ جي وڏي پوئتيءَ زرين ڇيو.

”اٺي مونکي کٽي باهه ڏي! اوهان جو وس ٻجي ته جيئري
 کڏ ۾ هٽي ڇڏيو.“
 ڪاوڙ وٺي امان وڌيڪ جي وات مان گت نڪرڻ لڳي.
 ”هي ڪالهوڪا چورا!..... هونهن!.... اسين به هٽائين
 هڪي نه.“

حافظ سڳوري هڪندي ٻيو ۽ خلا ۾ گهرڻ لڳو.
 ”ٻيو وري ڇا.... اسانجي ڏينهن ۾ به ته....“ امان وڌيڪ
 اکيون مڙائي حافظ کي گهوري ڏٺو. جن ڌڪوڪائي پٺتي گهلي
 ويئي. هڪ لڙڪ ڏکڻ جي تئل رڻ پٽ ۾ اچي هڪريو ۽ هڪ
 ٻل اوچتو پٺيان پڪڙيل زندگيءَ تي ڪاهه ڪئي. هن ويڙهي ۾
 بيٺل انب جو وڻ ڏٺو جنهن جون پور سان پريل ٿارڻون سڄي اڱڻ
 تي ڇانيل هيون. اهو ئي وڻ هو جنهن کي بابا ڪنهن باغ مان
 ٽڌاري آيو هو. سڀني ٻارن جهڙيون هيون. پر پوئو اوهي قسم جو
 هو تنهنڪري بابا سڀني جي هٿن کي پري هٽائي امان وڌيڪ کي
 جهلڻ لاءِ ڏٺو، ڇا تڏهن ڏينهن ننڍڙي مڏي هئي. هڪ ڪريهه سان
 اڱڻ ۾ کڏ ڪوٺڻ ويئي ته پاسي کان حافظ به اچي ويٺس. جنهن
 کي ننڍڙي ”ادا رجو“ سڏڻ پاران رياض چوندي هئي. هن حافظ
 سڳوري تي هڪڙي نگاهه وجهي ان شيرير رياض کي ياد ڪيو
 جيڪو کيس پانهن کان جهلي ڪوهه ۾ لڙڪائيندو هو. پر هن
 هڪڙهن به ماڻس کي رياض جي ڏانهن نه ڏٺي، جيتوڻيڪ ڊپ کان
 سندس ساهه ٻيو نڪرندو هو. ان وقت ننڍڙيءَ جي عمر اٺسي
 ڪيڏي هئي پر ايتري يادگيري هئي ته هوءَ ان سان گڏ ٻين ۾
 ڊوڙن پائڻ جي پاران هاڻي سنڌوالي هلڻ لڳي هئي. پئي هاڻي سڄو
 ڏينهن ڪهس پنهنجي پاسي ۾ وهاري سڀڻ پسرڻ سڀڪارڻ جي بهاني
 ڪائڻس پنهنجي ٻارن جا چولا سڀائيندي هئي. ٿورو به ٿورو ڏنگو ٿڌو
 ٿيو ناهي پڦيس سندس مري ۾ مٺي ٽنبي ناهي. پر تڏهن به هوءَ
 پٺي ڪڍندي هئي. الائي ڇو پنهنجو پاڻ ڪل پٺي ايندي هئي. پر
 انهيءَ ڏينهن هن ذري ذري پنهنجون اکيون پٺي رٿي سان اکيون.

جڏهن رياض ڪانئس رنبو ڪسي پساڻ ڪڍڻ تي ڪوئي تڏهن ننڍڙي ست ڏيئي هٿ ڀري ڪري ڇڏيس. انهيءَ ڳالهه تي رياض کي ڏاڍو عجب لڳو. هن ڏاڍي ڏک مان ننڍڙيءَ ڏانهن ٺهاريو. جنهن جي بولي ۾ لڙڪو موٽين وانگر ٻوڻجي ويا هئا. رياض جي اها عمر هئي جڏهن ماڻهو پنهنجي دل جو غلام ٿي پوندو آهي ۽ دماغ کيس انهي نافرمانيءَ جي ڪا به سزا نه ڏيئي سگهندو آهي.

ڪاري ڪوهه وارن سان سگاوڻي ٿي ٿي سگهي. انهيءَ ڳالهه جي ننڍڙيءَ کي چڱي طرح خبر هئي. پر تڏهن به جي هوءَ رياض کان هر وقت ڪجهه گڏاموڙي گهرائيندي رهندي ته امان ڪيستائين کيس ڊگهو رسو ڏيندي رهندي. آخر هن رياض کي صاف چئي ڇڏيو ته ڇوڪري سمجهو ٿي ويئي آهي، گهر ۾ ڪنگيڪار ڪري پوءِ ايندو ڪري.

رياض جڏهن اهو ٻڌو تڏهن ٿڙندو وڃي ڪٽ تي ويٺو، جو ٽنگون ٽڪر ٿي پيس. هاڻي ڇا رکيو هو جنهن کي هٿان ڪشي وڃي. جڏهن چئن هٿن گڏجي انب جو ٻوٽو لڳايو هو تڏهن رياض انکي لڙڪن سان رڃيندي چيو هو: ”ننڍڙي هئين ته جيڪر آءٌ سڄي حياتي هتي رهي پوان.“ پوءِ مٿيءَ سان ڀريل هٿن کي ڇنڊيندي هن وڃڻ وقت چيو هو: ”سوچئين!“

”ته پوءِ نه وڃ.“ اهي اکر هن اهڙي ته دل ڌاريندڙ ڏانهن ڪري چيا جو يقيناً عرش به لڏي ويو هوندو. پر اهي اکر سندس ڇهن کي چوري نه سگهيا. پوءِ هن ڪجهه به نه سوچيو.... ڇوڪريون به سوچينديون آهن ڇا! پوءِ هڪ ڏينهن گهڻي شرنابين سان ڀري پئي. سڄي ٻاڙي جا ماڻهو ننڍڙيءَ جي چچ ڏسڻ لاءِ ٻاهر نڪري آيا، جيڪا رياض جي گهر ۾ لٿل هئي. رياض به گهڻيءَ ۾ نڪري آتش بازی ڏسڻ لڳو. ڪنهن هڪڙي بارود جي ٺهيل ڌاڙهونءَ تي ڪشي اڱر رکيو. ڌاڙهون پهرين مشڪيو، پوءِ وڏي تهڪ ڏنائين ۽ سندس ٺهڪڻ جا ڪرڻا ٻڙ طرف ڇڪڻ لڳا. پوءِ هو ڪنهن تئل تاري وانگر اونڌاهي کي وڌيڪ اونڌاهو ڪري پڏي ويو.

جو طرف اوندا هي پڪڙجي ويئي. هن وڌي ڀريل ڏاڙهون هٿ ۾ ٿي کنيو ته هٿ مڙي پيس ۽ هو گهڻي دير تائين سور وڃان اڳر کي وات ۾ وجهي جهنڊو رهيو.

انهيءَ ڏينهن ننڍڙيءَ ايترو ته سوچيو، ايترو ته سوچيو جو سندس موڙن ۾ لڙڪن جون سرون لهي ويسون. موڪلائي وقت هو امان کي پاڪر هائي خوب رني هئي: ”امان ڇا سچ پچ پنهنجو انب جو وڻ ڇڏيو پئي وڃان؟“

انهيءَ ڏينهن کان وٺي رياض چوڪرين کي هونءَ کان جهلي پنهنجن ۾ لسوڏن ڇڏي ڏنو. هو چوڪرين کي ڀريل اڱر وانگر سمجهڻ لڳو. چوڪرين جي شڪل ڏسنديئي کيس هڪ نامعلوم ڊپ ٿيندو هو، جيئن ننڍڙن ٻارن کي اڻ ڄاتل شين کان ڊپ ٿيندو آهي. هن جهٽ پٽ قرآن شريف ياد ڪري سڄي ٻاڙي کان حافظ سڳوري جو لقب حاصل ڪيو. پوءِ ڪنڌ ٽوٽي ٽوٽي گلستان بوستان پڙهي ورتائين. هو حد درجي جو ذهين هو. سندس استاد مولانا ظاهر علي به چوڻ لڳو: ”رياض ڏاڍو هشيار آهي. کيس ڪو به سبق، ڪا به ڳالهه ٿئي وسري سگهي.“

”ڇو تڏو وساري سگهان...؟“ هن ڊڄي مولانا جي منهن ۾ نهاريو هو. ”آءٌ جيڪر چاهيان ته هوند گهڻي ڳالهائون وساري ڇڏيان.“ هو چڻ ٻانهون ڪندي ميدان ۾ آيو پر مولانا ڳالهه لنوائي ڇڏي: ”هنگو هنگو اڳتي پڙه.“ پوءِ هو جڃ پڄي ويو ۽ سڄي جهان جي قسمت جا فيصلو منٿن ۾ ڪرڻ لڳو. پوءِ هڪ ڏينهن شرفاين جي رڙين ٻاڙي وارن کي گهٽيءَ ۾ کڻي گڏ ڪيو. هو موڙن کي سنڀالي گهوڙي تي بڙهيو ۽ ڪنهن وري به آتشبازيءَ جو ڏاڙهون ڇڏيو. اوچتو کيس آڱرين ۾ پوسر ٿيڻ لڳي ۽ اها باهه پڙ پڙ ڪري سندس ڪپڙن کي وڪوڙي ويئي ۽ هو گهوڙي کان ڪري پيو. پر سندس ننڍڙي گڏيءَ جهڙي ڪنوار سندس دل تي اهڙا ته ٿڌا ٻها رکيا جو کيس آرام آهي ويو. اهڙيءَ ريت هن ڏاڍي سڪون سان زندگي گذاري ڇڏي.

اونھاري ۾ پنھرن جو هو پنھنجي پتن ڏين سان گڏجي انب کائڻ ويٺو هو ته ننڍڙي ۽ وٺان آيل انبن کائيندي سندس ڏندن ۾ اهڙو اڇي سور پوندو هو جو سندس بدن سيخ ٿي ويندو هو. انهيءَ وٺ جو گر ڪهڙو نه کٽو نڪتو؟

وري ننڍڙي جڏهن به مائٽن ۾ ايندي هئي ته انب جي وٺ جي ٿڙ کي وهي ڇڏيندي هئي:

”اٿي اسان، الائجي ڇو آءٌ خواب ۾ ڏسندي آهيان ته آءٌ بيٺي هن انب کي ٻاهه ڏيان.“

خواب جو نالو ٻڌنديئي سڀيئي مٿو ڍڪي قبلي ڏانهن منهن ڪري وهندا هئا.

”اٿي الله پناهه ڏيندو“ مائٽس چوندي هئي، ”ساد اٿو“ ساجده ننڍڙي ڪنوار هوندي هن وٺ کي گهٽ وانگر ڀائيندي هئي.“

”سڄو ڏينهن منهنجي دل پئي ٻڌندي آهي،“ هوءَ چوندي ويندي هئي، ”ڪڏهن ٻارن تي ڪاوڙ ڇڏيندي آهيان ته ڪڏهن هن سان وڙهيو پوان، ويچارو ڪريو اڪيون ڦلايو پيو مون کي ڏسندي آهي.“

هوءَ جڏهن هوءَ رن زال ٿي تڏهن هميشه لاه اچي گهر وسايائين. اتي پڪدم کيس پنهنجي بزرگيءَ جو احساس ٿيو هو. هن پنهنجي ٻارن کي سمجهايو ته ڪو به وارن سان سنڌن پرائو وير هلندو بدواچي ۽ ان ڪري پاڻ زندگيءَ جي هر منشا سان ڪيتري ڪڙاڻ پوتي هئائين.

هيڏانهن رياض حافظ مان وڪيل ٿيو. وڪيل مان جج ٿيو، نانو ٿيو، ڏاڏو ٿيو ۽ سڀني منزلن مان لنگهي وري به موني اچي اصلوڪي وٺاڻ تي پيو. هاڙي وارا وري کيس حافظ سڳورو سڏڻ لڳا. هاڻي هورنگو انهيءَ ڪم جو وهي رهيو هو ته ٻارن کي قرآن شريف پڙهائي يا مائرن پنهنجا پني مڱي ورتل ٻار وٽس دعائن لاءِ کڻي اچن ته چئن سنڌن ٻارن جي عمر به حافظ وانگر وڏي ٿئي.

مصلي تي ويهي تسبيح جا داڻا سوريندي هو سڄي دنيا جي شين کي گاريون ڏيندو هو. چوندا آهن ته ايمان جي سلامتيءَ لاءِ ڪهي ته ماڻهو الله جي هر رضا تي راضي رهي. پر الانجي جو هن ڪڏهن به سڄيءَ دل سان الله جو شڪر اڻو نه مڃيو. نماز پڙهندي پڙهندي ڏيان ٻيءَ ڏانهن هليو وڃڻ ۽ غلط سچن ڏيڻ جي عادت پيريءَ ۾ به نه ويس. هو راتين جون راتيون جاگي توبه ڪندو هو. ڪلاڪن جا ڪلاڪ سڄي ۾ پيو نڪ گسائيندو هو. سڄي دنيا جا مزا ماليا هٿائين پوءِ به الانجي جو دل ڪانه ڀريس. ائين لڳندو هوس-جن ته سڄي عمر ٿڌي پاڻي جي هڪڙي ڪلاس لاءِ ڪندو رهجي ويو هجي. پوءِ وڙهي هو تسبيح کڻي پري ڦٽي ڪندو هو.

”پوڙها ته سڀني پيا ٿين. پر بابا وانگر نڪ تي ڪاوڙ ڪنهنڪي به ڪانه ڏلي سين.“ سندس ننهن تنگ ٿي چوندي هئي. ”نه نه پيريءَ ۾ مت ڇڏي ويو آهي.“ سندس پٽ نٿائي ڇڏيندو هو. يا وري عزاله جي شامت ايندي هئي جو ڪاٺس ڪل نڪري ويندي هئي. بس پوءِ ته حافظ سڳورو هٿن مان پيو ويندو هو.

”اسانجي به جواني هئي پر توهان وانگر ڪٿا ڪين ٿياسين. انسانن وانگر شرافت سان...“ هو وڏي فخر ۽ غرور سان گالهه شروع ڪندو هو پر پوري ڪرڻ کان اڳ چڻ واپي ختم ٿي ويندي هئي. ”الله سڀني کي پناهه ۾ رکي.“ هو بيحد تسڪين ڏيندڙ ۽ دردناڪ آواز ۾ چوندو هو.

پوءِ جن آفيم جي پنکي چڙهي ويس ۽ کيس ڪلاڪ لنگهي ويا. هو اکيون مچڪائي الانسي ڪٿان ڪٿان جا سير ڪري آيو.

”ڇڏو پلا آءُ هلا ٿو؟“ هن چرڪجي ائين چيو جن سچ ٻچ هوش ۾ آهي ويو هجي.

”ڇهين ڪيڏانهن ٿو؟ ويهه!“ پر پوءِ امان وڌيءَ کي باد آيو ته اها گالهه اڄ ته چوڻ جي ڪانه هئي!
 ”الانجي ڇا هئي ڇير؟“ هوءَ سچ ٻچ مٿي تي هٿ رکي

سوڻ لڳي. خيالن جا البار اٿن مٿان ڇانئجي ويا ڇڻ ته انب
 جو وڻ ٻوڏ جي ٻار کان جهمي پوي.
 ”هائي ڇا چوڻو آهي...؟“ حافظ سڳورو ڏسڪندڙ هٿن سان
 لٽ ڳولي اٿن جي ڪرڻ لڳو. ”هائي پاڻ ڇڻي ڇا ڪنداسين،“
 گالهه ڪندي ڪندي هورو ڪڍي ويو ڇڻ ڪنهن سور ۾ لٽڪندڙ
 بيمار کي دوا ياد آهي وڃي.
 ”آڻا ته ڇوان ٿو ته شادي ڪري ڇڏ هٿن حرامين جي، نه
 ته اڃا به غلط غلط نمازون پيا پڙهندا... ايمان ته سلامت رهندو
 نٿا ڳڻ جو؟“ ●

(نئين زندگي ۱۹۶۶ع)

ٺاڇ کان پوءِ !

”توهان چئو ٿا ته انسان پنهنجي خيال مطابق ڇڻي مٿي جي سڃاڻپ نٿو ڪري سگهي. توهان ٿا چئو ته اهو سڀ ماحول جو اثر آهي. ماحول ئي انسان کي ٺاهي ٿو. پر منهنجي خيال ۾ دنيا ۾ جيڪي ڪجهه ٿئي ٿو سو سڀ اتفاقي ٿئي ٿو. آڦه پنهنجي لاءِ ته ائين چوندس.“

اسان انهيءَ موضوع تي ڳالهه ٻيڻ ڪئي ته ماڻهوءَ جي شخصيت کي ڇڻي ۾ ڇڳو ٺاهڻ لاءِ پهرين سندس ماحول کي ۽ انهن حالتن کي بدلائڻ ضروري آهي جن ۾ هو پنهنجي زندگي گذاري ٿو. انهيءَ ڳالهه ٻوليءَ جي ختم ٿيڻ تي ايوان واسي لٽويچ جنهن جي سڀني ماڻهو عزت ڪندا هئا، تنهن چيو ”اسان مان ته ڪنهن به ائين ڪونه ڇو ته ڪو پنهنجي سر ڇڻي مٿي جو فرق سڃاڻڻ ناسڪن آهي.“ ايوان واسي لٽويچ جي اها عادت آهي ته جيڪي خيال ڪنهن ڳالهه ٻوليءَ يا ڪنهن بحث هاندي سندس ذهن ۾ اڀرندا آهن ۽ سندس زندگيءَ ۾ تجربن جي يادگيري کي تازو ڪندا آهن. تن جا جواب پاڻ ئي ڏيندو آهي. ڪنهن ڪنهن وقت ته ڳالهه ٻڌائيندي اڇڙو ته ڪم ٿي ويندو آهي جو کيس خبر ئي ڪانه پوندي آهي ته مون ڳالهه ڇو پئي ڪئي. هو هر ڪا ڳالهه جوش، پيار ۽ سچائي سان ٻڌائيندو آهي. اهوئي سبب آهي جو هو ڳالهين ڪندي ڪم ٿي ويندو آهي. هن پيري به ائين ٿيو. آڦه پاڻ لاءِ ته ائين چوندس ته منهنجي زندگي ائين ٺهي. ”مون کي ماحول ڪونه ٺاهيو آهي. پر ڪنهن ٻي شي ٺاهيو.“

”ڪهڙي شي؟“ اسان پڇيو.

”اهو هڪ وڏو واقعو آهي. آڦه جيستائين اوهان کي الف

کان وٺي ٿي تائين نه پڌائيندس، تيستائين اوهان ڪجهه به سمجهي
ڪونه سگهندا.

”تم پڌاه نه!“

”ها بس هڪڙي رات، ائين ڪئي هجي ته، هڪڙي صبح،
منهنجي زندگيءَ جو نقشو ئي ٿيڻ لڳو.“

”پڌاه ته سهي ڇا ٿيو؟“

”ٿيو هين جو آءٌ عشق ۾ ڏاڍو پڇڙو ٿي پيس. آءٌ انهيءَ
کان اڳ به عشق ۾ گهڻائي پيرا ٿاڻو هوس پر هيءُ شي ئي اڳي
هئي. اها هئي سڀني کان گهري محبت. هاڻي ته انهيءَ ڳالهه کي
سال گذري ويا. هاڻي ته منهنجي سهيءَ جون ڏينون به پنهنجي
گهرن ٻارن واريون هونديون.“

سندس نالو وارنڪا (ب) هو. هو پنجاهه جي وهيءَ ۾ به
ڏاڍي سهي هئي. هر سترهن ارڙهن سالن جي عمر ۾ ته قيامت هئي
قيامت! ڊگهو قدامت نازڪ بدن، البيلي اڳي جهڙي ڇاندي، ڊنڊي
واري، ها ها ڊنڊي واري. سندس هڻي اهڙي هئي جهڙي هرڻي.
ائين سمجهڻ ۾ ايندو هو ته سندس جسم جهڙڪڻ ته سڪو ٿي
هڪونهي. سندس مٿو هميشه پٺيان ٿوروڙو جهڪيل هوندو هو.
جيتوڻيڪ هو تمام سنهڙي هئي سندس هڏا به ٻيا ڏسبا هئا پر تڏهن
به سندس نغرن، سندس سونهن ۽ سندس ڊگهي قلند سڀني ڳالهه
۾ سڄي هڪ شاهائو وقار پيدا ڪيو هو.

”ايوان واسٽيوچ ته شاعري پيو ڪري شاعري!“

”آءٌ ڪشي ڪيڏي به شاعري ڪريان، ڪيڏو به ڪيس
ساراهيان پر تڏهن به توهان جي اڳيان سندس جيئري جا ڳنڍي
تصوير پيش نٿو ڪري سگهان. خير ان ڳالهه جو اصلي واقعي سان
ڪو به واسطو ناهي. آءٌ جيڪو واقعو پڌائڻ چاهيان ٿو سو هن
صديءَ جي وچ ڌاري ٿيو. ان وقت آءٌ يونيورسٽي ۾ پڙهندو هوس.
مونکي خبر نه هئي ته اها ڳالهه چڱي هئي يا خراب. خير انهيءَ
زماني ۾ اسانجي يونيورسٽيءَ ۾ طرح طرح جا مطالعي جا حلقا ڪين

هئا، نڪتي سڄي دنيا ۾ اهر هلندڙ فلسفي بازبون هونديون هيون، اسين جوان هئاسين ۽ اهائي زندگي گذاريندا هئاسين، جيڪا جواني ۽ جي تقاضا هوندي آهي. اسين لکندا پڙهندا هئاسين، راندين رويندين ۽ حصو وٺندا هئاسين. آڻ ڏاڍو خوش پوش ۽ گهمڻ لڙڻ جو شوقين ۽ زنده دل جوان هوس ۽ سڙي واري ڳالهه ته آڻ شاهوڪار پڻ هوس. مون وٽ هڪ گهوڙو هو، جيڪو ڊوڙ جو ڏاڍو تڪو هو. آڻ گهڻو ڪري چوڪرين کي گاڏي ۾ واڙهي گهمائڻ وٺي ويندو هوس ۽ پنهنجي دوستن سان پيشل جي محفل ۾ به شريڪ ٿيندو هوس. ان زماني ۾ اسين شيعين کان سواءِ ٻي شراب کي هٿ به نه لائيندا هئاسين ۽ اسان جا ڪي به خالي هوندا هئا ته اسين ڪجهه به نه پيئندا هئاسين. اڄ ڪلھ جي نوجوانن وانگر وودڪا ڪونه پيئندا هئاسين. مونکي سڀني کان وڌيڪ لطف دعوتن، پارٽين ۽ ناچ جي محفلن ۾ ايندو هو. آڻ ٽيون ۽ ڏاڍو هوشيار هوندو هوس. ٻيو وري آڻ شڪل صورت ۾ به عراب ڪونه هوس.

”اڃا ايو پاڻ کي گهٽ ٻيو چرين، اسان سڀني تنهنجو انهي وقت جو ٺوٺو ڏٺو آهي. تون ته ڏاڍو سهڻو جوان هئين.“

”خير هونديس پر انهيءَ جو اصل واقعي سان ڪوبه واسطو ناهي. ها تنهن زماني ۾ منهنجو عشق ڳوٺ جو آهي ٿي هو. سو هڪ ڀيري اسٽر جي موڪلڻ ۾ آڻ هڪ ناچ جي محفل ۾ شريڪ ٿيس. اها محفل گورنر جي طرفان ٿي هئي. هو ڏاڍو نيڪ ۽ خوش مزاج ٻوڙهو ماڻهو هو ۽ مهمان نوازي جو شوقين هو. سندس زال به ان جهڙي خوش مزاج ۽ مهربان هئي. اها پنهنجي مڙس سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي مهمانن جي آجيان جي لاءِ بيٺي هئي. کيس بھل جو ڳائڻ پيل هو ۽ مٿي تي هڪ سونهري تاج پيل هوس جنهن ۾ هيرو لڳل هو. سندس اڀي براق جهڙي ڊگهي ڳچي ۽ ڪلهن جا جن تي ٻوڙهين ٻاڇولا ورائي ڇڏيا هئا، سي ائين اڳهاڙا هئا جهڙا ايليز اوٽيا. پيٽروونا جي تصويرن ۾ هوندا آهن. ناچ جي محفل ڏاڍي شاندار ٿي. ناچ وارو ڪمرو به ڏاڍو سهڻو سينگاريل هو.

محفل ۾ وڏا مشهور ڳائڻا ۽ ڳوٺا موجود هئا، جيڪي هڪ راڳ سان ٻياري ڪندڙ زميندار جي گهر جا هئا، کائڻ پيئڻ جون شيون به جهڙي انداز ۾ هيون، شيعيئن جا ته درياءُ به وهيا، مون تي محبت جو نشو وڙهيل هو. چوٽري قدر نچڻ جو سوال آهي، آئون ايترو ته نچيس جو ٿڪجي وڃڻ تي پس ڪو به اهڙو ناچ جيڪو مون نه ڪيو هجي. والڙ مون ڪيو، گوادريل مون ڪيو، پولڪا مون ڪيو، ظاهر آهي ته مون گهڻي ۾ گهڻو ناچ واريڪا سان ڪڏ ڪيو. هوءَ مني ڪان وٺي پيرن تائين اچي پوڻاڪ ۾ هڻي. رڳو سندس چيلهم تي ڳلابي پتو پڌل هو. سندس چوٽري جا اڃا دستانا سندس ڀينرن سان سڀني ڪراڻن کان هيڪ هئا. کيس پيرن ۾ اڇا ۽ ڀريل جا ڀريل پيل هئا، هڪڙو بيوقوف انجنيئر اونهي سموف ساڻس گڏجي نچڻ لاءِ وڃڻ تي پيو. سندس ان حرڪت کي مون اڄ ڏينهن تائين به معاف نه ڪيو آهي. جيئن ته واريڪا ناچ گهر ۾ پير رکيو ته انجنيئر کيس نچڻ جي دعوت ڏني. آڻ ان وقت پنهنجا دستانا کڻڻ لاءِ ويل هئس. مونکي دير ٿي وئي تنهنڪري آڻ ساڻس گڏجي مازورڪا ناچ نچڻ جي پٺيان هڪ جرمن چوڪريءَ سان گڏ نچڻ لڳس، جنهن سان ڪنهن زماني ۾ مونکي دلچسپي هئي. پر تنهنجي خيال ۾ ان مهل آڻ ساڻس سٺي نموني پيش نه آيس. مون ساڻس ٻه لفظ به نه ڳالهائيا ۽ نه وري اک کڻي ڏانهن ٺهاريسم، تنهنجي اکين آڏو ته هڪ اڇن ڪپڙن واري ۽ ڳلابي پٽي واري ڊگهي قد واري البيلي سڻي هئي، جنهن جي ڳالڻ ۾ ڪڏون ٿي پيون، منهن ڀرندڙ ڳڙهو هوس ۽ اکين سان معصوميت ۽ محبت به وٺيس. آڻ ته ڇا پر هوءَ هر ماڻهوءَ جي نگاهن جو مرڪز هئي. سڀ مٿس ڦڙا هئا. ايتري قدر جو عورتن به کيس ساراهيندڙ اکين سان پئي ڏٺو. جيتوڻيڪ سندن من جي اڳيان لکيون پئي لڳيون، حقيقت ۾ سندس حسن جي درگاهه ۾ خراج عقيدت پيش نه ڪرڻ ممڪن ئي نٿو هجي.

تالي ۾ ته آڻ مازورڪا ناچ ۾ هن جو ساٿي ڪونه هئس

پر ٻيو سڄو وقت آڻڻ سائس ڪڍڻ ٿيندو رهيس. هوءَ بناڪنهن ڇاپ جي ڪمري جي هڪ ڪم ڪان ٻي ڪم تائين ٽپندي سون وٺ آئي. جڏهن آڻڻ سندس دعوت ڏيڻ کان سواءِ ڏانهن وڌيس ته هن بنا ڇوڻ جي خواهش پوري ٿيندي ئي مرڪيو ۽ ناز سان مهر ڀائي مڃيائين، ۽ جڏهن اسان جا ساهي پٽن جي رڦي کانپوءِ سائي بدليا ته هن پنهنجي نازڪ سهڻي ڳچيءَ کي ٿورو لوڏ ڏيئي، ٻئي ڏانهن رقص لاءِ هٿ ڊگهيو ۽ هوءَ افسوس ۽ همدردي طور سون ڏانهن ٺهاري مرڪي ڏنائين. جڏهن مازورڪا رقص والڙ ۾ بدلجي ويو، ته هوءَ ڪلاڪن جا ڪلاڪ سائس ٽپندي رهيس، سندس ساهه پر جي آيو پر تڏهن به هوءَ مرڪي مونکي ڇوڻ لڳي ”وري“ ۽ آڻ سائس ٽپندي رهيس. ان وقت مونکي ٽن بدن جي به خبر نه هئي. ڇن منهنجو بدن هوا جو لهيل هو. اتي هن ساهه ڇڏيو:

”ڇا چئي، ٽن بدن جو هوش نه هئي؟ مونکي يقين آهي ته جنهن وقت تنهنجن ٻانهن سندس هيله جي چوڌاري وريل هئي تنهن وقت توکي نه رڳو پنهنجي پر هن جي بدن جو به چڱي طرح احساس ٿيو هوندو.“ ايوان واسي لٽوچ جو منهن ڳاڙهو ٿي ويو ۽ هن ڪاوڙ مان رڙ ڪري ڇڏيو: اها ڳالهه ته اوهان رنگ روت جوانن کي سونهي ٿي. توهان کي ته سواه جسم جي ٻيو ڪجهه به ڏسڻ ۾ نٿو اچي. اسانجي وقت ۾ اها ڳالهه ئي ڪانه هئي. سون کي جنهن به هونڪريءَ سان جيترو گهڻو پيار هوندو هو اوترو اها منهنجي نظر ۾ فرشتو هوندي هئي. توهان کي ته رڳو ٽنگن، پڪين ۽ اهڙي قسم جي ٻين شين جو احساس آهي. توهان ته پنهنجي خيالي دنيا ۾ پنهنجي سهڻين جا ڪهڙا به لاهيو ڇڏيو، پر منهنجي ويجهو بقول اديب النفوس جي، محبوب جي جسم تي رڪ جي زره ڇڙهيل هوندي آهي، اسين ته حضرت نوح جي ٺڪ پٽن وانگر اڳهاڙپ کي ظاهر ڪرڻ بجاءِ سندس پرده پوشي ڪندا آهيون، پر توهان اها ڳالهه ڪٿي ٿا سمجهي سگهو؟“

”انهيءَ ڳالهه کي ڪٿي ڇڏا تون پنهنجو قصو ٻڌا.“ بدن

وارن مان هڪڙي ڇيو.

”ها ته آءُ گهڻو هڪري سائس ٿي نچندو رهيس، مونکي وقت گذرڻ جي ڪابه خبر نه پئي. سائڻ وارا ٿڪجي پور ٿي پيا هئا. توهان کي ته اها خبر هوندي ته ناچ جي محفل جي ٻڌاڙيءَ جو هڪڙو حشر ٿيندو آهي؟ هو لڳاتار مازورڪا جي ڏن وڃائيندا رهيا. اسان ۽ بابا پتن جي ميز تان اٿي کائڻ پيئڻ لاه ملاقاتي هڪري مان نڪرڻ لڳا. وردي پاتل ٺوڪر کاڌو کڻيو هئا انهن هوندي به ڏوڙي رهيا هئا. اسان کي انهن آخرين گهڙين جو وڌيڪ کان وڌيڪ فائدو وٺڻو هو. مون هڪ دفنو وري کيس ٻڌڻ چئي دعوت ڏني ۽ اسين وري هڪري جي هڪ ڪنڊ کان ٻي ڪنڊ تائين نچندا ٻي وياسين.“

”مائي کائڻ کان پوءِ ڪوادريل ناچ ته مونسان ڪندين نه؟“ مون پنهنجي سهڻي کي سندس ساڳي جاءِ تي پهچائڻ کانپوءِ کائڻس پيو.

”ها، بيشڪ، جيڪڏهن منهنجا مائٽ مونکي گهر نه وٺي ويا.“ هن مرڪي جواب ڏنو.

”آئون ڇڏيان ڇو ٿو جو هو توکي وٺي وڃن.“ مون چيو.

”منهنجو پکو ته هوندي هڪري.“ هن رعب سان چيو.

”هي مونائي ڏيندي مونکي ڏک پيو ٿي.“ مون سندس معمولي اچو پکو سندس هٿ ۾ ڏيندي چيو.

”هڪڙو اچي، تون به چاڀاد ڪندين! ستان توکي ڏک ٿي، تنهن ڪري ٿي ڏيان.“ هن پڪي مان پر پئي مون ڏانهن وڌائيندي چيو.

مون پر وٺي رڳو اکين ٿي اکين ۾ پنهنجي پنهان خوشيءَ جو شڪريو ادا ڪيو. آءُ رڳو خوشيءَ کان مست ڪونه هئس پر مون تي حد کان وڌيڪ ٻي خوديءَ ۽ گهري خوشيءَ جي ڪيفيت طاري هئي. آءُ ان وقت فراخ دل ٿي پيو هوس. آءُ، آءُ نه هوس پر اهڙو انسان هئس جو مون پاڻ کي زمين تي ته سمجهيو ئي نٿي.

ڄڻ سڀني گمان کان پري هوس رڳو نوڪي ئي نوڪي ڪرڻ ڄاڻو ٿي.

مون پتر پنهنجي داستان ۾ ڦٽي چڙيو ۽ انهيءَ هنڌ ڄمي ويس ڄڻ زمين منهنجي پيرن کي جهلي وڌو هو. مون ۾ پري وڃڻ جي طاقت ئي ڪانه هئي.

”ڏس، ماڻهو باها سان رقص ڪرڻ لاءِ زور ٻيا ڀرين، هن هڪ ڊگهي شخص ڏانهن اشارو ڪندي چيو. اهو سندس ٻيءَ هو. هو فوج ۾ ڪرنل هو ۽ سندس پوشاڪ ۾ چاندي جا جهنگا لڳل هئا. هن دروازي وٽ گهر جي مالڪيائي ۽ ٻين زالن سان اهڙي ڳالهائيندو.

”وارنڪا! ٿورو هيڏانهن اچ!“ هيري جي تاج واري عورت لڏ ڪيو. واريڪا دروازي ڏانهن وڌي ۽ آڌار سندس پٺيان ويس. ”بياري! تون پنهنجي ٻيءَ کي پاڻ سان گڏ ناچ ڪرڻ تي راضي ڪر.“ پوءِ ڪرنل ڏانهن مڙي ان عورت چيو ”ٻيوتر ولادي سلاچ! ڪٿي هاڻ هڪڙو ناچ ڪرا.“

وارنڪا جو ٻيءَ ڏاڍو سهڻو ڊگهي قد وارو ٻوڙ هو. منجهس اهاڻ به جواني جا نشان هئا. سندس منهن ڳاڙهاڻ ڏانهن مائل هو ۽ اڇيون مڇون نڪرڻ لائي پهرين وانگر مڙيل هيون. سندس خط ڪن جي پاهڙين ڏانهن وڌيل هئا. سندس اکين جي چمڪ ۽ ڀڄڻ جي مرڪ ساڳي ڌڻس وانگر هئي. اها مرڪ هن جي خاص شئي هئي. سندس هاڻي ڏاڍي سٺي هئي، چالي ويڪري ۽ فوجين وانگر سٺيل هيس. ان تي ڪجهه فوجي پلا ٻي چمڪيا. سندس ڪلهن مضبوط ۽ ٽنگون ڊگهيون ۽ سهڻيون هيون. هـ و نڪرڻ لائي پهرين وانگر فوجي نموني جو پراڻو آئسز هو.

جڏهن اسين دروازي جي ويجهو پهتاسين تڏهن ٻڌم ته ڪرنل اهو چئي نچڻ کان تڏاڻو پئي ته ”هاڻ مون کي سڀ ڪجهه وسري ويو آهي.“ پر تڏهن به مرڪي ڏٺائون. پنهنجي تلوار ڏانهن هٿ وڌائي مٿان سان ڪڍيائين ۽ ويجهو بيٺل هڪ نوجوان کي

جهڙن لاءِ ڏنائين جيڪو اڳيئي خدمت ڪرڻ لاءِ آيو ٿي ڏٺو. پوءِ هن سوچيو جو هڪ ڏستانو پنهنجي کاٻي هٿ ۾ وٺو. ”سپيڪا شئي قاعدي مطابق هٿن ڳهرجي.“ هن مرڪي ويو ۽ پنهنجي ڏي ۽ جو هٿ پنهنجي هٿ ۾ وٺي نچڻ وارو نمونو ڪيائين ۽ تال جو انتظار ڪرڻ لڳو. مازورڪا ناچ جي ڌن وڃندي ئي هن پنهنجو هڪ ٻير ڏاڍي ڳڙتائيءَ سان زمين تي هڻيو ۽ ٻي ٻير ٽي ٽڪڙو ٿيڻ وارا ٿيڻ ۽ پوءِ سندس ڊگهو ۽ ويڪرو بدن پوري ناچ ڳهر ۾ ٽوڪڻ لڳو. هن هر ٻيري پنهنجو هڪڙو ٻير ٻي ٻير سان ٻئي ملايو. ڪڏهن آهستي آهستي ڏاڍي مزي ۽ لطف سان ٻئي نچيو ته ڪڏهن ڏاڍي ڳڙتائيءَ ۽ تيزي سان. وارنڪا جو نازڪ نرم جسم پنهنجي ٻيءَ سان گڏ ٻئي ٿريو. هن غير محسوس نموني هر پوري وقت تي پنهنجي اڇي سائين ۾ لڪل ننڍڙن ٻيرن کي پنهنجي ٻيءَ جي ٻيرن سان ٻي ملايو. سڀني مهمانن وٽان وٺائي هن جوڙي جي هر ادا ۽ هر لوڏ کي ٻئي ڏٺو. مون رڳو ساراھيندڙ اکين سان ڪونه ٻئي ڏٺو، پر مون تي ان وقت هڪ نشي ۽ بيحدودي جي ڪيفيت طاري ٿي ٻئي هئي. خاص ڪري ڪرنل جي ٻوٽن کي ڏسي مون تي ڏاڍو اثر ٿيو. اهي سٺي چٽي جا ٻوٽ هئا. پر ڪٿي ڪانسواءِ ۽ انهن جي نوڪ اڄ ڪلهه جي فيشن وانگر نڪتل نه هئي پر ويڪري هئي. تنهنجي خيال ۾ اهي پٿارين جي موهين لاهيا هئا. ويچارو پوڙهو نوڪدار ٻوٽن جي بدران ويڪري نوڪ وارا ٻوٽ ٻيو ٻائي. جيئن هو پنهنجي ڏي ۽ کي سڻا سڻا ڪيڙا ۽ زبور ٻارائي سينگاري سوسائٽي ۾ وٺي آيو. مون دل ٿي دل ۾ سوچيو. انهن ٻوٽن مون کي ڏاڍو متاثر ڪيو. اهو ظاهر هوندو ڪڏهن هو ڏاڍو سٺو نچندو هوندو پر هن وقت سندس ٻت ٿلهو هو ۽ سندس ٽنگن ۾ ايتري لوڏ نه هئي جو هيٺس هو ڳڙتائي سان ٿري سگهي. تڏهن به هو به پيرا ڏاڍي سڻائي سان ڪمري ۾ ٿريو ۽ جنهن وقت هن ڳڙتائي سان ٻئي ٽنگون گهاٻيون ۽ پوءِ انهن کي هڪٻئي سان ملايو ۽ جهڪي ڪوڏي تي ويٺو ته ماڻهن گهڻو داد ڏنس. هو

وري اتي بيٺو ۽ ڏيک جي منهن کي پنهنجي هٿن ۾ جهلي ٺراڙ تي هڻي ڏنائين. پوءِ هو کيس مون وٽ وٺي آيو، کيس خيال آيو ته ناچ ۾ آئون ئي وارنگا جو ساٿي آهيان. تنهنڪري مون کيس ٻڌايو ته ائين ناهي. هن پنهنجي تلوار ميان ۾ وجهندي مرڪي چيو.

”خير ڪا وڏي ڳالهه ناهي، هاڻ توهان ساڻس ناچ ڪريو.“

جهڙي نموني شراب ۾ صراحي سان پهريون ڏٺو پنهنجي پويان پوري لار ڪري وهندو آهي، اهڙيءَ طرح وارنگا سان جيڪا منهنجي محبت هئي، تنهن منهنجي دل ۾ محبت جون لڪل صلاحيتون جاڳائي وڌيون. منهنجي اندر ۾ محبت جون سڀئي ٻاڙون ماريون ٿي پيون. منهنجي محبت سڄي دنيا کي پنهنجي هنج ۾ ويڙهي ڇڏيو. ان سونهري تاج واري عورت لاءِ ۽ سندس مڙس لاءِ، سندس مهمانن لاءِ، سندس وردي هاتل نوڪرن لاءِ، ايتري تائين جو هن نهاڳي انيموف لاءِ جنهن تي آءٌ ڪاوڙيل هئس، محبت محسوس ٿي ڪيم، باقي رهيو منهنجي سڻيءَ جو پيءُ جنهن جي مرڪ چڻ ته منهنجي سڄڻ جي مرڪ هئي ۽ جنهن کي وڪڙڻ ٽرن وارو ٻوٽ ٻيل هو، تنهن لاءِ ته ان وقت منهنجي دل ۾ هڪ عجيب وجد ۾ آئيندڙ محبت جو احساس پيدا ٿي پيو هو.

جڏهن مازورڪا ختم ٿيو ته اسان جي ميزبانن سڀني کي ماني کائڻ لاءِ چيو. پر ڪرنل کائڻ کان ناڪار ڪئي، ڇيائين، ”مون کي صبح جو سویر اٿڻو آهي.“ ائين چئي ميزبانن کان موڪلايائين، مون کي اهي ٻي لڳو ته منان هو وارنگا کي به پاڻ سان وٺي وڃي پر هو ۽ سندس ماءُ نه ويون.

ماني کائڻ کان پوءِ وري ساڻس مون اهو گوادربل ناچ ڪيو جنهن جو واعدو کائڻس اڳ ئي ڏنو هو. جيتوڻيڪ مون سڄي پئي ته منهنجي خوشي پنهنجي آخري من کي وڃي ڇڏيو آهي، پر اها هر ڳوڙيءَ وڌندي پئي وڃي.

اسان ٻنهي محبت جي ڪابه ڳالهه نه ڪئي. نه مون کائڻس پڇيو نه وري پنهنجي دل کان پڇيم ته هو توهان پيار ڪري ٿي

يا نه. منهنجي لاءِ اهوئي ڪافي هو ته آڱا سائس پيار ڪريان ٿو. مون کي جيڪڏهن ٻپ هو ته رڳو اهو ته مٿان ڪا شئي منهنجي خوشيءَ کي مٽي نه سلائي.

جڏهن آئون گهر پهتس ۽ ڪپڙا وغيره بدلائي سهڻ جو ارادو ڪيم ته مون کي محسوس ٿيو ته اڄ ته ننڍڙو سوال ٿي پيدا ٿيو ٿئي، منهنجي هٿ ۾ سندس ڏنل پٿر هو ۽ سندس دستاو جيڪو هن ان وقت ڏنو هو جنهن وقت مون کيس ۽ مائس کي گاڏي ۾ ٽسي ڇڏيو. انهن شين کي ڏسي منهنجي اکيان سندس اها تصوير اڇي پٿي جڏهن هن فرضي نالن جي راند ۾ منهنجو فرضي نالو سڃاتو ۽ ڏاڍي پياري سريلي آواز ۾ پڇيو.

”خوددار! ليڪ آهي نه؟“ ۽ خوش ٿي مون ڏانهن هٿ وڌايائين هو ڪيس پنهنجي آڏو کائڻ واري ميز تي ويٺل ڏٺم جتي سهڻي نموني شمعون جا ننڍا ننڍا سرڪ هي پريائين ۽ مون ڏانهن محبت ڀريل نگاهن سان هي بهاريائين پير منهنجي عيالن ۾ سندس سڀ کان سهڻي ۽ وڻندڙ تصوير ته اهائي هئي ته جڏهن هن پنهنجي ٻي ۽ سان گڏجي پيو روايتي ۽ نازڪ ادائن سان ناچ ٻئي ڪيو ۽ فخر ۽ وڏائي سان سڀني ساراهيندڙن اکين ۽ داد ڏيڻ وارن کي ڏسي رهي هئي. هو هان کان خوش ۽ نازان هئي ۽ پنهنجي ٻي ۽ جي ڪري به. ان وقت غير ارادي طور مون سندس ۽ سندس ٻي ۽ جو وڏو گهرو ۽ نرم نازڪ جذبو محسوس ڪيو.

تنهن زماني آڱ ۽ منهنجو مرحوم ڀاءُ گڏ رهندا هئاسين. منهنجي ڀاءُ کي سوسائٽيءَ سان ڪابه دلچسپي ڪانه هئي. هو ڪڏهن به ناچ جي محفلن ۾ نه ويندو هو. هن ايم. اي جي امتحان جي تداري ٻئي ڪئي ۽ ڏاڍي مثالي زندگي ٻي گذاريائين. ان وقت هو ستو ٻيو هو ۽ اڌ مئو ڪئمبل سان ڀڪيل هئس. مون جڏهن کيس انهيءَ حالت ۾ ڏٺو ته مون کي مٿس ڏاڍو رحم پيو. مون کي ان ڪري مٿس رحم آيو جو هو ان خوشيءَ کان محروم هو جيڪا مون کي حاصل ٿي هئي.

اسانجي گهر جون نوڪر پيترو شائبي کڻي آيو ۽ ڪپڙن بدلائڻ ۾ منهنجي مدد ڪرڻ لاءِ وڌيو پر مون کيس واپس موڪلي ڇڏيو. مون کي سندس ماما سان ڇوڙيل منهن ۽ پڪڙيل وار ڏسي مٿس رحم آيو. مٿان ڪوڪڙ ڪوئڻي تنهنڪري آڻا ٻين تي پنهنجي ڪمري ۾ آيس ۽ هلنگ تي اچي ويٺس. منهنجو سڄو جسم لٽار ۽ مست هو. ان وقت ڀلا نٿو ڪيئن ايندي مٿان وري ڪمري ۾ گرسي به گهڻي هئي سو آڻا پنهنجا ڪپڙا بدلائڻ کان سوڌ ئي اڳڻ ۾ آيس ۽ اوڻ ڪوٽ پائي ٻاهر يون دروازو کولي رستي ڏانهن وڌيس. آڻا اٽڪل پنجين اچي ناچ تان موٽيو هوس ۽ ان کي به ٻه ڪلاڪ ٿي ويا هئا. جڏهن آڻا ٻاهر نڪتس ته ٻه لکڻ واري هئي. اها ايسٽر جي موسم هئي، ۽ وڏي ڌنڌا لڳو پيو هو. رستن تي ڇهيل برف پي پڪهري ۽ چٽن تان پاڻي ٽپ ٽپ ڪري پي ڪريو.

انهن ڏينهن ڪرنل شهر ۾ رهندو هو. سندس گهر هڪ کليل ميدان جي پٺي پاسي هو، هڪڙي پاسي ڇوڪرين جو اسڪول هو ۽ ٻي پاسي ڇهل قلمي ڪرڻ لاءِ خاص جاءِ هئي. آڻا پنهنجي ننڍڙي ۽ سڄي ۽ گهڻي مان لنگهي اچي وڏي رستي تي ويس. رستي تي هاڻي وانڌڙو ڏسڻ ۾ پئي آيا. اهي گاڏين وارا هئا جيڪي برف جي گاڏين ۾ ٻارڻ جون ڪاليون کنيو پي ويا. گاڏين جون قطارون برف کي چيري رستي جي پٿرن تائين پئي پهتيون. مونکي هر شئي وڻندڙ پئي لڳي. پڪهر ۾ پسيل مٿا لوڏيندڙ گهوڙا، ڊگهن ڊگهن چوٽن وارا گاڏين وارا جيڪي پنهنجي گاڏين سان گڏوگڏ پڪهرندڙ برف تان پئي ويا. رستي جي ٻنهي پاسي گهرن جون قطارون ڌنڌ ۾ ڏاڍيون ڊگهيون پئي لڳيون. مطلب ته هر شئي مونکي ان وقت خاص ڪري ٻياري، دلڪش ۽ معنيٰ واري پئي لڳي. جڏهن آڻا ان ميدان جي ويجهو پهتس جتي هنن جو گهر هو تڏهن جيڪا ڇهل قلمي لاءِ جاءِ لڳيل هئي اتي هڪڙي ڪاري ڪاري وڏي شئي چرندي ڏٺم. ان سان گڏ مونکي نغاري جو آواز ۽ بانسري جي رڙ پڻ ۾ آئي، منهنجو من سڄو وقت ڳائيندو پي رهيو، ذري ذري کان پوءِ مازورڪا

ناج جي ڌن منهنجي ڪنن ۾ گونجي پئي. پر هي ته ڪنهن اڀ
 قسم جو سنگيت هو. ڏاڍو اڻ وڻندڙ ۽ دل ڏکونندڙ... ”هي ڪهڙي
 شئي ئي مڃي ٿي؟“ مون دل ٿي دل ۾ سوچيو. پوءِ آءُ ان
 ترڪندڙ رستي تي ويس جيڪو گاڏين جي لنگهن لاه ميدان وهان
 آرهار لهيل هو ۽ ان آواز ڏانهن وڌڻ لڳس. انگل سو ڪن وڪن
 ڪئن ڪانوه ڌنڌ جي پويان ماڻهن جو هڪ ميڙ ڏسڻ ۾ آيو. مون
 سوچيو ”شايد سپاهي آهن. پريڊ پيا ڪن.“ ائين سوچي اڳتي وڌيس.
 منهنجي اڳيان هڪ لوهار پئي ويو جنهن جي صديءَ ۽ پٿرون تي
 سڀا داغ لڳل هئا ۽ هٿ ۾ هڪ وڏو پنڊل پڻ هوس. اسين پئي
 سپاهين جي ويجهو وڃي پهتاسين. ڪارا ڪوٽ پاتل سپاهي، ٻن
 قطارن ۾ آهون سامهون سواءِ ڪنهن چرڻ چرڻ جي بيٺا هئا. هو
 بندوقون زمين تي اڇيون رکيو بيٺا هئا. سندن پويان هڪڙو ڀانسرِيءَ
 وارو ۽ هڪڙو نغاري وارو بيٺو هو ۽ هنن لڳاتار اهائي تيز ڌن
 پئي وڃائي.

”مٿي ماڻهو ڇا پيا ڪن؟“ مون پنهنجي ڀرسان بيٺل لوهار
 کان پڇيو.

”ڪنهن فوج مان ڀڳل ٿا تاري سپاهيءَ کي -زا پيا ڏين.“
 لوهار پريڻن قطار کي ڏسي خفي ٿي جواب ڏنو.

آءُ به اوڏانهن وڌڻ لڳس. مونکي انهي قطارن جي وچ ۾
 ڪا خوفناڪ شئي پنهنجي پاسي ايندي ڏسڻ ۾ آئي. اهو هڪ ماڻهو
 هو جو جهلم ٿاڻين آڳاٽو هو. هو بندوقن سان ٻٽل هو. بندوقن
 کي ٻن سپاهين پي چڪيو. سندن ڀرسان هڪ ڊگهي قد وارو آفسر
 فوجي ڪوٽ ۽ ٽوپي پائي پسي هليو. سندس قد بت ۽ هلڻ ڀلڻ
 ڪجهه سڃاڻل ٿي اڳمر. ٿينديءَ جو سڄو بت چڪڻ ڪري ڏڪيو
 پئي. سندس پير وڳهرندڙ برف تي بري نموني گهليا پئي. هو انهي
 قطارن جي وهان پي ويو. هن ڪنهن مهل پٺيان هٿ جي ڪوشش
 ٿي ڪئي جنهن تي جيڪي به سپاهي بندوقن جا پئي ڇيڙا جهليو
 پي هليا تن اڇل سان کيس اڳيان ٿي چڪيو. هو تنهن مهل اڳيان

ٿي وڌيو ته انهن سڀاهين کيس پٺيان ٿي چڪيو ته ستان اوچتو
ڪري نه هوي، قيديءَ سان گڏوگڏ ڊگهي قد وارو آفيسر مضبوط
پيرن سان هلندو اسان جي پاسي پي آيو، هو هڪ منٽ به پوئتي نه بيٺو.
هي ڳالهه ڳالهن ڳالهن ۾ اچين مڃين وارو فوجي آفيسر وارنگا جو پيءُ هو.
ڪنهن ڏک تي قيديءَ تڪليف ۽ اهڙا ڪاڻ منهن اوڏانهن

ٿي ڪنيو جيڏانهن هو پي ويو. هن زبان سان حيرت جو اظهار پي
ڪيائين، سندس وات پٽيل هو، سندس اڀا اڇا ڏند پي ڏسڻ ۾ آيا
۽ هن ٻار ٻار لڳايو پئي، جيسين هو منهنجي ويجهو نه آيو تيسين
مون سندس هڪ لفظ به نه سمجهيو، هن جي سڏڪن مان هي اکر
پي نڪتا: ”ادا، رحم ڪريو، مون تي رحم ڪريو.“

هر ڀاڻن کي مٿس ڌرو به رحم نه آيو، جڏهن اهو جلوس
منهنجي اڳيان پهتو ته مون ڏٺو ته هڪ سڀاهي ڏيڍ تيزيءَ سان
قطار مان نڪتو ۽ اڳيان وڌي پنهنجو ڏندو اهڙي ته زور سان
ڌاتاريءَ جي پٺيءَ تي هڻيائين جو هن جو آواز هوا ۾ گونجن لڳو.
جڏهن ڌاتاري اڳيان جهڪي ويو ته سڀاهين چڪي ڪشي سڏو کيس
۽ پي پاسي کان به مٿس اهڙو وار ٿيو، ان کان پوءِ هو ڪڏهن هن
پاسي ٿي ڪريو ته ڪڏهن هن پاسي، ڪرنل ساڻس گڏ پي ويو.
ڪڏهن ڪڏهن هن پنهنجي پيرن کي ٿي ڏٺو ته ڪڏهن قيديءَ
کي ٿي ڏٺائين، هن زور سان وڏا وڏا ساه ڪڻيو ٿڌو هو، اسان پي
پريا ۽ پوءِ آهستي آهستي پنهنجي کليل وات سان هوا ٻاهر پي
ڪڍيائين، جڏهن هي جلوس ان جاءِ تان لنگهيو جتي آءٌ بيٺو هوس
ته مونکي سڀاهين جي قطار جي وهان قيديءَ جا پٺا ڏسڻ ۾ آيا،
اهي آلا، ڳالهه پٺا هئا، اها هڪ اهڙي غير قدرتي شئي هئي جنهن
جو لفظن سان بيان ڪري ٿي نٿو سگهجي، مونکي يقين ٿي ٿئي آيو
ته هي به ڪو انساني جسم جو حصو آهي.

”اف خدايا!“ منهنجي ڀرسان بيٺل لوهار پشڪو ڪري چيو.
جلوس اڳيان وڌي ويو هن ڏنل ڪريل بلنصيب شخص کي پنهي
پاسن کان ڏنڊا پئي لڳا، بانسري رني پئي، تڦارا وڳا پئي ۽ ڊگهي

قد وارو ڪرنل قيديءَ سان گڏ ثابت قدم بي ويو، اوچتو ڪرنل بيلو ۽ ٻيو ٽڪڙو ٽڪڙو هڪ ٻياهيءَ وٽ ويو.

”تنهنجو وار خالي ويو! هڪڙو آئون ٿو توکي منڊو هڪايان.“
مون ڪرنل جو ڪڙڪي دار آواز ٻڌو. ”هي وٽ! ٻيو وٽ!“

مون ڏٺو ته هن پنهنجي مضبوط هٿن سان جن ۾ سويل جا دستانا پيل هئا، هن ڪمزور ۽ محنتي ٻياهيءَ جي منهن تي ڪيترائي لونڙا هئا جو ان ٻياهيءَ جو ڏنڊو تازاريءَ جي ڳالهه ۽ چيلو تي ڪافي زور سان نه لڳو هو.

”نئون ڏنڊو آيو.“ ڪرنل حڪم ڏنو. اهو چئي هن لوڻو هنيو ۽ سندس نگاهه اوچتو مون تي پئي. پر هن اهو ظاهر ڪيو ته جن هن مونکي سڃاڻوئي ڪونهي ۽ ڏاڍي رڪاوٽ سان بدفڪريءَ نموني منهن ۾ شور وجهي بي پلي مڙي ويو. آڻا ايترو ته لڪو ٿيس جو سمجهه ۾ نه آيو ته ڪيڏانهن ڏسان. جن آڻا ڪا بهيائيءَ جهڙي حرڪت ڪندي هڪڙي ٻيو هجان. آڻا ڪنڌ هيٺ ڪري ٽڪڙو ٽڪڙو گهر ڏانهن وٺس. سڄي واٽ منهنجي ڪنن ۾ نغاري جي ٽپ ٽپ ۽ بانسريءَ جو روج رالو ۽ تازاريءَ جا اهي لفظ: ”ادا رحم ڪريو! پائرو رحم!“ ۽ ڪرنل جو خوداعتماد وارو ڪڙڪيدار آواز ”هي وٽ! ٻيو وٽ.“ اهي سڀ پٿر لڳا. منهنجي دل ائين بي ۽ چلايو جن منجهس زخم ٿي پيو آهي ۽ اهو زخم ٻيهر پئي. هن روحاني ايذا کان مون کي الڳ ٿي اڳتي ڪري رستي ۾ ٻڏي دنيا ٻيهي الڳ ڪير. مونکي ائين محسوس پئي ٿيو ته هن خطرناڪ نظاري منهنجي نسن ۾ جيڪا شئي پري آهي ان کان مونکي هر گهڙيءَ الڳي جو ٻي ٻي ٿيو ته ڇاڻ آئي ڇاڻ آئي! مونکي خبر ناهي ته آڻا ڪيئن هلڪ ٿي سگهن. جيئن ئي منهنجي اک لڳي وري اهو نظارو ٻڌڻ ۾ ۽ ڏسڻ ۾ آيو ۽ آڻا ٽپ ڏيئي آئي بيلو.....

”هڪڙو اهو ته ٻڌاه ته تنهنجي عشق جو ڪهڙو انجام ٿيو؟“
”منهنجو عشق! ان ڏينهن کان وٺي منهنجو عشق ٿڌو ٿي

وڻو، جڏهن به اسين ٻشي ڪڏ ڪهمندا هئاسين ۽ هوڏ ٻنهنجي خاص منجهيل منجهيل انداز ۾ مرڪندي هئي ته مونکي ٻڌڻ ڪرڻل جي ميدان واري تصوير دماغ ۾ اڀري ايندي هئي ۽ ان ڪري مون تي هڪ عجيب سونهه ۽ بي آرامي جي ڪيفيت طاري ٿي ويندي هئي. آهستي آهستي مون ساڻس ملڻ بند ڪري ڇڏيو. اهڙي طرح اسان جي عشق جون ٻاڙون سڪي ويون.... ته جناب اهڙا اهڙا واقعا دنيا ۾ ٿيندا آهن! ۽ اهڙا واقعا ئي انسان جي پوري زندگي ۽ ڪي ڦيرايو ڇڏين ۽ سندس رخ موڙيو ڇڏين.... هن اهڙي ۽ طرح ڳالهه ڪي محترم ڪيو. ●

(ماهوار تحريڪ اپريل ۱۹۷۳ع)

ايلسا

فيبروري ۱۹۵۶ع جي ڳالهه آهي ته هڪ آدمخوڙ شينهن، هڪ ڳولائي کي ماري وڌو. منهنجو مڙس ”ڪينيا“ جي ڏاکڻي صوبي ۾ شڪار جو محافظ هو. منهنجي مڙس کي اهو ڪم سونهيل هو ته هو حادثي واري جاءِ تي پهچي جيترو به ٿي سگهي، اوترو جلد انهيءَ خوفناڪ جانور کي ڳولي ختم ڪري ڇڏي. انهن ڏينهن آڦا به ساڻس گڏ هيس.

جنهن وقت منهنجو مڙس حادثي واري سرزمين ڏسي آيو، تنهن وقت آڦا ڪيمپ ۾ اڪيلي هيس. سندس ڪار ننڍڙن جهنگلي پوٽن کي لٽائيندي اچي ڪيمپ جي اڳيان بيٺي. ”جائي!“ ڪئي آهين! جلدي اچي ڏس ته مون ٽولا ڇا آندو آهي؟ اهو آواز منهنجي مڙس ”جارج“ جو هو. آئون ڊوڙندي اوڏاهن ويس. منهنجي مڙس مون کي ڪار جي پٺئين پاسي اشارو ڏنو. مون ڪار جي پوئين سيٽ تي شينهن جا ٽي ٻچا ڏٺا. جيڪي پشم جي نرم نرم گولن وانگر پئي سر يا ۽ پاڻ کي هڪ ٻئي ۾ لڪائڻ جي ڪوشش پئي ڪيائون. اها سندن اکيون به چڱي طرح ڪونه ٿيون هيون. سندن ننڍڙين اکين تي نيري رنگ جا پڙدا پڙهيل هئا. آئون ٻچن کي هنج ۾ کڻي ٻار ڪرڻ لڳيس.

”جارج“ ٻڌايو ته اڄ صبح جو آئون ٻن ماڻهن سان گڏجي ٻڌايل هنڌ تي ويس. جتي هڪ شينهن ٻن شينهن سان ستو پيو هو. جڏهن اسين اتي پهتلين ته هڪ شينهن اسان کي ڏسي گجڪار ڪري اسان تي حملو ڪيو. اسان پنهنجي بچاءَ ۾ کيس گولي هڻي ماري ڇڏيو. جڏهن اسان سندس ٿڌ ڪير ۾ ڀريل ڏٺا، تڏهن اسان کي ڏاڍو ڏک ٿيو. ڇو ته هوءَ ٻچن جي ماءُ هئي ۽ پنهنجي ٻچن

جي بچاءَ ۾ اسان تي حملو ڪيو هئائين. اسان پوءِ ٻچن جي ڳولا ڪئي. هو جلدي اسان کي هڪ غار ۾ سرندا ڏسڻ ۾ آيا. هو انگل ٻن ڏينهن جا چاول ٿي ڏنا. مون ڪٿائي اچي ڪار ۾ رکيا. مون ڏٺو ته ڪار ۾ ٻن ٻچن غرغر پئي ڪئي ۽ هڪ ٻچو ماٺ ۾ هو. مون ڏاڍي مشڪل سان انهن کي کير تي هيرايو. ٿورن ئي ڏينهن ۾ ٻچا ڪيمپ ۾ هري هري ويا ۽ پوءِ سڀني ماڻهو انهن کي ٻار ڪندا هئا. هن ننڍڙي عمر ۾ به هنن ٻچن جو ڪردار جدا جدا هو. وڏو زنده دل هو ۽ وڃيون سفر هو سڄو ڏينهن کير پيڻ واري شيشي ۾ سان پيو راند ڪندو هو. سندس نالو لسٽيڪا رکيو. رهيو ننڍو ٻچو جسا منجهن مادي هئي سا ڏاڍي تيز ۽ ڦڙت هئي. جڏهن ڪو خطرو انهن کي ڏسڻ ۾ ايندو هو ته هو پئي گڏجي ننڍي ايلسا کي اڏاهين موڪليندا هئا. هي ٽيئي ٻچا گهڻو ڪري تنهنجي ڪٽ هيٺان وهندا هئا. هو ڏاڏا سهڻا ۽ پوشيدا هوندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن ڪاوڙ ۾ غرغر پيا ڪندا هئا ته ڪڏهن پاڻ ۾ گڏجي واند ڪندا هئا.

جڏهن اسين آءِ. سي. او. لوه ۾ وڃي رهيا سين ته اتي تنهي ننڍڙن شهزادن لاءِ هڪ ڪاٺ ۽ لوه جو ٻجرو ٺهرايو سين. جنهن ۾ هو سڄو ڏينهن آزاد پيا گهمندا هئا. اسان اتي سندن سنڀال لاءِ هڪڙو نوڪر ٺورو رکيو هو. تنهنجي نئين گهر ۾ جلد ئي هري هري ويا ۽ سندن اکيون به چڱي طرح کلي ويون هيون. جيتوڻيڪ اڃا به هو پري جون شيون ڏسي ٿي سگهيا ۽ نه وري ڪنهن شئي کي هٿن ۾ مضبوط ٿي جهلي سگهيا. تنهنڪري اسان رڙ جو بال راند ڪرڻ لاءِ ڏيئي ڇڏين جنهن سان پيا راند ڪندا هئا. هو نرم شي تي ڏاڍو خوش ٿيندا هئا ۽ هڪ ٻئي کان بال کڻڻ جي پيا ڪندا هئا. جڏهن منجهان هڪڙو بال کسي ويندو هو ته پوءِ ٻين کي خار ڏيڻ لاءِ آڪڙجي هلندو هو. جيئن جيئن هو وڏا ٿيندا ويا تيئن تيئن کين تنهنجي طاقت جي ڄاڻ پوندي وڃي ۽ پوءِ هنن اها طاقت، جا به شي هڪ ئي آين، تنهن تي ئي آزمائين.

هنن ننڍڙن ٻارن کي سهارڻ ڪو سولو نه هو. ٻلا توهان پاڻ ئي ٿوري دير لاءِ ٽن شرير ٻارن جو خيال ذهن ۾ آڻيو ته جن کي ٻن جي مرضي ۽ ٽي سمهن کان نفرت هجي ۽ جيڪي پنهنجي سنڀاليندڙ کان به ڊوڙ جا تڪا هجن، سي ڪيئن ٿا جهل ڏين؟ تنهن ڪري اسين هڪ انگل سان کين سهاريندا هئاسين. اسين هڪ رسيءَ تي ڪهڙو ويڙهي مولا هتو ڏاهي، پوءِ ان رسيءَ کي ٻجري جي اندر سهريندا هئاسين ۽ ٻچا ان کي شڪار سمجهي پٺيان پوندا هئا. جڏهن اندر ٿيندا هئا ته اسين جهڙپ ڏيئي در بند ڪري ڇڏيندا هئاسين.

جڏهن هي ٻار ٽن مهينن جا ٿيا ۽ سندن ڏند به نڪري آيا، تڏهن آئون سندن اڳيان ڪهو گوشت رکندي هيس. ٻئي ڏينهن ته رگو گوشت کسي پيا سونگهندا هئا ۽ جڏهن گوشت چڪي ڏٺائون ته پوءِ روز ڪاٺ تي گيرت پيا ڪندا هئا ۽ وڙهندا هئا. ويڇاري ايلسا جا منجهن ڪمزور هئي سا ڪاٺ ۾ گهٽ لپندي هئي. تنهنڪري آئون کيس هنج ۾ وهاري لڪائي گوشت کارائيندي هيس ۽ هوءَ ان تي ڏاڍي خوش ٿيندي هئي ۽ پنهنجو ننڍڙو مٿو منهنجي هنج ۾ پئي لهرائيندي هئي. ڇن کيس منهنجي اها هلت ڏاڍي ٿي وئي. اهڙن موقعن تي هوءَ پاڻ به منهنجو آڱولو چوسيندي هئي يا پنهنجن نرم ٻيرن سان منهنجي ران مڙهندي هئي. جيئن هڪو ننڍڙو ٻار ٽيڊ ڏانڻ مهل ماءُ جي ڇاتي پيو مڙهندو آهي. اهائي ڳالهه هئي جو اسان ٻنهي ۾ ڏاڍو پيار ٿي ويو.

هاڻي ٻنهن مهينن جا ٿي ويا هئا. جسماني لحاظ کان به هو ڪافي مضبوط هئا. جيتوڻيڪ اسان کي ساڻن ڏاڍو پيار هو. پر اسين کين گهڻو عرصو پاڻ وٽ رکي نٿي سگهياسين. ڇو ته اسان وٽ ايترو پئسو نه هو. تنهنڪري اسان فيصلو ڪيو ته ٻن کي جدا ڪنداسين، باقي ايلسا کي نواڻينداسين.

آخر ٻن وڏن ٻچن کي هالينڊ جي سرڪاري باغچي ۾ موڪليو ويو. جڏهن ٻنهي ٻچن کي ٽرڪ تي چاڙهيو ويو ۽ ٽرڪ

هٿ لڳي ته ايلسا ٽرڪ جي پٺيان ڊوڙندي ويئي، کيس خبر پئي ويئي ته اڄ منهنجا پائر مون کان هميشه لاه جدا پيا ٿين. جڏهن ڊوڙي ڊوڙي ٽڪجي پئي ته ڏک کان نمائون اڪوون کڻي رستي تي ويهي نهارڻ لڳي. ڪجهه ڏينهن کانپوءِ اسان کي تار ملي ته پي پها خبر ڪوبيءَ سان هالينڊ پهچي ويا آهن. ٽن سالن کانپوءِ جڏهن آڏا هالينڊ، ڀڄن کي ٽس وٽس ته پي پها ڪنڌ جهڪائي منهنجي اڳيان اچي بيٺا ۽ مون کي پنهنجي پٺن تي هٿ گهمائڻ ڏنائون.

هيڏانهن ايلسا پائرن جي ڪري اداس ٿي پئي ۽ پائرن کي ڳولڻ لاه گهر جي ڪڍ ڪڍ ڳوليا ٿين. جن وٽن جي جهڳٽن ۾ ويهي رانديون ڪندا هئا، اتي به هنن کي سڌ پئي ڪيائين ۽ ڳوليا ٿين، جڏهن ٽڪجي پئي تڏهن اهي ٻيپ لڳس ته پوءِ هوءَ اسان کان به پري نه ٿيندي هئي ته متان اسين به کيس ڇڏي نه وڃون. جڏهن هوءَ اڪيلائي تي هري ويئي ته وري اڳئين وانگر مستيون ڪرڻ لڳي. اسان کي، ڪڏهن هوءَ پنهنجن چنبن سان پيار ڪندي هئي ته ڪڏهن وري پنهنجي ڪوريءَ ڇپ سان چٽيندي هئي. هاڻي هوءَ شڪار تي اسان سان گڏجي هلندي هئي. هميشه پهريون شڪار سنڌس هوندو هو. جيڪڏهن شڪار پڪيءَ جو هوندو هو ته ايلسا وڏي نگر سان پڪيءَ کي پنهنجي وات ۾ جهلي اهي اسان جي پيرن ۾ رکندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن هوءَ جانورن جي پٺيان ويندي هئي ۽ ٽڪجي پوندي هئي ته اسان کي شس ڏاڍو رحم ايندو هو. اسان گهڻي دفعا پاڻ سان گڏ کيس به سفر تي وٺي ويا هئاسين. کيس سفر ڪرڻ ۾ ايتري خوشي ٿيندي هئي جيتري اسان کي ٿيندي هئي.

هاڻي هوءَ ۱۹ مهينن جي ٿي ويئي هئي ۽ سنڌس آواز به گهرو ٿي پيو هو. سنڌس منهن تي ليڪون ظاهر ٿي ويون. جڏهن اسين کيس ٻاهر گهمائڻ وٺي ويندا هئاسين ته ڏاڍي خفي ٿيندي هئي. هاڻي سنڌس اها مرضي هئي ته اسين سنڌس گهڻو خيال ڪريون. ڇو جو هوءَ هڪ قسم جي نمائش پسند ٿي پئي هئي. ايلسا جي

اٿئي وهڻي ڏاڍي پياري ۽ سهڻي هوندي هئي. جيئوئيڪ اسين ايترو
 گڏ نه رهياسين. هوءَ جلد ئي اسان کان جدا ٿي ويئي ۽ هوءَ اسين
 ڪڏهن ڪڏهن کيس ڏسڻ ويندا هئاسين ته هوءَ اسان سان ڏاڍي
 سهڻي نموني اچي ملندي هئي ۽ پنهنجو مٿو اسان جي پيرن ۽ ٽنگن
 تي گهمائيندي هئي ۽ هلڪي آواز ۾ غرغر پئي ڪندي هئي.
 هاڻي اسان جي سلهون ايلسا جي هڪ نئين خواهش جو
 سنلو پيدا ٿي پيو. جيڪا کيس هر ڀڻي ڀڻي مهيني ڏاڍو تنگ
 ڪندي پئي آئي. اهڙن موقعن تي کڻي جهنگ ڏي منهن ڪندي
 هئي ۽ وٿن ۾ وهي شينهن جي بوه سنڪندي هئي. هڪ ڀيري هوءَ
 اسان سان گڏجي گهڻن هلي، هونئن هميشه جيڏانهن اسين ويندا
 هئاسين اوڏانهن هلندي هئي. پر ان ڀيري هوءَ پاڻ ڇڏائي پئي پاسي
 وهڻ لڳي. تنهن ڪري اسين به لاچار ان طرف وهڻ لڳاسين. ٿورو
 پريرو وياسين ته اسان کي شينهن جي هڻين جا نشان ڏسڻ ۾ آيا.
 اونداهه سبب اسين گهر موٽڻ لڳاسين، پر ايلسا گهر هلڻ
 کان نابري واري ويئي. لاچار ٿي اسين کيس اتي ڇڏي گهر موٽي
 وياسين، پر ٿورو ترسي ڪارڪڻي وري سندس پٺ ورتيسين، ڇو ته
 اسان کي اچي ڀپ لڳو ته متان شينهن کيس ماري نه وجهن. اوهڻو
 جهنگ ۾ گهڻن شينهن جو آواز اسان جي ڪنن تي پيو. اسين انهيءَ
 طرف وياسين. اسان کي پريان ٽن شينهن جون اکيون بلورن جيان
 چمڪنديون نظر آيون. اسان کي ڀپ لڳو ته متان هنن گڏجي حملو
 ڪري ايلسا کي ماري نه ڇڏيو هجي. پر ٿورو گولڻ سان جلد ئي
 ايلسا کي ڏٺوسين جا شينهن جي بوه ٿي اوڏانهن پئي ويئي. مون
 رڙ ڪري چيو، ”ايلسا متان ويئي آهين، شينهن ماري ڇڏيندو.“
 هوءَ انهيءَ آواز تي اتي ئي پٺ تي ويهي رهي. ڪڏهن اسان کي
 پئي ڏٺائين ته ڪڏهن آواز ڏانهن. ڄڻ ڪجهه سوچي رهي هئي ته
 هاڻي ڇا ڪريان، آخر جارج شينهن جي آوازن ڏانهن پئي هوائي
 ڦاٽر ڪيا ته آواز بند ٿي ويا. اسين ٿورو هلڻ لڳاسين ته ايلسا به
 ٺپ ڏيئي اچي ڪار جي ڇت تي هڙهي ويئي.

هاڻي ايلسا جو ائين ڪم ٿيڻ اسان لاءِ هڪ وڏو مسئلو
 بڻجي پيو. ايترو هو، ته هو ڪن ڪلاڪن کان پوءِ موٽي ايندي
 هئي. ڇو جو گهر ۾ کيس سڀڪا سهوليت ميسر هوندي هئي. هاڻي
 هو سوائڊن پسن سالن جي هئي ۽ پوري بالغ ٿي ويئي هئي. هاڻي
 اسين کيس پاڻ وٽ رهائي ڏئي سگهياسين. هاڻي هن کي جهنگ
 وڌيڪ وڏو هو ۽ اتي آرام سان وڃي گهمندي هئي. اسان جي به
 اها مرضي هئي ته آهستي آهستي ايلسا کي پاڻ کان جدا ڪريون
 ۽ کيس جهنگ ۾ رهڻ تي هيرانئون. پر اها ڳالهه سولي نه هئي.
 اسين کيس پيلي ۾ اهڙي هنڌ وٺي وياسين جتي چڱي انداز ۾ شينهن
 رهندا هئا ته جيئن هو انهيءَ ماحول ۾ هري وڃي ۽ پنهنجي مرضي
 سان شڪار ڪري ڪاٽي. اسان سندس گچيءَ جو پتو به لاهي ڇڏيو.
 اسان هڪ ڏينهن آسمان تي گهڻيون ڳجهون آڏائيندي ڏٺيون.
 اسين اوڏانهن وياسين. وڃي ڏٺوسين ته هڪ شينهن هڪ زير جا
 شڪار ڪيو هو ۽ مزي سان وٺي ڪاڏائين. ايلسا اهو ئي ڪار
 جي ڇت تان لهي شينهن ڏانهن وڌڻ لڳي. شينهن ايلسا کي گهري
 ڏسڻ لڳو ڇڻ ايلسا کي چيائين ٿي ته: ”تو کي جهنگ جي بادشاهه
 اڳيان پيش ٿوڻ جي خبر ناهي! ته ڪيئن ادب سان اهو آهي؟
 منهنجي ڪاڏي مهل اچي خلل وڌو اٿئي! ايلڙي جرئت؟“ اسان جي
 ايلسا کي شينهن جي بهري جا تاثرات نه وڻيا ۽ هو موٽي وري
 ڪار جي ڇت تي اچي ويئي. پئي ڏينهن قسمت سنو سائڻ ڏٺو. هڪ
 جوان شينهن آس ۾ گام. تي لپتيو پيو هو. ايلسا کيس پيار سان ڏسڻ
 لڳي. اسان کي شينهن وڻيو ۽ خيال ڪيوسين ته هيءُ ايلسا جو سٺو
 گهوٽ ٿيندو. اسين انڪل ۳۰ سالن جي فاصلي تي بيهي رهياسين.
 شينهن پنهنجي ڪنوار کي ڪار جي ڇت تي ويٺل ڏسي حيران ٿي
 ويو. ايلسا پهرين ته غرغر ڪئي پر پوءِ ڪار جي ڇت تان لٿي.
 اسين اهو سٺو موقعو ڏسي اتان ڪڍي وياسين. ايلسا کي پاڻ
 ڏي وڌندو ڏسي شينهن سندس آجيان لاءِ وڌيو، ايلسا شينهن کي
 وڌندو ڏسي ٻٻ کان ڊڙڙي اچي ڪار جي ڇت تي ساهه پيو. اسان

ڦهلو ڪيو ته ايلسا کي ٻڪ ۾ ٻاهر گهمائڻ وٺي وينداسين. ٻئي ڏينهن اسين ايلسا کي ٻڪايل حالت ۾ وٺي وياسين. اتفاق سان هڪڙو شينهن ڏٺوسين، جيڪو پنهنجو شڪار کائي هاڻي وڃي رهيو هو باقي شڪار ائيني پيو هو. ايلسا شڪار ڏسي ڪار تان ٽپ ڏيئي لهي وئي. اسين موٽي اچي ڪئمپ کان نڪتاسين. پر پوءِ اسان کي پنهنجي اها حالت نه وئي. پر ڇا ڪريون؟ ڪنهن به طريقي سان آخر هن کي ڪنهن شينهن سان ملڻ جو وجهه ضرور ڏيڻو هو. ٻئي ڏينهن وري اسين ايلسا ڏانهن وياسين. اسان کي هڪ هتي ته ايلسا پنهنجي مڙس سان ڏاڍي غوش هوندي. پر اسان اتي وڃي جيڪي ڏٺوسين، تنهن دل ۾ وڃ وجهي ڇڏيا. ڏٺوسون ته ويڇاري ايلسا انهيءَ ساڳئي هنڌ ويئي اسان جو انتظار ڪيو. شينهن غائب هر ۾ سندس شڪار به. ايلسا اسان کي ڏسي ڏاڍي غوش ٿي. هوءَ ڊوڙي مون وٽ آئي ۽ ڏاڍي پيار مان منهنجو آڱولو چوسڻ لڳي ۽ چئن لڳي. انهيءَ احساس منهنجي دل جي رڳ رڳ کي ڌڪوئي وڌو. مون سوچيو ته اسان ايلسا کي سخت ڌڪ پهچايو آهي. پر اسان ڇا ڪريون؟ مجبور هئاسين. اهڙي نموني ڪيترائي ڀيرا ايلسا کي ڇڏيوسين ٿي ته ٻئي ڏينهن ساڳيءَ جاءِ تي کيس پنهنجي انتظار ۾ ويٺل ٿي ڏٺوسين. نه ٻڪ جي پرواهه نه اچ جي. هڪڙي شام جو کيس هڪ هنڌ ڇڏي آياسين، اڌي رات کان پوءِ ۸ ميل پنڌ ڪري واپس اچي ڪئمپ ۾ نڪتي. سندس پير ٽهي پيا هئا، منجهان رت ٻڙي ويو. سندس اها حالت ڏسي منهنجي اکين مان ڳولاها ڪري پيا، ته هوءَ اسان سان گڏ رهڻ ٿي گهري ۽ اسين کيس ڌڪاريون پيا. پر انهيءَ ۾ سندس پلائي هئي.

هاڻي ايلسا به به ڏينهن ڪئمپ کان غائب رهندي هئي. جڏهن گهر موٽي ايندي هئي ته سندس پير پيرل ٿيڻ ۾ ايندو هو. تنهن سان اسان کي خبر پئي ته هوءَ پنهنجو شڪار پاڻ ڪرڻ لڳي وئي آهي.

هاڻي ته اسان ڦهلو ڪيو ته کيس هڪ هفتي لاءِ اڪيلو

ڇڏي وڃون. جڏهن اسين پنهنجو سامان ٻڌڻ لڳاسين، تڏهن ايلسا اسان کي غور سان چٽائي پئي نهاريو، جن کيس خبر پئجي وئي هئي ته اسين سائڻس لڳي پيا ڪريون. اسان پنهنجو سامان ڪار ۾ رکايو. مون جارج کي چيو، ”آءٌ ايلسا کي وٺي ٿي وڃان. توهين تيار پيا هجو، جيئن ئي آءٌ ايلسا کي ڇڏي اهاڻ، تـوهان ڪار اسٽارٽ ڪجو.“ جيتوڻيڪ اها لڳي ايلسا جي فائدي لاءِ هئي پر جڏهن ان تجويز تي عمل ڪرڻ جو وقت آيو ته اهو وقت مون کي پنهنجي زندگيءَ جو ڏکڻي ۾ ڏکيو محسوس ٿيڻ لڳو. ايلسا انسانن جي بچاءَ وٽ واري جي طاقت هئي، اسين انسان هئاسين. ايلسا سان ٻار ٿي ڪيوسين. ڇا ايلسا اهو ٻار وساري سگهندي؟ هوءَ بک ۾ پاڻ شڪار ڪري ڪائي سگهندي؟ اسان کي پڻ هو ته هوءَ اسان جي ڀروسي تي اسان جو انتظار پئي ڪندي. ڇو ته اسان ڪڏهن به سائڻس اهڙي لڳي نه ڪئي هئي. مون ٻار مان سندس پيشاني تي چمي ڏني. ڪاش کيس اها ڄاڻ پئجي سگهي ها ته کائڻس جدا ٿيندي، تنهنجي دل کي ڪينرو نه ڏک ٿي پئبو. آءٌ ايلسا کي جهنگ ۾ وٺي اڳيان گوشت رکي ڊوڙي هلي آيس. ڪار تيار هئي. اسان ڏهن ميل پري وڃي ڪئمپ لڳائي. اسان کي هاڻي اتي هڪ هفتو رهڻو هو. شام جو جڏهن آءٌ جارج سان گڏجي درياهه جي ڪناري گهمڻ ويس ته پاڻ کي اڪيلو محسوس ڪيم. هاڻ نه ايلسا هئي ۽ نه ايلسا جو مٿو تنهنجي هنج ۾ هو ۽ نه ايلسا جي بدن جي گرمي هئي. کيس اڪيلي ڇڏڻ جو مون کي ڏاڍو صدمو هو پر آءٌ بيوس هيس. آخر هفتو پورو ڪري، اسين موٽي ايلسا کي ڏسڻ وياسين ته ايلسا پنهنجي امتحان ۾ پاس ٿي آهي. جڏهن اتي پهتاسين ته ايلسا جي پيرن جا نشان ڏٺاسين. مون ايلسا کي سڏ ڪيا، هوءَ تنهنجو آواز ٻڌي درياهه واري پاسي کان ڊوڙندي ڊوڙندي آئي. سندس ڊوڙ مان اسان سمجهيو ته هن اسان کي ڏاڍو ڳوليو آهي. هوءَ پنهنجو مٿو تنهنجي پيرن تي رکي، مون کي چٽوڻ لڳي، تنهنجي صبر جو پيالو پر جي ويو ۽ ڳولڻ جو مينهن اکين مان وسڻ

لڳو. ايلسا جي اکين مان اڻاهه خوشي پئي چلڪي. اسان جا تنبو وري ساڳئي هنڌ لڳي ويا. آڌ ايلسا کي وٺي درياءَ ڏانهن ويس، جتي هڪ وڻ جي هيٺان لپتي پيس ۽ ايلسا به منهنجي پاسي کان لپتي پئي. مون ڏانهن ڏوراهي طور ڏٺائين ۽ پوءِ پنهنجو پنجو منهنجي سٺي تي رکي سمهي رهي. رات جو هوءَ وري جهنگ ۾ هلي ويئي. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ وري ڏانهس وهڻ جو ارادو ڪيوسين. ايلسا کي ساڳي ٽڪري تي ڏٺوسين. اسين ويجهو وياسين ته هوءَ اسان کي ڏسي خوش ٿي پر اڳئين وانگر اُٿي اچي نه ملي. اسين سمجهي ويٺس ته هوءَ هاڻ اڪيلائي ٿي گهري. جڏهن اسان جي ڪار ٽڪري جي پاسي کان اچي لنگهي ته ايلسا رڳو نمائين اکين سان پئي نهاريو. مون ۽ ايلسا ٽيڪسائين هڪ پئي ڏانهن پئي ڏٺو، جيستائين اسانجي ڪار غائب ٿي ويئي.

هاڻي ايلسا کي هڪ سال ٿي ويو آهي اڪيلي حياتي گذاريندي. اسين سال ۾ ۳-۴ ڀيرا ساڻس ملڻ ويندا آهيون ۽ هوءَ اسان کي ڏسي اهڙي خوشيءَ سان اچي ملندي آهي، جوشن ڪي صدين جا وهڙيل دوست ملندا آهن. ايلسا کي ڏسي اسانکي خوشي ٿيندي آهي ته هوءَ هاڻ اڪيلائي تي هري وئي آهي. هاڻ اسان جي ايلسا آزاد آهي. ●

(ماهوار بادل ۱۹۶۶ع)

سورمو

هو تاريخ ۲۲ اپريل ۱۸۷۰ع، اڄ کان پورا هڪ سؤ سال
اڳ سيمبرڪ شهر ۾ ڄائو، هي شهر روس جي مشهور درياھ والگا
جي ڪناري تي آهي.

هن جا وڏا زرخريد غلام هاري هئا (هاري زميندارن جا
زرخريد ٻانها هوندا هئا ۽ زمين سان گڏ وڪبا هئا). هن جو ڏاڏو
تمام غريب ماڻهو هو ۽ هو ننڍي وهي ۾ مري ويو. هن جي پيءُ
ايليا کي سندس وڏي ڀاءُ ناپو ۽ پڙهايو. ٽانجو پٽ پهرين ماسٽر
ٿيو ۽ پوءِ وڌندي وڌندي نيٽ وڃي تعليم کاتي جو ڊائريڪٽر ٿيو.
هو پنهنجي وقت آهر چڱن عيالن وارو انسان هو، هن جي ماءُ هڪ
ڊاڪٽر جي ڌيءُ هئي. لينن کي ٽي پيئون ۽ ٻه ڀائر هئا، هو ٽيون
نمبر ٻار هو. هو ننڍڙي هوندي کان وٺي ڏاڍو شرارتي، چالاڪ ۽
ڳڙيلو هوندو هو. کيس رانديون ڪرڻ، ٽرڻ، برف تي ڦرڪڻ ۽
شطرنج راند کيڏڻ جو ڏاڍو چاهه هوندو هو. سڄو ڏينهن ڪنهن
نه ڪنهن راند ۾ لڳو پيو هوندو هو ۽ ڏاڍي محنت سان پڙهندو به
هو. سدائين امتحان ۾ پهريون نمبر ايندو هو.

هو نيڪ دل ۽ سچار هوندو هو. ٻڙي جي غريب شاگردن
کي محنت ڪري پڙهائيندو هو.

هو اسڪولي ڪتابن کان سواءِ ٻيا ڪتاب به پڙهندو هو،
پوشڪن، گوگول، ترڪنيف، نالستائي ۽ ڪيترائي زبردست اديب
۽ عالم ٿي گذريا آهن انهن جون همدرديون عوام سان هونديون
هيون، کيس انهن جا ڪتاب ڏايا وڻندا هئا.

تن ڏينهن روس ۾ ملن، ڪارخانيدارن، شاهوڪارن، وڏيرن
۽ جاگيردارن جو زور ڏينهن ڏينهن وڌندي پئي ويو. ملڪ ۾
ڪيترائي نوان ڪارخانا، نيون مشينون ۽ نيون فيڪٽريون پئي

لهيئون جن ۾ مزدور رات ڏينهن محنت مزدوري ڪري پست پريندا هئا. پر سندن حالت تمام ٻيڙي هوندي هئي. شاهوڪار طبقو کين محنت جي ائين پتيءَ جيترو به ڪونه ڏيندو هو، جنهنڪري کين هڪ ويلوڪائڻ لاءِ هوندو هو ته ٻيو ويلو ڪونه هوندو هو، انگ ڀڪڻ لاءِ اڳڙي به ڪانه هوندي هين. سندن مسڪين ٻار بکن وڳهي پيا سرندا هئا، جي بيمار ٿيندا هئا ته ايترو پئسو ڪونه هوندو هون جو ڪشي علاج ڪرائين. مطلب ته ”لڏيون جهلي ٻولڙو ڪٽيو ڪاٺي فقير.“ پورهيو هي غريب ڪن ۽ سندن پورهئي مان جيڪو فائدو ٿئي سو ڪارخاني ۽ ملن جا مالڪ ڪڍن ۽ انهن پئسن تي عيش ڪن ۽ نت نوان ويس پائين. ڪارن ۾ گهم ۽ پنهنجن ٻارن کي پڙهائڻ وغيره. انهيءَ ڪري هو غريبن کي رات ڏينهن ٻيا بيڙيندا ۽ مٿن ٻيا ظلم ڪندا هئا ته مٿان هي غريب طبقو سجاڳ ٿي پوي ۽ اسان کان پنهنجا حق ڳهري. جي هي سجاڳ ٿي پنهنجا حق وٺندا ته پوءِ اسين عيش ڪري ڪونه سگهنداسين. تنهنڪري هنن کي ظلم جي گهاٽي ۾ ايترو ته بيڙيون جو هو اڇي مري ڪهي رهن ۽ جيڪي رهن سي چاغل رهن ته ٻلي جانورن وانگر ٻيا حمايتي گذارين.

پنهنجي ملڪ جي غريبن جي اها حالت ڏسي هن کي ڏاڍو ڏک ٿيندو هو ۽ هور رات ڏينهن انهن غريبن جي باري ۾ پيو سوچيندو هو ته ڪيئن غريبن جي مدد ڪجي ۽ هنن شاهوڪارن جي ظلم مان غريب پورهيتن کي ڪيئن آزاد ڪجي.

هڪڙي ڀيري اسڪول ۾ ماسترن سڀني شاگردن کي مضمون لکڻ لاءِ چيو. انهيءَ تي هن پنهنجي مضمون ۾ غريب طبقي جي ڏڪن ۽ سندن حالتن بابت لکيو. جڏهن اهو مضمون اسڪول جي ڊائريڪٽر پڙهيو ته باهه ٿي ويو ۽ هن کي چيائين، ”اهو ڪهڙو مظلوم طبقو آهي جنهن جي ڳالهه مضمون ۾ لکي اٿي. آئيندو اهڙي بڪ نه لکندو ڪر.“

تن ڏينهن ۾ روس ۾ اتي جي ظالم بادشاهه زار کي لاهڻ

لاه ڪيٽريون ٿي تنظيمون پيون لونديون هيون جن جي مرضي هئي ته غريبن تي جيڪو ظلم بادشاهه ۽ شاهوڪار طبقو ڀڄو ڪري، ان کي ختم ڪجي. انهن ڀارتين مان هڪڙي ڀارتيءَ جو نالو هو ”نرود نايا ووليا“. انهيءَ ڀارتيءَ جو خيال هو ته ڇو نه بادشاهه ۽ اهڙن شاهوڪارن کي چوندڙي ڪڍجي جيڪي غريبن تي ظلم ٿا ڪن. هن جو وڏو ڀاءُ الڪساندر به انهيءَ ڀارتيءَ جو ميمبر ٿيو. انهن سڀني گڏجي بادشاهه کي مارڻ جو منصوبو ٺاهيو. جنهن ۾ هي ڪامياب نه ٿيا. اٽلومئن ظلم ٿيڻ لڳا، ان وقت جي حڪومت ۽ سندس چاڙتا انهن ميمبرن کي سخت سزائون ۽ ڦاسيون ڏيڻ لڳا. انهي منصوبي ڪري هنن جي وڏي ڀاءُ الڪساندر کي ڦاسي ملي، جنهنجو هن کي تمام گهڻو صدمو پهتو. هن پنهنجي دل ۾ عهد ڪيو ته آءٌ به ڀاءُ وانگر غريبن جي مدد ڪندس ۽ اهي منهنجي جان هلي وڃي.

هن کي ”نرود نايا ووليا“ ڀارتيءَ جو رستو ڏنـ ۽ وڻيو. هن سوچيو ته هڪڙي بادشاهه کي ماربو ته سندس جاءِ تي وري ٻيو بادشاهه حڪومت ڪندو ۽ اهو به غريبن سان اهائي هٿ ڪندو جيڪا پشٽان پشت ٿيندي پئي اچي ۽ شاهوڪار طبقو ته اڳيئي ذليل آهي. جن جي اصل مرضي اها هئي ته غريب ڀلي جاهل هجن جي آهي کسريا ته اسان کي هلڻ به ڪونه ڏيندا، پوءِ اسان به جيڪي عيش ۽ آرام ڪيا سي ڪيا، تنهنڪري اهڙو رستو وٺجي جنهن سان سڄو نظام بدلي وڃي ۽ اهو ظلم غريبن تان هميشه هميشه لاهه ختم ٿي وڃي. هو اهڙي واٽ جي ڳولا ڪرڻ لڳو ۽ ڪيترن ئي فلاسفرن جا ڪتاب پڙهڻ لڳو ته من ڪيس غريب عوام جي چونڪاري جي ڪا واٽ نظر اچي. نيڪ هن کي غريب عوام جي چونڪاري وارو رستو هٿ اچي ويو. اهو رستو اصل ۾ جرمنيءَ جي هڪڙي مشهور فلاسفر پنهنجي ڪتاب ۾ لکيو هو ته ”ملڪ جي اصل طاقت غريب پورهيت عوام آهي جنهن تي سڄي ملڪ جي جٽاءُ جو دارومدار آهي تنهنڪري شاهوڪارن ۽ سرماڻيدارن

جي حڪومت ختم ڪئي وڃي ۽ ملڪ جون واڳون پورهيت عوام جي هٿ ۾ ڏجن ته هو پنهنجي ملڪ کي پنهنجي هٿن سان محنت ڪري صحيح طريقن سان هلائين. ملڪ ۾ ڪوبه شاهوڪار، وڏيرو نه هجي. سڀ برابر هجن.

”اهو ملڪ ڪڏهن به ترقي نٿو ڪري سگهي جنهن جو تيون حصو غريب عوام ٻڪن ۾ ڀريو هاءِ ٿئي ۽ باقي هڪڙو حصو انهن غريب پورهيتن جي محنت تي عيش ڀيو ڪري.“ جرمنيءَ جي انهي فلاسافر اهو به لکيو ته ”ڪيئن شاهوڪار ۽ سرماڻدار طبقي کي ختم ڪجي ۽ ڪائڻن ڪيئن وڙهي حڪومت وٺجي.“

ان فلاسافر جي ڪتاب ۾ لکيل ڳالهائون ان وقت روس جي عوام سان لههڪي ٿي آيون پر تن ڏينهن ڪوبه اهڙو دانا ماڻهو ڪونه هو جيڪو ان فلاسافر جي اصولن تي هلي.

تنهنڪري هو اهڙن شاگردن سان ملڻ لڳو جن جي دٻين ۾ غريب عوام جي ظلمن جو احساس هجي ۽ جيڪي زار جي حڪومت ۽ شاهوڪارن خلاف هجن. هنن منظم پارٽي ٺاهڻ ٿي واهي، جيڪا باقائدي عوام لاءِ جدوجهد ڪري. اهڙن ماڻهن ۽ شاگردن سان اهو وڙ ۾ اچڻ ڪري، هن کي ۱۸۸۷ع ۾ يونيورسٽيءَ مان گرفتار ڪيو ويو. گرفتاريءَ وقت هڪڙي پوليس آفيسر کيس چيو ته، ”اڙي جوان تون هي ڪهڙن ڦلن جا ڪم ڀريو ڪرين، ڏسڻ نٿو ته هي ڀت تمام وڏي آهي جيڪا تنهنجي ڪيرائڻ کان ڏاڍي آهي.“ تنهن تي هن جواب ڏنو ته، ”ڀت برابر وڏي آهي پر پڙهه کي ڪلر لڳل آهي اها هڪڙي ٽيلهي ڏيڻ سان وڃي لهڪو ڪندي.“

اهڙيءَ طرح هن کي سترهن سالن جي عمر ۾ پنهنجي شهر مان لڙي صوبي قازان جي هڪ ڳوٺ ڪرڪوئڪ نيوٽا ۾ جلاوطن ڪري اماڻيو ويو.

ان وقت کان پوليس هن جي هر پرڪسي ڄاڻڻ لڳي. سال کن کان پوءِ هن کي پنهنجي اباڻي شهر اچڻ جي اجازت ملي.

۱۸۹۲ع ۾ هن اهڙو طبقو منظم ڪيو جيڪو سندس ۽ جرمنيءَ جي فلاسافر جي ڪم ڪرڻ جي طريقي کان مطمئن هو. آهستي آهستي ان ۾ انقلابي خيالن جا نوجوان شامل ٿيڻ لڳا. اڳتي هلي ان کي جدوجهد جي مانجهن جو نالو ڏنو ويو. ان کان پوءِ هو پنهنجي وطن کي آزادي ڏيارڻ جو ڪم پرڄوش نموني ڪرڻ لڳو.

هو يورپ جي ٻين ملڪن ۾ ويو ته جيئن اتي جي انقلابين جي ڪم جي طريقي کان واقف ٿئي. هو اتي جي انقلابين سان ملي واپس پنهنجي وطن آيو. جدوجهد جي انهي پرڄوش ڪم کي ڏسي زار جي حڪومت ۱۸۹۵ع ۾ کيس ۽ سندس ساٿين کي گرفتار ڪيو. پر انهن پنهنجو ڪم نه ڇڏيو. هن جو جيل مان به پنهنجي آزاد ٿيل ساٿين سان رابطو قائم رهيو. هو جيل مان پنهنجي ساٿين کي موڪليل خط کير سان لکندو هو. اچي هتي ئي آهي اکر ڏسڻ ۾ نه ايندا هئا پر جڏهن انهن کي گرم ڪيو ويندو هو ته اکر صاف ڏسڻ ۾ ايندا هئا.

۱۳ فيبروري ۱۸۹۷ع ۾ هن کي ٽن سالن جي لاءِ اوڀر سائبيريا ۾ جلاوطنيءَ جي سزا ڏني وئي. جلاوطنيءَ جي سزا ختم ٿيڻ کان پوءِ هو واپس موٽي آيو ۽ ڪم کي شروع ڪيائين. هن کي ۱۹۰۰ع سال هارنيءَ کي منظم ڪرڻ ۾ لڳي ويو. نيٺ ۱۹۰۵ع ۾ روس ۾ پهريون انقلاب آيو. اهو انقلاب پوري طرح عوامي هو.

۲۵ آڪٽوبر ۱۹۱۷ع ۾ روس ۾ منظم انقلاب آيو جيڪو ڪامياب ويو ۽ روس آزاد ٿيو. اهڙيءَ طرح دنيا ۾ پهريون ڀيرو مزدورن، هارين، شاگردن، ٻڏن ۽ ٻارن جي حڪومت قائم ٿي. ۽ هن کي روس جو صدر چونڊيو ويو.

دنيا جو اهو پهريون غريب وطن دوست ۽ انقلابي اڳواڻ ۲۱ جنوري ۱۹۲۴ع ۾ شام ۶ لڳي ۵۰ منتن تي دماغ ۾ رت جي لرزش بند ٿيڻ سبب وفات ڪري ويو. اها افسوسناڪ خبر روس ۽

سڄي دنيا ۾ باهم وانگر پکڙجي وئي ۽ لکڻ ماڻهو روس جي هن
عظيم شخص جي آخري زيارت لاءِ آيا. ماڻهو اوچنگارون ڏيئي روئي
رهيا هئا.

هو هن دنيا مان ته ويو هليو پر هو دنيا جي هر انقلابي
جي دل ۾ جيئرو آهي ڇو ته هو وڏيرن ۽ سڀني جو نه پر عوام جو
اڳواڻ هو. ●

(مجاڳ ٻار پبليڪيشن ۱۹۷۸ع)

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره سنڌي ادب

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

دڊ—وار

هنن اسان کي ڏڪو ڏيئي هڪ وڏي ڪمري ۾ وڌو، جنهن کي تازي ٻوڙي ڏنل هئي. منهنجون اکيون ڇنڇڻ لکون، ڇو ته سوجهري جي ڪري اکين کي تڪليف پئي ٿي. آخر منهنجي نظر هٿن غير فوجي آفيسرن تي پئي، جيڪي هڪڙي ميز جي هوڏاري ويٺا هئا ۽ ڪاغذ پئي پڙهيائون. هو قيدين جي هڪ پئي ٽولي کي پنهنجي پٺيان ويهاريو ويٺا هئا. وٽن پهچڻ لاءِ اسان کي سڄو ڪمرو لتاڙڻو پيو. قيدين مان گهڻن کي ته مان سڃاڻندو هوس، پر انهن ۾ ڪي پرڏيهي به هئا، جن کي مان نه سڃاڻي سگهيس. منهنجي سامهون ويٺل ٻن قيدين جو رنگ ڀٽو ۽ منهن گول هو، پئي ڇڏا ڌري گهٽ هڪجهڙا ٿي لڳا. منهنجي خيال ۾، هو فرينج هئا. منجهانئن جيڪو ننڍو هو، تنهن رکي رکي پنهنجي ۽ پتلون کسي مٿي پئي ڪيو— شايد ذهني آند مانڌ جي ڪري.

ڪارروائي اٽڪل ٽي ڪلاڪ هلي. مان ٽڪري ڇوڙ ٿي پيو هوس، ۽ هاڻي ائين ٿي لڳم، جن ته مغز پنهنجي خالي ٿي ويو هوم. پر ڪمرو چڱو گرم هو، جنهن مان هڪ قسم جي راحت پئي آئي، نه ته اسين گذريل ڇوڙيون ڪلاڪن کان ساندم سيءَ ۾ پئي ڏڪياسين. منترن قيدين کي هڪڙو هڪڙو ڪري، ميز جي سامهون وٺي پئي ويا. انهن هٿي آفيسرن، واري سان، هر ڪنهن قيديءَ کان سندس نالو ۽ رهڻ جو هنڌ پئي پڇيو، يا نالي مٿر هڪ. اڌ ايتو سبتو سوال ٿي پڇيائون، جهڙوڪ— ”بارودخاني کي ٻاهر ڏيڻ ۾ تون شامل هئين؟“ يا ”تون نائين تاريخ جي صبح جو ڪٿي هئين؟“ ڇا پئي هڪڙي؟ هنن انهن سوالن جا جواب ٻڌا به ڪين ٿي، ۽ ائين ئي لڳو، جن ان مهل گهڙي ڪن ساڻ ڪري سامهينءَ دٻوار کي ويٺي ڏٺائون، ۽ پوءِ ڪجهه نه ڪجهه

لکي ٿي ڇڏيائون.

نام کان پڇيائون ته ”تون برابر بين الاقوامي دستي ۾ شامل هئين؟“ نام جي کيسي مان جيڪي ڪاغذ نڪتا هئا، تن جي ڪري کيس ٻولڻو ٿيڻ کان سواءِ ٻي واھ ٿي ڪانه هئي.

هنن پوڻ کان ڪجهه به نه پڇيو. رڳو سندس نالو پڇي، ڳچ تائين ڪجهه لکندا رهيا.

پوڻ چيو: ”تنهنجو ڀاءُ برابر دهشت پسند آهي. توهان کي ته خبر آهي ته هو هتي ڪونهي. تنهنجو ته ڪنهن به جماعت سان واسطو ڪونهي، ۽ مون سياست ۾ ڪڏهن به هٿ ڪو نه وڌو آهي.“

هنن ڪڇيو ٿي ڪونه. پوڻ چونڊو رهيو:

”مون ته ڪجهه به نه ڪيو آهي. آڻا ٻن جي گناهن جو ڪيتو لوڙهن ٿو ڇاهيان.“

سندس ٻي ڏکيا پئي. هڪ منٿري، کيس ماڻ ڪرائي، اتان وٺي ويو.

هاڻ تنهنجو وارو آيو—

”تنهنجو نالو ’هايلو ايتيا‘ آهي؟“

”ها.“

ان شخص ڪاغذ تي هڪ نظر ڊوڙائي، ۽ چيائين:

”رومن گرس ڪٿي آهي؟“

”مون کي خبر ناهي.“

”تو ان کي ڇهين کان وٺي نائين تاريخ تائين پنهنجي جاءِ ۾ لڪائي ويهاريو هو؟“

”نه.“

هنن هڪ منٿ ڪجهه لکيو، ۽ پوءِ منٿري مون کي به ٻاهر موڪلي ڇڏيو.

رستي ۾ نام ۽ پوڻ، ٻن منٿرين سان گڏ، مون لاءِ بيٺا هئا.

نام هڪ منٿريءَ کان پڇيو: ”پوءِ؟“

”پوءِ ڇا؟“ سنٽريءَ پڇيو.

”ڇا ٿي لکيائون؟ بيان يا فتوائون؟“

”فتوائون.“

”هو اسان کي ڇا ڪندا؟“

”نوهان کي فنوا جيل ۾ پٽائي ويندي.“ سنٽريءَ تمام

رڪاڻي سان جواب ڏنو.

اسين جنهن جاءِ ۾ بند هئاسين، سو هڪ وڏي اسپتال جو

تههڻو هو. اتي ڏاڍو سيءُ پئي پيو. اسين سڄي رات پئي ڏڪياسين.

ڏينهن جو به اهڙو ئي حال هو. گذريل پنج ڏينهن مون هڪ دٻول

جي تنگ ڪوٺڙيءَ ۾ گذاريا هئا. اها ڪوٺڙي صفا پٽ جي سوراخ

جيان هئي، ۽ ڪن ايامن جي پراڻي هئي. جاءِ جي تمگيءَ ڪري،

جتي آين، اتي اسان کي ڪشي بند ڪيو هئائون. ڪوٺڙيءَ ۾ گهڻي

تڪليف نه هئي. اتي سيءُ گهٽ هو. پر مان اڪيلو هوس، ۽

اڪيلائي گچ مهل کان پوءِ ئي محسوس ٿيندي آهي. هن تههڻي

۾ ڪيترائي ماڻهو هئا. پوءِ ان صفا ماڻ ۾ هو. کيس ڏاڍو ڀڄ هو،

۽ پوءِ اها عمر به اهڙي ڪانه هئس. پر نام پڙهيو ۽ اسپيني

ٻوليءَ ۾ پڙ هو. تههڻي ۾ هڪ پينچ ۽ چار لڏا پيل هئا. هو

جڏهن اسان کي موٽائي اتي وٺي ويا ته اسين ويهي انتظار ڪرڻ

لڳاسين. ٿوريءَ دير کان پوءِ نام ويو:

”ٿاڻي وياسين!“

”آڏ ۾ ائين ٿو پائمان.“ مون چيو. ”پر منهنجي خيال ۾

هو هن ڇوڪري کي ڪجهه نه ڪندا.“

”ها، هن جي خلاف وڻن ڪا به ٻاڻي ڪانهي. رڳو سندس

ڀاءُ دستي ۾ آهي، بس.“ نام چيو.

مون پوءِ ان ڏانهن نهاريو. ائين ئي لڳو، جن هن ڪجهه به

نه ٻڌو هو.

نام پئي چيو: ”خبر ائين، سارا ڳوٺا ۾ ڇا پيا ڪن؟ ماڻهن

کي پٽ تي لپٽائي، مٿائن لاريون ۽ ٽرڪون ٿا هلائين! سراقش

جي هڪ پڳل ماڻهو مون کي پڙايو ته هو ڪارتوس بچائڻ لاءِ ٿا
ائين ڪن.

هر تڏهن به پيٽرول ته لڳندو هوندو! مون چيو، مون کي
نام تي ڪاوڙ هئي آهي. کيس اهڙي ڳالهه نه ڪرڻ ڪهندي هئي.
وري آفيسر نظرداري ڪرڻ لاءِ رستي تي هڪر هيسا
لڳائيندا آهن. هو چوڻ لڳو، ڪمسي به هٿ وجهيو، سگريٽ
پيا پيئندا آهن، آئون پائنڻ ٿو ته هڪدم ماري ٿا ڇڏين ڇا؟ نه،
ڇڏيندا آهن ته ماڻهو پلي ٿيڪن ۽ ريهون ڪنا هڪ ڪلاڪ
بعد ماريندا آهن. هن مراقشيءَ تي چيو ته بهريون پيروڪس الٽي
اهي وڻهي.

آءٌ پائيان ٿو ته هتي ائين نه ڪندا، وٽن سچ هج ڪرتوسن
جي ڪوٽ شل نه هجي! مون چيو.

ڇت به ڇار ٺٺا ٺٺا منگهه هئا، جن مان سوجهرو به هئي
ٿيو، ۽ ڪاهي هاسي ڪان ٿورو ٻا-وڪليل هو، جتان آسمان هتي ڏٺو.
ان سوراخ مان هو تههڻي به ڪوئلا ڪيرائيندا هئا، اتي اها به
ڪوئلن جي ننڍن ننڍن ٺڪرن جا ٻڳ ٿيل هئا، انهيءَ تههڻي
مان اسپتال کي گرم ڪندا هئا، پر جنگ شروع ٿيڻ سان بيمارن
کي اتان ڪڍيو ويو هو، انهيءَ ڪري ڪوئلا بهي پيا هئا.
ڪڏهن ڪڏهن اتي مينهن جو پاڻي هئي پيو، جو ڍڪ ڏيڻ وسري
ويو هون.

نام سڄو ڏڪڻ لڳو، ۽ چيائين: خداوندا، هاڻ سيءَ وري
شروع ٿيو! هو اڻي ڪسرت ڪرڻ لڳو. ڇرڻ ڀرڻ ڪري، هر
هر سندس قميص جي گچي کلي ٿي هئي، جنهن مان سندس ڇاٽو
جا وار ۽ اچي جهڙي ڏسڻ به هئي آيا، هو اونڌو ليٽي، ٽنگون هوا
به لوڏڻ لڳو. هن جا ڪلها به هئي لڏبا. نام خشڪ هو، هر سندس
ات تي چريءَ جا تلهه چڙهيل هئا. مون ويچارڻو ته ڇاڻ انهيءَ
گوشت جي گرم ۽ نازڪ ڀير به صندوق جي گولي يا سنگين جي
جواب اهڙي نموني ٽپي، جيئن مڪن به چري. هو جيڪڏهن

منهنجو هجي ها ته مون کي اهو خيال ڪونه اچي ها. مون کي گهڻو
سٺ ڪونه ٿي ٻيو، پر منهنجا ڪلها ۽ ٻانهون بيستائين ٿي پيا هئا.
رکي رکي ائين ٿي لڳم، جن منهنجي ڪا شيءِ وڃائي ويئي آهي،
۽ مان پنهنجو ڪوٽ هيڏانهن هوڏانهن ڳولائين ٿي لڳس، پر پوءِ
ياد پير ته هنن منهنجو ڪوٽ موٽائڻو ڪونه هو. انهيءَ ڪري
مون کي تڪليف پئي ٿي. هنن اسان جا ڪهڙا ساهين کي ڏيئي
چڏيا هئا. رڳو قيصون ۽ اسپتال جي مريضن وارا ڳوٺ جا پاڇا
چڏيا هئا، اهي پاڇا مريض اونهار ۾ پائيندا هئا.

ٿوريءَ دير کان پوءِ، ٺام اٿي منهنجي ڀرسان اچي ويٺو.
هو سهڪڻو پئي. ”ڪجهه گرم ٿين؟“ مون پڇيومانس. ”ڇا ائين،
اصل نه! پر هاڻ ته ست ٿي ڪونه رهيو آهي!“

شام جو اٽڪل اٺين لڳي، هڪ ميجر ٻن سواھين سان گڏجي
آيو. سندس هٿ ۾ هڪ ڪاغذ هو. هن سنٽريءَ کان پڇيو: ”هنن
تنهنجي جا نالا ڇا آهن؟“

”اسٽين باڪ، آبيٽا ۽ مرايل.“ سنٽريءَ ٻڌايو.

ميجر عينڪ ڏک تي ٺاهي فهرست کي ڏٺو: ”اسٽين باڪ
... اسٽين باڪ ... ها، ٺيڪ آهي، توکي موت جي سزا ڏني وئي
آهي. سڀاڻي صبح جو توکي گوليءَ سان آڏائبو.“ هو فهرست کي
ڏسندو رهيو: ” باقي ٻن کي به —“

”مون کي به؟“ پوڻ ڇڏيو. ”ائين ٿي نٿو سگهي!“

ميجر حيرت وڃان کيس ڏٺو. ”نالو ڇاهي تنهنجو؟“

”پوڻ مرايل.“ هن جواب ڏنو.

”ها، تنهنجو نالو به لکيل آهي.“ ميجر ڇڏيو. ”توکي به —“

موت جي سزا ڏني وئي آهي.“

”مون ته ڪجهه به نه ڪيو آهي!“ پوڻ ڇڏيو.

ميجر ڪلهي کي ائين لوڏيو، جن ته وڻندو هجي — ”بس“

آڏ ڇا ڪريان.“

پوءِ هو ٺام ۽ مون ڏانهن وريو: ”توهين باڪ فرقي جا

آهي؟

ڪير به پاسڪ ناهي.

هن کي اها گالهه جن ڏکي لڳي، چوڻ نڳو: هتي ئي پاسڪ آهن. مان انهن جي گولا به پنهنجو وقت ڪونه وڃائيندس.

هتي، تڏهن توهان کي پادريءَ جي ضرورت ناهي!

اٿان ڪو به جواب نه ڏنو. هن چيو: هڪ بيلجي ڊاڪٽر هينئر ايندو. هن کي توهان سان رات رهن جي موڪل آهي.

هو فوجي سلام ڪري، هليو ويو.

مون توکي ڇا چيو هو! نام چيو. موت جي سزا

مليسون!

ها. مون چيو. پر هن چوڪري سان به وڃي ٿي

آهي.

مون اها گالهه ائين اخلاقي فرض سمجهي کڻي ڪشي، ته ته

چوڪرو مون کي بند ڪونه ٿي وڌيو. هن جو منهن زرد ٿي ويو

هو. ڊپ ۽ تڪليف سندس منهن جي رونق بگاڙي ڇڏي هئي. ٽي

ڏينهن اڳ هو ڏاڍو مست ۽ ٿڌو ٿي لڳو، پر هينئر هو پوڙهن

جيان مست ۽ بيهان پئي لڳو. ۽ مون کي ائين محسوس ٿي رهيو

هو ته هاڻ جيڪڏهن هن کي کڻي ڇڏي به ڏين، ته به وري جوان

نه لڳندو. ها، جيئن کان هو ماڻهو مٿس رحم ڪن، ته پوءِ پيو

وقت گذاريندو. پر ڪو مون تي قیاس ڪري، اهڙو ويچار ايندي

ٿي مون کي پاڻ کان وحشت لڳندي آهي، ڏاڍي وحشت. هن وڌيڪ

ڪجهه به ڪونه گالهائو هو، پر سندس وار اڇا ٿي ويا هئا. هن

اڪيون ٽاڙيو، هيڪ زمين کي پئي ڏنو. تمام دل جو چڱو هو. هن

سندس هٿ ورتو ٿي، پر پوءِ هٿ ڇڪي ورتو ۽ منهن ٻيڙو

ڪرڻ لڳو.

هن جي پٿر نه ڪري. مون هوريان چيو. ٽئين نٿو ته

هاڻ سرسام جو دورو ٿيڻ وارو اٿس!

نام سمجهڻ کانسواءِ تنهنجي گالهه مڃي. هن جي دل گهريو

تي ته هو وڌي چوڪري کي دلايو ڏئي. اهڙي نموني هن جو وقت گذرندو، ۽ پنهنجي باري ۾ سوچڻ کان به بچي وڃي ها. پر مون کي هن تي ڪاوڙ پئي لڳي. مون موت بابت اڳ ڪڏهن به نه ويچاريو هو، ڇو ته اڳ ڪڏهن به اهڙو وقت ڪونه مليو هوم. پر هاڻي اهو وقت هو، ۽ انهيءَ بابت سوچڻ ڪانسواءِ ٻيو چارو ئي ڪونه هو.

نام وري گالهيون ڪرڻ لڳو. ”هڏاه، تو ڪنهن کي ماريو آهي؟“ هن مون کان پڇيو. پر مون جواب نه ڏنو. هر مون کي هڏاڻن لڳو ته ڪيئن آگسٽ جي شروعات کان وٺي هن ڇهن ماڻهن کي ماريو هو. کيس وقت جي نزاکت جو احساس پنه ڪونه هو، بلڪ هن انهيءَ جو احساس ڪرڻ به نٿي گهريو. مون پاڻ به کيس چڱيءَ طرح نه سمجهيو هو، ۽ هاڻي مون خيال ڪيو ته برابر پنهنجيءَ حالت تي غور ڪرڻ ڪري تڪليف ٿئي ٿي. مون گولين لاهه خيال ڪيو ته ڪيئن اهي پرندڙ باهه جيان بدن مان لنگهنديون. پر انهن گالهين جو اصل سوال سان ته ڪو واسطو ڪونه هو! مون کي ڪوبه فڪر ڪونه هو. اسان وٽ انهن گالهين سوچڻ لاهه ته سڄي رات پئي هئي. ٿوريءَ دير کان پوءِ نام ماڻ ۾ پئجي ويو، ۽ مون کيس آڏو ٽيٽ سان ڏٺو. مون ڏٺو ته سندس وار به اڇا ٿي ويا هئا، ۽ صفا گريل پئي لڳو.

هاڻي اونداهي ڪافي ڇانئجي وئي هئي. ٿورو هلڪو سوجهرو منجهه مان لنگهي، ڪوئلن جي ڳاڙهي تي پئي پيو. مون کي ان سوراخ منجهان هڪ تارو پئي ڏسڻ ۾ آيو. مون سوچيو، رات آجري ۽ برف جهڙي هوندي.

ايتري ۾ دروازو کليو، ۽ ٻه سنٽري اندر لنگهي آيا. سندن پٺيان ڪاريءَ ورديءَ ۾ هڪ پورن وارن وارو ماڻهو هو. هن اسان کي سلام ڪيو.

”مان ڊاڪٽر آهيان.“ هن چيو. ”مون کي موڪل مليل آهي ته هن صبر جي ڳوڙهيءَ ۾ توهان جي مدد ڪريان.“ سندس

آواز ملو ۽ چٽو هو.

مون چيو: ”هتي ڇا گهرجيئي؟“

”مان توهان جي خدمت لاءِ آيو آهيان. مان توهان جي پيلاڙيءَ جي گهڙين کي اسان ڪرڻ جي هرڪا ڪوشش ڪندس.“

”تون هتي ڇا لاءِ آيو آهين؟ ٻيا به ته آهن اسپتال ۾. سڄي اسپتال ڀري پئي آهي!“

”مون کي هتي موڪليو اٿن.“ هن بيزار ٿي چيو. ”سگريٽ پيئندؤ؟“ کيسي مان سگريٽ ۽ پروٽ ڪڍي اسان کي آڻيائين، پر اسان نه ورتا.

مون سندس اکين ۾ ڇٽائي نهاريو، پر هو ڪجهه بهي آيو هو. پوءِ چيو مانس: ”تون هتي مدد ڪرڻ لاءِ ڪونه آيو آهين! تنهن کانسواءِ آڻا توکي پيائون ٿو. جنهن ڏينهن آڻا گهرلنار ٿيو هوس، مون توکي ٻٽرڪن جي اڳيان فاشين سان گڏ ڏٺو هو.“

مون گهڻو ڪجهه چوڻ ٿي چاهيو، پر پڪاڻڪ منهنجي اندر ۾ هڪڙي عجيب غريب ڪيفيت پيدا ٿي ويئي. مون کي هن ڊاڪٽر جي موجودگيءَ سان ڪابه دلچسپي نه رهي. هونئن آڻا جڏهن به ڪنهن جي پٺيان پوندو آهيان ته سولائيءَ سان سندس جند ڪونه ڇڏيندو آهيان، پر هيئر ڳالهائڻ تي دل ٿي ڪانه ٻڌي ٿير. آڻا ڪنڌ کي جهٽڪو ڏيئي، ٻئي طرف ٽسڻ لڳس. ٿوريءَ دير کان پوءِ وري ڏلم ته هو مون کي حيرت سان ٺڪي رهيو هو. سنڌري هڪڙي ٽڙي تي ويٺو هو. پٺورو جو بت ۾ سنهون پر قد ۾ ڊگهو هو، سو وندر خاطر پنهنجا آڱولا گهمائي رهيو هو. ٻئي ڇٽي، ننڍا آهن جي خيال کان، ذري ذري ٻڌي ڪنڌ کي ڌوڻيو.

”اوهان کي روشنيءَ جي ضرورت آهي؟“ پٺورو اوهڻو ڊاڪٽر کان پڇيو. ٻئي ڇٽي ڪنڌ ڌوڻي ”ها“ چيو. ڊاڪٽر، ٽنپ جيان سڌو، ڇپ ڇاپ بيٺو هو. سندس ٽڙين ٽيرين اکين ۾ گهڙيءَ مون کي احساس ٿيو ته منجهس سوچڻ جي صلاحيت صفا ڪانه هئي. ايتري ۾ پٺورو ٻاهران پئي ڪشي آيو ۽ ٻيڄ جي ڪٺ تي

ڪشي رکيائين. ٻئي ۽ سوجهرو گهٽ هو، پر اونداهي ۽ کان وري به ڊگهو هو. گذريل رات اسان گهڻو اونداهي ۽ ڳڏاري هئي. گهڻي مهل تائين آڻ سوجهري جي گول ڀاڄي کي ڏسندو رهيس. جيڪو ٻئي جي ڪري ڇت تي لهيل هو. آڻ بلڪل گرم، ان کي ٽڪيندو رهيس. پوءِ اوجھو ٿي اوجھو، ڇن ٿي آڻ جاڳي پيس: سوجهري جو دائرو گرم ٿي ويو، مون محسوس ڪيو، ڇن ٿي ڪنهن گهڻي ڀار ڪري اهو ٽڪرا ٽڪرا ٿي پيو هو. هي ڀار نڪو موت جو ويچار هو، نه ٻي جو. هن جو ڪوبه نالو ڪونه هو. تنهنجا ڳل پوسرڻ لڳا، ۽ مٿي ۾ سور ٿيڻ لڳو.

مون ٿورو پنهنجن ڀارن ڏانهن ٺهاريو. ڏٺو ته ٽام پنهنجو منهن ٻنهي هٿن سان لڪائي ڇڏيو هو، مون کي رڳو سندس اڇو ڪٽ ڏسڻ ۾ پئي آيو. ننڍي پوآن جي حالت خراب هئي. سندس وات کليل هو، ۽ ڏڪيو پئي. ڊاڪٽر پنهنجو هٿ سندس ڪلهن تي وهي رکيو، ڇن کيس دلايو ٿي ڏنائين. پر پوآن جون اکيون صفا ٽڙيون هيون. پوءِ مون ڊاڪٽر جو هٿ آهستي آهستي ڪڍي ڇڏيو. سندس ڪراڻين تائين ويندو ڏٺو. پوآن ڪوبه ڌيان نه ڏنو. ڊاڪٽر سندس ڪراڻي ۽ کي ٽن آڱرين سان جهلي، ٿورو هٿي، مون ڏانهن هٿ ڪئي. پر مون ٻليان جهڙي ڏٺو ته هن پنهنجي کيسي مان وڇ ڪڍي ڏني، ۽ ساڳئي وقت سندس آڱريون پوآن جي نبض کي ڳولڻ لڳيون. هڪ منٽ کان پوءِ هن هٿ ڇڏي ڏنو، ۽ پنهنجي جاءِ تي وهي پٽ سان لڳي بيٺو. پوءِ اوجھو ڪيس ڪا ڳالهه ياد آئي، ۽ کيسي مان چوڙي ڪڍي ڪجهه لکن لڳو.

”حرامي ڪنهن جاءِ جو“ مون ڪارو سان ڏل ٿي دل ۾ چيو. ”ويجهو آهي تنهنجي به نبض ته ٽپي! اهڙو لونشو هٿان منهن تي، جو...“

هو مون وٽ نه آيو، پر مون محسوس ڪيو ته هو مون کي ڌيان سان ڏسي رهيو هو. مون منهن مٿي ڪشي سائس اکيون ملايون. هن ڏاڍي بيپرواهي سان چيو: ”تو کي سي ۽ هڪو نه ٿو پوي؟“

هو پاڻ سيءَ جي ڪري نيرو ٿي ويو هو. مون کي سڀءَ ڪونه ٿو پوي. مون جواب ڏنو. هن هڪ ڀل لاءِ به پنهنجي ڪرڙي نظر نه هڻائي. اوچتو آءُ ڳالهه سمجهي ويس، ۽ پنهنجو هٿ منهن تي ڦيرايو. آءُ پگهر ۾ شل هوس. هن هڏي تهخاني ۾ ايڏي سخت سڀءَ هوندي به، منهنجي بدن تان پگهر ريل ڪري وهي آئي هليو هو. مون مٿي تان هٿ گهمايو، وار پگهر ڪري ڇڏي پيا هئا. انهيءَ ساعت مون کي احساس ٿيو ته منهنجي قميص پسي، پٺت سان ڇڏي پئي هئي. مان ڪڏهن کان پگهر ۾ پڌل هوس، ۽ مون کي ڪل ٽي ڪانه رهي! پر هن سوئر جي لڙ، ڊاڪٽر، هرڪا ڳالهه نسي ورتي هئي. هن پگهر جا ٿڙا منهنجي منهن تان ٽنڊي نسي، خيال ڪيو هوندو ته مون تي ڊپ ۽ دھشت طاري آهي. پوءِ ڪيس فخر ٿيو هوندو ته ڪيس عام انسانن وانگر سڀءَ پئي پيو. منهنجيءَ دل ۾ آيو ته آئي سندس منهن ٻيجهي وجهان، پر اڃا آءُ اٿس ٿي ڪونه ته منهنجي ڪاوڙ ڪافور ٿي ويئي. آءُ پنج ٽي ائين لڏي پيس، جن منهنجو ڪنهن سان واسطو ئي ڪونه هو، ۽ رومال سان پنهنجو ڪنڌ اڳهڻ لڳس، ڇو ته هاڻي پگهر جا ٿڙا وارن تان وهي، ڪنڌ تي پئي ڪيريا، جنهن ڪري مون کي ڏکيائي پئي ٿي. ٿوريءَ دير کان پوءِ مون پگهر اڳهڻ ڇڏي ڏنو، ڇو ته اڳهڻ بيڪار هو. منهنجو سڄو رومال پسي پيو هو، ۽ پگهر اڃان به پئي ويو، منهنجي چيلهه هيٺان به پگهر پي ويو ۽ پتلون پنج سان ڇڏي پئي هئي.

اوچتو پوڻ ڇڏو: ”ڇا توهين ڊاڪٽر آهيو؟“

”ڇا، گهڻي تڪليف ٿيندي آهي؟... گهڻيءَ دير تائين؟“
 ”ڇا مطلب؟... اوه! نه ته...“ ڊاڪٽر ڏاڍي ڀار سان چيو.
 ”بلڪل نه. ڪابه تڪليف ڪانه ٿيندي. جلد ئي ڪم ختم ٿي ويندو.“ هن اهڙي نموني چيو، جن پنهنجي ڪنهن بيمار کي دلاسو پئي ڏنائين.
 ”ڇا تائين ٿي ته... ڪڏهن به پيرا به گوليون هلائڻيون

پونديون آهن!

”ها، ڪڏهن ڪڏهن.“ ڊاڪٽر ڪنڌ لوڏي ڇڏيو. ”گهڻو ڪري ائين ٿيندو آهي جو گولين جي پهرئين وڪاري کان دل ۽ دماغ ٻڃي ويندا آهن؛ پوءِ پهر بندوقون ڀري نشان وٺڻو پوندو آهي.“

پوءِ توري دير سوهي ڇڏيو: ”ان ۾ وقت لڳندو آهي؟“
 کيس انهيءَ وقت جي تڪليف جو ڏاڍو ڊپ پئي لڳو. هن رڳو انهيءَ بابت پئي سوچيو. اها سندس عمر جي تقاضا هئي. مون انهيءَ تي اڳ ڪڏهن به گهڻو ڌيان نه ڏنو هو، ۽ مون کي پڪهه اهڙيءَ جي ڊپ کان اصل ٿي نڪتو.

آڻ آڻي ڪوئلن جي ڏير تائين ويس. ٿام چرڪ ڀريو. هن ڏاڍيءَ نفرت ڀريل نگاهن سان مون ڏانهن نهاريو. تنهنجي پوئتي ڇوڙ پئي ڪيا، جنهن ڪري کيس ڪاٺو پئي لڳي. مون خيال ڪيو. ها، تنهنجو منهن به اهڙو هڻندو ٿي پيو آهي، جهڙو هن جو ڏسڻ ۾ پيو آهي؟ مون ڏٺو ته هن کي به پڪهه پئي ٿيو. سوراخ مان ڏٺو، آسمان شاندار هو. هن اونڌاهيءَ ڪندڙ ۽ روشنيءَ جو ٺالو ٿي ڪونه هو، پر رڳو مٿي نهارڻ سان آسمان نظر اچي ٿي ويو. پر اهو اڳي جهڙو نه هو. گذريل رات ديول جي ڪوليءَ مان مون کي آسمان جو وڏو ٺڪر ڏسڻ ۾ پئي آيو، ۽ ڏينهن جو جدا جدا وقتن ۾ جدا جدا يادگيريون پئي آيون. پر هه ٿي ۽ مهل جڏهن آسمان سخت ۽ هڪڙو نيرو ڏسڻ ۾ پئي آيو، تڏهن مون کي بحر اوقيانوس جا ڪنارا ٿي ياد پيا. پنجهن جوانن کي ڏسي، سوائل جو هڪ شرايعانو ٿي ياد آيو، جتي مون زيتون کاڌا هئا ۽ ناريل جو پاڻي پيتو هوم. وڃين ۽ مهل جڏهن تنهنجي ڪوليءَ ۾ ڇانو ٿي آئي، تڏهن مون کي اسهين جو اهو آکاڙو ياد ٿي پيو، جنهن ۾ ماڻهو ڏيڳن سان وڙهندا آهن، ۽ جنهن جي اڌ حصي ۾ ڇانو هوندي آهي، باقي اڌ حصو ٽپهريءَ جي فرحت ڏيندڙ آس ۾ چمڪندو آهي. پر آسمان ۾ ائين سڄيءَ دنيا جو عڪس ڏسڻ مشڪل هو. هاڻي

مان جيئن وڻيم، تيئن آسمان ڏانهن نھاري ٿي سگھيس، ڇو ته ان کي ڏسڻ سان ڪا به باديگيري نٿي آئي. اها ڳالهه مون کي پاڻ وٺي ٿي.

مان سوئي اچي ٿام جي پريسان ويهي رهيس. ڇڏو وقت گذري ويو. پوءِ ٿام هري هري ڳالهائڻ لڳو. هن لاه ڳالهائڻ بلڪل ضروري هو، ڇو ته سوا ڳالهائڻ جي هو تنهنجي شخصيت جي وجود جي احساس کان محروم ٿيڻ لڳو ٿي. مون سمجهيو ته هو مون سان پوءِ ڳالهائي، پر هن مون ڏانهن نھاريو به نٿي. هو يقيناً تنهنجن اڃن وارن ۽ وهندڙ پگهر کي ڏسڻ کان ڊڄو ٿي. اسين هن مهل هڪجهڙا پئي لڳيلين ۽ هڪٻئي لاه آريءَ، مثل، هٿاڻين، پاڻ انهيءَ کان به بدتر. هن ڊاڪٽر کي پئي ڏٺو، جيڪو جيئن منجهان هو.

”ڳالهه تنهنجي سمجهه ۾ اچي پئي؟“ هن چيو. ”تنهنجي سمجهه ۾ ته ڪجهه به نٿو اچي.“

مون به آهستي آهستي ڳالهائڻ شروع ڪيو. مون به ڊاڪٽر کي پئي ڏٺو. ”ڇو؟ ڇا ڳالهه آهي؟“

”ڪجهه ٿيڻ وارو آهي، جو هينئر سمجهڻ ۾ نٿو اچي.“

ٿام جي بت مان عجيب پوءِ پئي آئي. مون کي ائين لڳو، ڄڻ تنهنجي سنگهڻ جو حواس ٻين کان تيز هو. مون مشڪيو. ”تنهنجي سمجهه ۾ به جلد ايندو.“

”ڳالهه تمام منجهيل آهي.“ هو اصرار ڪندو رهيو. ”آءُ“

دلير رهڻ گهران ٿو. پر گهٽ ۾ گهٽ خبر ته پويو!... ٻڌا پاڻ کي اجهو ٿا اڳڻ ۾ وٺي هلن... ڇڏو آهي، پوءِ هو پاڻ سان گڏ بيهندا... پر ڪيترا؟“

”پنج يا اٺ. انهيءَ کان وڌيڪ نه.“

”ليڪ آهي. اٺ ڄڻا هوندا. انهن مان هڪڙو ڇڻو رڙ ڪندو: ”نشان ڇڻيو!“... پوءِ مون کي اٺ بندوقون پاڻ ڏانهن تائيل نظر اينديون. آءُ سوچيندس ته ڪهڙي نموني ديوار ۾ بيهي

وڃان. آءٌ پنهنجن پٺن سان زور ڏيندس، پنهنجي ۽ سموري ۽ طاقت سان... پر ديوار ڪنهن هيٺناڪ خواب وانگر اتي ئي بيٺي هوندي. مان اهو سڀ سوچي سگهان ٿو، توکي ڪهڙي خبر ته آءٌ اهو سڀ ڪجهه ڇڻ اکين سان ويٺو ڏسان!

”ڳو، ميان، ڳو، مون ڇو، آءٌ به ائين ئي خيال ۾ آئي سگهان ٿو.“

”ڏاڍو ايذا ايندو، خبر ائين ته هو اکين ۽ منهن جو نشان وٺندا آهن، ته جيئن منهن ۾ چرچي اچي! هن شرارت سان ڇو، آءٌ هينئر ئي زخمن کي محسوس ڪري سگهان ٿو. ڪلاڪ کان منهنجي ڪنڌ ۽ مٿي ۾ سور پوئو ٿي. رڳو سور نه، بلڪ ان کان به وڌيڪ ڪا ٻي شيءِ. سڀاڻي صبح جو به مون کي ائين محسوس ٿيندو... ۽ پوءِ ڇا ٿيندو؟“

مون سندس مطلب ڳڻي ۽ طرح پئي سمجهيو پر کيس ڏيکارڻي نٿي ڏيڻ گهريم. مون کي پاڻ به سور پئي محسوس ٿيو. سڄي بت ۾ سور هو، ڇڻ ته ڪيترائي ننڍا ننڍا ٽٽ ٿي پيا هئا. اها ٽائين آءٌ انهن کي سهائي نه سگهيو هوس، پر منهنجي حالت ساڳي هئي. مون ان کي ڪابه اهميت نٿي ڏني.

”پوءِ؟“ مون ڇو، ”پوءِ تنهنجي قبر تي ستون جا گل لڌندا!“

هو پنهنجو پاڻ سان ڳالهائون ڪرڻ لڳو. ڊاڪٽر کي به ڇٽائي پئي ڏنائين. ائين ئي لڳو، ڇڻ ڊاڪٽر ڪجهه به نه پڙهي رهيو هو. مون کي خبر هئي ته هو هتي ڇا لاءِ آيو آهي. اسان جيڪي ڪجهه سوچيو پئي، تنهن سان کيس ڪابه دلچسپي ڪانه هئي. هو رڳو اسان جا بدن ڏسڻ آيو هو — انساني جسم، جيڪي زندگي هوندي به موت جي عذاب ۾ مبتلا هئا.

”هي سڀ ڪنهن خوفناڪ خواب جيان آهي.“ نام وٺي رهيو هو. ”اسين ڪجهه سوچڻ ٿا گهرون. اسين محسوس ڪريون ٿا ته ٿوڪ پيا سوچيون، هاڻ سڀ ڪجهه سمجهه ۾ اچي وڌندو، پر

ايتري ۾ ڳالهه نڪريو وڃي، دماغ تان لهيو وڃي، ختم ٿيو وڃي. آءٌ تنهنجي ذهن کي محاطي ٿو ڏياريان ته انهيءَ کان پوءِ ڪجهه به نه رهندو — پر تنهنجي سمجهه ۾ نٿو اچي ته انهيءَ جو مطلب ڇا آهي! ڪنهن ڪنهن وقت ائين ٿو لڳي، ڄڻ ته آءٌ سمجهي سگهان ٿو — ۽ ڳالهه دماغ مان نڪريو وڃي، ۽ پوءِ آءٌ انهيءَ سور ۽ ايلڏاءَ جي سوچ ۾ پنڄيو وڃان. ڪوليون، ڏماڪا! آءٌ هڪ ماديت پرست آهيان. آءٌ قسم کڻي چئي ٿو سگهان ته تنهنجو دماغ ۽ ڪرائجي نه رهيو آهي. پر ڪا ڳالهه ضرور آهي! مون کي پنهنجو لاش نظر پيو اچي. اها ڪا وڏي ڳالهه ڪانهي. پر آءٌ ان کي ڏسي رهيو آهيان. آءٌ پنهنجين اکين مان پنهنجو ئي لاش ٻڌو ڏسان. مون کي سوچڻو آهي... مون کي اهو سوچڻو آهي ته هاڻي آءٌ ڪجهه به ڏسي نه سگهندس، ۽ دنيا جا ٻيا سڀ ماڻهو مڙا ٻيا مائيندا... ٻاٻلا اهڙي نموني سوچڻ اسان جي وس کان ٻاهر آهي. تون اعتبار ڪر، مون سڄي رات ڪنهن شيءِ جو انتظار پئي ڪيو آهي. پر هيءُ آهاسي ۽ ناغي... ٻاٻلا، هيءُ اسان جي پٺيان پڪڙجندي رهندي، وڌندي رهندي، ۽ پاڻ ان جي ڪابه تياري نه ڪري سگهنداسين! ”ڳو، هاڻي بس ڪر.“ مون چيو. ”ڇوڀن ته تنهنجي لاءِ پادريءَ کي گهرائي وٺن؟“

هن ڪو به جواب نه ڏنو. مون کي هاڻي ڪان ٿي احساس پئي ٿيو ته هو ڪنهن نبيءَ جيان مون کي ”ٻاٻلا“ سڏي، آسماني نموني ۾ خطاب ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو. مون کي اها ڳالهه تنهن ڪانه وئي. پر آئرلنڊ جا ماڻهو اڪثر ڪري اهڙا ئي ٿيندا آهن. مون کي هڪ هاڪو احساس پئي ٿيو ته سندس بدن مان پيشاب جي ٽپ پئي اچي. حقيقت ۾ مون کي ٿام سان ايتري همدردي نه هئي، ۽ تنهنجي سمجهه ۾ نٿي آيو ته رڳو انهيءَ ڪري جو اسين گڏ مرڻ وارا هئاسين، مان چو هن سان وڌيڪ همدردي رکڻ. ٿي سگهي ٿو ته تنهنجا جذبات ڪنهن ٻين ماڻهن سان پئي نموني جا هجن ها. مثلاً، ”ريموگرس“ سان. پر ٿام ۽ پوآن جي صحبت ۾ مون پاڻ کي مٺا اڪيلو پئي سمجهيو. اها ڳالهه مون

کي تمام چڱي ٿي لڳي. هونئن ريمو جي صحبت جو مون تي گهڻو
اثر ٿئي ها، پر هينئر نام سان گڏ منهنجي دل تي ڪوبه اثر نٿي
ٿيو. ۽ مون انهيءَ ئي حالت ۾ رهڻ ٿي گهريو.

هو اڃا به ساڳيءَ طرح اڪرن کي ڇاڙهندو رهيو، جن ته
سنڌس دماغ لڪائي ڪونه هو. هن ڀڳ سان انهيءَ ڪري پئي
ڳالهائو ته جڏهن کيس سوچڻو نه پوي. سنڌس بدن مان پيشاب جي
ڌپ ائين پئي آئي، جن ته هو مٿاني جو پراڻو مريض هو. آڏا قدرتي
طرح هن سان هنجيال هوس. جيڪي ڳالهائون هن پئي ڪيون،
سي ساڳيون مون کان به ٿي سگهيون ٿي. مرڻ ڪا قدرتي ڳالهه
نه ڪانهي. جنهن صورت ۾ مان مرڻ وارو هوس، تنهنڪري ڪابه
شيءَ مون کي قدرتي ٿئي نظر آئي. نه ڪوئلن جو ڏيک، ۽ نه بونج
تي پٿرو جو پوائتو جهرو — ڪجهه به نه. ها، ايترو برابر هوءَ
مون کي نام وانگر انهن شين بابت سوچڻ چڱو ٿئي لڳو. مون کي
سڄي رات، پل-پل ۾ اهو احساس پئي ٿيو ته اسين گهڻيون ئي
ڳالهائون سرچيندا رهنداسين. مون پهريون ڀيرو کيس پاسي کان ڏٺو،
۽ هو مون کي ڏاڍو عجيب ۽ حيرت جهڙو لڳو.... جن سنڌس منهن
تي موت جو پوش وڙهيل هو. منهنجي خودداري گهاٽل ٿي ويئي.
گذريل ڏينهن ڪلاڪن کان وٺي آڏا نام سان گڏ رهيو هوس،
سائين ڳالهائون ڪيون هي، ۽ ڄاڻ ٿي ته اسين ڪنهن به ڳالهه
۾ هڪجهڙا ناهيون، ۽ هاڻ اسين رڳو انهيءَ ڪري ڄاڻڻ پائون
جيان پئي لڳاسين جو پئي چٽا گڏ مرڻ پئي وياسين.

نام، مون ڏانهن ڏسڻ کان سواءِ منهنجو هٿ کڻي پنهنجي
هٿ ۾ جهليو: ”هائيلو، آڏا سوچيان ٻيو.... آڏا سوچيان ٻيو ته ڇا،
سج ٻچ، هر شيءِ ختم ٿي ويندي آهي!“

مون پنهنجو هٿ ڇڏائيندي ٻيو: ”سوئر ڪنهن جاءِ جا!
ڏس ته سهي، هي چاهي!“ هن جي ڀيرن جي وچ ۾ چڱو پاڻي گڏ
ٿي ويو هو، ۽ پيشاب جا ٿڙا سنڌس پتلون مان پئي نڪيا.
”هي چاهي؟“ هن ڏپ ۾ ڀرجي پيو.

”تون پنهنجي ۽ پتلون ۾ پيشاب پيو ڪرين؟“ مون کيس ٻڌايو.
 ”تون ڪولا ٿو ڪرين؟“ هن ڪاولا جي چيو. ”مان پيشاب
 ڪونه ٻيو ڪريان. مون کي ته ڪجهه به محسوس نٿو ٿئي.“
 ڊاڪٽر اسان جي ويجهو آيو. هن بناوٽي قرب مان پڇيو:
 ”ڇا، تنهنجي طبيعت بحراب ته نه ٿيندي وڃي؟“
 نام ڪوبه جواب نه ڏنو. ڊاڪٽر پيشاب ڏانهن ڏٺو، پر
 ڪپيو ڪونه.

”مون کي ڪابه خبر ناهي ته هي ڇا آهي.“ نام ٻاڳلن
 وانگر چيو. ”پر مون کي ڪوبه ڊپ ڪونهي. مان قسم کڻي ٿو
 چوان ته مون کي ڌرو به ڊپ ڪونهي!“
 ڊاڪٽر ڪوبه جواب ڪونه ڏنو. نام اٿي ڪنڊ ۾ پيشاب
 ڪرڻ هليو ويو. هو پتلون جا پٽ بند ڪندو موٽي آيو ۽ سواءِ
 ڪجهه ڪپڻ جي ويهي رهيو.

ڊاڪٽر ڪجهه نوٽ پڻي ڪيو. اسين ٽيئي هن کي هٿائي
 ڏسندا رهياسين، ڇو ته هو جيئرو هو، ۽ انهيءَ ڪري هن ۾ جيئري
 انسان وارا جذبا ۽ احساس هئا. هو تهخاني ۾ اهڙي نموني پڻي
 ڏڪيو، جيئن ڪنهن جيئري انسان کي ڏڪڻ گهربو هو. هن جو
 سگهارو بدن هن جي وس ۾ هو. پڻي طرف، اسين پنهنجو وجود به
 ڏاڍيءَ مشڪل مان محسوس ڪري ٿي سگهياسين. پنهنجي مرضي
 ٿي ته پنهنجن سٽرن جي وچ ۾ پتلون کڻي جاچيان؛ پر مون کي
 هٿ نه ٿي. آءٌ ڊاڪٽر کي ڏسندو رهيس، جو پنهنجن ٽنگن تي
 بيٺو هو، جنهن کي پنهنجن عضون تي اختيار هو، ۽ جو سڀاڻي ٻاٻت
 سوچي ٿي سگهيو. اتي اسين به هئاسين، ٽي ٻاڳا، جن جو رت
 سڪي ويو هو. اسين کيس ڏسندا رهياسين، ۽ منجهس جيڪا زندگي
 هئي، تنهن کي ڇڏڻ وانگر هوسيندا رهياسين.

آخر هو پوآن وٽ ويو. الاڻي پنهنجي ڊاڪٽري پڻي جي
 مطلب لاءِ هن جي ڪنڌ جو معائنو ڪرڻ ٿي گهربائين، ٻيا اهو
 رڳو ڪنهن وقتي هملرديءَ جو جذبو هو. جيڪڏهن هن ڪنهن

رحم جي جذبي ڪري ائين ڪيو ٿي ته سڄي رات ۾ پهريون ڀيرو هن کان اها خطا ٿي رهي هئي. هن پوءِ جي مٿي ۾ ڪنڌ تي هٿ گهٻايو. چوڪر محسوس ٿي، سان لڳاتار کيس ٽٽندو رهيو، ۽ پوءِ اوچتو هن جو هٿ جهلي، غور سان ڏسڻ لڳو. هن ڊاڪٽر جو هٿ پنهنجن ٻنهي هٿن سان جهلي ورتو، جيتوڻيڪ ان ۾ ڪا خاص ڳالهه نه هئي — ڇڻ ته ٻه اڃا همٿا هن جي ڳالهه ٿلهي هٿ کي جهليو بيٺا هئا. مون کي ٿورو فڪر ٿيو ته الائي ڇا نئين وارو آهي، ۽ منهنجو خيال آهي ته ڌار کي به فڪر هوندو، پر ڊاڪٽر ڪجهه به محسوس نه ڪيو. هو ڏاڍي قرب سان مشڪيو پئي. ٿوري مهل کان پوءِ چوڪري ڊاڪٽر جي هٿ کي ڏنڊن سان ڇڪ ڀائڻ جي ڪوشش ڪئي. ڊاڪٽر جهٽ پنهنجو هٿ ڇڪي ورتو، ۽ ٿورو ڪاٺي وڃي ديوار وٽ بيٺو. گهڙي کن هو ڊپ ويان اسان ڏانهن نهاريندو رهيو. شايد اوچتو هن کي سمجهه ۾ آهي وڌو هو ته هاڻ هن جهڙا انسان نه رهيا هئاسون. آڌ ڪٿڻ لڳس، ۽ هڪ سنٽري خبردار ٿي بيٺي رهيو. ٻيو ستو پيو هو، ۽ سنڌس اکيون هر احساس کان محالي هيون.

مون ساڳئي ئي وقت پاڻ کي ڏاڍو پرسڪون ۽ تمام گهڻو جذباتي محسوس ڪيو. هاڻ مون اهو بلڪل سوچڻ نٿي گهريو ته صبح جو سويل ڇا ٿيندو. موت بابت به نه! اها ڳالهه بلڪل بيڪار هئي. مون کي لفظن ۽ هوائي خيالن کان سواءِ ڪجهه نه ملي ها. پر اڃا مون ڪنهن ٻيءَ شيءِ بابت سوچڻ شروع ٿي ڪيو، ته پنهنجي ڇاتي تي بندوٽون ڌاڻيل نظر ٿي آيون. مون ائين محسوس ڪيو، ڇڻ ته مون کي ويڙهه پيرا موت جي سزا ڏني ويئي آهي — هڪ ڀيرو ته ائين لڳو، ڇڻ ته مان هميشه لاءِ ختم ٿي ويو هوس. شايد هڪ ٻل لاءِ منهنجي اک لڳي ويئي هئي. هنن مون کي ديوار ڏانهن پئي گهٽايو، ۽ مون چڙهيون پئي هنيون ۽ کين رحم لاءِ پئي ٻاڏايم. مان چرڪجي اٿيس، ۽ ڊاڪٽر ڏانهن نهاريم. آڌ ڏس ته ستان ٿڌو ۾ رڙيون ڪيون هجيون. پر هن پنهنجين مڃڻ کي پئي وٺو ۽ ڪجهه

۾ ڪونه ڏلو هئائين.

آءُ ٻانڀان ٿو ته جيڪڏهن ڪوشش ڪريان ها ته ٿوري دير نه ڪري وٺان ها. آءُ ايتاليهن ڪلاڪن کان جاگي رهيو هوس. منهنجي صبر جو پيالو پلٽجي پيو هو پر مون زندگيءَ جا ۽ ڪلاڪ وچائن تي گهريا. هو مون کي صبح جو اٿارڻ اچن ها، ۽ آءُ اوجاگي جو ماريل، سندن پٺيان پٺيان پيو وڃان ها، ۽ ”آف“ ڪرڻ بنا ساهه ڏيئي ڇڏيان ها: مون اهو ئي چاهيو. مون ڪنهن حيوان جيان مرڻ تي چاهيو. مون سڳجهه سمجهڻ ئي گهريو. تنهن کان سواءِ مون کي خوفناڪ خوابن کان ڊپ ٿي لڳو.

. . . مان خيالن جي رخ ڦيرائڻ لاءِ اٽلي ٺهڻ لڳس، ۽ پنهنجي گذريل زندگيءَ بابت ويچارڻ لڳس. يادگيرين جو جن هڪ محرم لڳي ويو. انهن ۾ سٺيون ۽ هيون، ته خراب به يا گهٽ ۾ گهٽ مون کي اهي ائين ئي معلوم ٿيون. انهن ۾ واقعا به هئا ۽ تشبيهون به هيون. مون هڪ بهادر کي ڏٺو، جنهن کي ويلسنيا جي آکاڙي ۾ هڪ ويڙهو ڏيکاري ماري ورتو. پنهنجي هڪ چاهي جو چهرو ”ريموگرس“ جو چهرو.... مون کي پنهنجي سڄي زندگي بباد آئي. ڪيئن ۱۹۲۶ع ۾ آءُ بيروزگار هوس، ۽ بکن وگهي مرڻ جهڙو ئي ويو هوس. مون کي هڪ رات بباد پيشي، جڏهن آءُ غرقاط ۾ ٽن ڏينهن جو بکيو هوس ۽ سڄي رات هڪ پينچ تي ويهي گذاري هيم. مون کي ڪاوڙ پئي آئي. مون مرڻ تي چاهيو. انهيءَ خيال ايندي ئي مون کي ڪل اچي ويئي. مان ڪيئن نه خوشيءَ، عورت ۽ آزاديءَ لاءِ چرين جيان ڊوڙندو ٿي رهيس. ڇو؟ مون اڄين کي آزاد ڪرائڻ ئي چاهيو. مان ”هائي مارفال“ جو پوئلڳ هوس. مان دهشت انگيزن جي هڪ ٽوليءَ ۾ به شامل ٿيو هوس. مون عوامي جلسن ۾ تقريرون ڪيون. مون هر شيءِ کي ايڏي اهميت ڏني هئي، جنهن آءُ هاڻ لافاني هوس. هن مهل مون کي ائين لڳو، جن سڄي زندگي منهنجي اڳيان هڪ بند ٿيل کوٽريءَ جهڙي هئي، جنهن ۾ اڃا به هر شيءِ پيشي هئي، ختم نه ٿي هئي. هڪ ڀل لاءِ مون ان جو جائزو وٺڻ

ٿي گهريو. مون پنهنجو پاڻ کي چوڻ ٿي ڇاهيو ته هيءَ زندگي ڏاڍي سهڻي آهي؛ پر آءٌ انهيءَ جو ڪوبه فاصلو ڪري نه سگهيس. اهو رڳو هڪ خاڪو هو. مون پنهنجي سڄي زندگي ابدیت جي سانگي رجائين ۽ گذاري، ۽ منهنجي سڄي ڪجهه به نه آيو. مون ڪابه شيءِ ڪانه ڇڏي هئي. ڪهڙيون ئي شيون، اهڙيون شيون، جن کان آءٌ محروم رهي وڃان ها— جهڙوڪ ناريل کائڻ جو مزو يا ڪارڊز جي ڪناري تي گرميءَ جي موسم ۾ ويٺل جو مزو... پر موت هر مزي کي ڪسارو ڪري ڇڏيو هو.

ڊاڪٽر کي اوهڻو هڪ نڪڪ خيال آيو. ”منهنجا دوستو“ هن چيو، ”جيڪڏهن فوجي حڪومت اجازت ڏئي ته پوءِ آءٌ ڏسو ٿو ڪٿان ته توهان جا نياڻا ضرور پهچائيندس.“

نام وٺيو: ”منهنجو ڪوبه مٽ مائٽ ڪونهي.“

مان ڇپ رهيس.

نام انتظار ۾ هو، ۽ مون کي غور سان ڏسڻ لڳو. نه ڄاڻين: ”ڪونهي ڪي به ڪو نياڻو ڪونه موڪليندين؟“

نه.

مان انهيءَ نازڪ جذبي ۾ ڪنهن کي شريڪ ڪرڻ لاءِ تيار ڪونه هوس. ڏوھ منهنجوئي هو. رات مون پاڻ ٿي ”ڪونهي“ جي باري ۾ ڳالهه ٻڌائي ڇڏي هئي. حقيقت ۾ مون کي ائين ڪرڻ نه گذريو هو. مان هن وٽ هڪ سال تائين رهيو هوس، گذريل رات رڳو پنجن منٽن جي ملاقات لاءِ پنهنجو هٿ قربان ڪري ٿي سگهيس. انهيءَ ڪري هن جي باري ۾ ڳالهائون ڪندو رهيس. هن جو خيال مون کان طاقت وارو هو. هاڻي هن کي ڏسڻ جي ڪابه تمنا نه هئي، ۽ مون وٽ هن کي چوڻ لاءِ ڪجهه به نه هو. هاڻ جيڪر آءٌ کيس ڇاڻيءَ سان به نه لاپان ها، چوٽه مون کي پنهنجي پگهر سان ڀريل مٽيءَ هاڻي بت ۾ ڀڄان پئي آئي، ۽ مون کي اهو احساس هو ته شايد هن جو بدن به مون ۾ ڀڄال پهچا ڪري. ڪونهي منهنجي موت جو ٻڌي روئندي، ٿورن مهينن تائين هن کي زندگي

باڪل ڪساري لڳندي؛ پر موت جي منهن ۾ ته مونکي ئي وڃڻو
هوا مون سندس نرم، سهڻن اکين جو تصور ڪيو. جڏهن هوءَ
مونکي ڏسندي هئي، تڏهن سندس وجود مان ڪا شيءِ نڪري
منهنجي وجود ۾ ملي ويندي هئي. پر مون ڄاتو ته اهو سڀ ڪجهه
غیر نسي ويو آهي، ۽ هاڻ جڏهن مونکي هوءَ ڏسندي ته سندس
نگاهه، مون تائين اچڻ بجاءِ سندس ئي اکين ۾ بيهي رهندي.

آءٌ اڪيلو هوس، نام به اڪيلو هو. پر هن جي حالت سون
کان نرالي هئي. اهو ٽنگ ٽنگ ٿي وڙهيو، مشڪندو، ڀينج ڪي
گهروري رعو هو، جن ته سندس حواس خطا هئا. هن هٿ وڌائي
ڀينج ڪي اهڙي سنڀال سان وڃڻو، جن کيس ڊپ پئي لڳو ته مٿان
ڪجهه پڄي نه ڀري، ۽ پوءِ جهٽ ڏيئي هٿ ڇڪي ورتائين ۽
ڏڪڻ لڳو. جيڪڏهن آءٌ نام جي جاءِ تي هجان ها ته جيڪر
ڀينج ڪي هٿ لائي دل نه وندرايان ها. اها به آڻڻ جي رهاڪن
جي هڪڙي حماقت هئي. پر مون به محسوس ڪيو ته شين ۽ عجب
غريب رنگ کڻي اختيار ڪيو آهي. اهي اڳي کان وڌيڪ غير حقيقي
۽ ڪوڪليون پئي لڳيون. آءٌ مري رهيو هوس، تنهن جي احساس کي
تازي ڪرڻ لاءِ منهنجو ڀينج، پٽي ۽ ڪوئلن جي ڊگ ڏانهن
نهارڻ ئي ڪافي هو. قدرتي طرح آءٌ موت ٻاٽ وٺي طرح ويڇاري
ٿي سگهيس، پر موت مونکي هر جاءِ تي ۽ هر شيءِ ۾ پئي ڏيڻ ۾
آيو. مڙئي شيون جن ته هڪجهڙي کان پري ئي وڌن هيون، ۽ پنهنجي
وچ واري ۽ وٿي کي قائم رکيو بيٺيون هيون. جن ته ماڻهو مرڻ
واري جي پيراندي ۽ پيرانديءَ جي آهستي آهستي گالهليون ڪري
رهيا هئا. نام جنهن شيءِ کي اجهو هاڻي ڀينج ڪي وڃي هو، سو
سندس موت هو!

منهنجي جيڪا حالت هئي، تنهن ۾ جيڪر ڪو اهي اوچتو
مونکي چوي ها ته ماڻ ڪري پنهنجي گهر هليو وڃ، توکي ڪوبه
روڪ نه ڪندو، ته آءٌ يقيناً بيهوش ۽ تڏو ئي پوان ها. جڏهن
انسان جي نظر ۾ هن جي ابدیت جي رڃ ظاهر ٿي ڀري، ته پوءِ

ٿورن ڪلاڪن يا ٿورن سالن جي زندگي وڌيڪ ملڻ سان ڪوبه فرق نٿو پوي. تنهنجو ڪوبه سهارو ڪونه هوندو. هڪ ڪري آءُ مطمئن هوس. پر اهو اطمینان ڏاڍو خوفناڪ هوندو. اهو بدن، جنهن جي اکين سان مون ڏٺو پئي ۽ جنهن جي ڪنن سان مون ٻڌو پئي، سو هاڻي ”آءُ“ نه هوندو. اهو بدن تنهنجو پاڻ پگهر ۾ وهندو پئي، ڏڪيو پئي، ۽ مان ان کي سڃاڻي نٿي سگهيس. خود تنهنجي بدن ۾ ڇا ٿئي ٿي، سو ڄاڻڻ لاءِ به مون کي تنهنجي بدن کي ڇڏڻو ۽ ڏسڻو ٿي پيو، ڇڻ ته اهو بدن تنهنجو نه هو پر ڪنهن ٻئي جو هو. ڪنهن ڪنهن مهل ائين ئي محسوس ٿيو، ڇڻ ته اهو بدن ٻڌي پيو، ۽ وڏي آهري پيو: بلڪل اهڙوئي احساس، جيڪو هوائي جهاز ۾ ويهن مهل ٿيندو آهي، جڏهن اهو هيٺ ٽپي هڻندو آهي يا مٿي چڙهندو آهي. مون کي تنهنجي دل جي ڌڪ ڌڪ محسوس ٿئي ٿي، پر ان تي ڀروسو قائم نٿي رهيو. هر شيءِ جيڪا تنهنجي بدن مان نڪتي ٿي، سا منجهيل هئي. گهڻو ڪري سڪون هوم، ۽ مون کي هڪ قسم جي بارڪان سراه پيو ڪجهه به محسوس نٿي ٿيو. تنهنجي مقابلي ۾، ڇڻ ته آءُ ڪنهن محبت وجود پس ڪنهن تمار وڏي ڪپڙي مان ٻڌل هوس. هڪ ڀيرو مون تنهنجي ڀاڄامي کي ڏٺو، ۽ محسوس ڪيو ته اهو پسيل آهي. خبر ناهي، اهو پگهر هو يا پيشاب. پر احتياط وٽان آءُ ڪوئلن جي دڳ ڏانهن پيشاب ڪرڻ هليو ويس. ڊاڪٽر وڃ ڪڍي، ۽ ان کي ڏسي پيو: ”هن وقت ساڍا ٽي ٽها آهن.“

”هراسي ڪنهن جاءِ جو! هن يقيناً ڄاڻي وائي ائين ڪيو آهي!“ نام ٽپ ڏيئي اٿيو. اسان کي وسري ويو هو ته وقت گذرندو پئي ويو. رات اسان جي چڻي پاسن کان ڪنهن پٺوڀل ۽ بيهڪل، سنگين مادي وانگر ڇانيل هئي. مون کي اهو به ياد نه آهي سگهيو ته اها ڪا شروع ٿي چڪي هئي!

ننڍي عمر وارو پراڻ روئڻ لڳو، ۽ تنهنجون پئي ڀانهون مٿي کڻي زور سان رڙيون ڪرڻ لڳو: ”آءُ مرڻ نٿو گهران!“ آءُ

مرڻ ٿي ٿو گهران! هو هوا ۾ هٿ لڌو ٿيڻو سڄي تنهنجي ۾ ڊوڙڻ لڳو،
۽ پوءِ هڪ ٿڌي ٿي ڪيري روئڻ لڳو. نام هن کي دل ٿي ڏيڻ
جي ڪنهن به خواهش کان سواءِ، غمگين اکين سان ڏٺو، ڇو ته
هيدرديءَ جي ڪوشش بيڪار هئي. ڇوڪرو اسان کان وڌيڪ شور
مچائي رهيو هو، پر مٿس اثر اسان کان گهٽ هو. هن جي حالت
انهيءَ بيمار جيان هئي، جيڪو تب سان بيماريءَ جو مقابلو ڪري
ٿو، ڇو ته جڏهن تب نه هوندو آهي ته حالت وڌيڪ خراب ٿي
ويندي آهي.

هو رنو پئي. مون چڱي طرح سمجهيو پئي ته هو موت جي
باري ۾ ڪونه پڇو سوچي، پر پنهنجو پاڻ تي رحم پيو ڪاٺي. هڪ
سيڪنڊ، صرف هڪڙي ٻل لاءِ، مون پاڻ به روئڻ ٿي واهيو، ۽
پنهنجي مٿان رحم ڪاٺڻ ٿي گهريو. پر مون سان انهيءَ جي بلڪل
ابتدائي حالت ٿي. مون ڇوڪري ڏانهن اک کڻي نهاريو، ۽ هن جي
ڪمزور ڪنهن کي سڏڪن جي ڪري لڏندو ٿي، اوچتو پنهنجي
دل سخت ٿي وئي. آءٌ نه ته پنهنجو پاڻ تي رحم ڪاٺي ٿي سگهيس،
نه ٻين تي. مون دل تي دل ۾ چيو: ”آءٌ تمام گهڻيءَ صفائيءَ سان
مرڻ گهران ٿو.“

نام اٿي بيٺو هو. هن ڇت جي سوراخ هيٺان بيٺي، آسمان
تي صبح جو سوجهرو پئي ڏٺو. مون نفاس سان مرڻ جو هڪو
ارادو ڪيو هو، ۽ رڳو انهيءَ ئي باري ۾ پئي سوچيو. پر جڏهن
کان ڊاڪٽر ٿامس ٻڌايو هو، مون وقت کي اڏامندو ۽ ٽوڙوڙو ٿي
وهندو محسوس پئي ڪيو.

اها اونداهي هئي ته مون نام جو آواز ٻڌو: ”ٻڌين پيو؟“
”ها.“

ٻاهر ميدان تي گچ جيترو ماڻهن جي گلجي هان جو آواز
پئي آيو.
”هو ڇا ٻيا ڪن؟ هو اونداهيءَ ۾ ته گولي هلائي ڪونه
سگهندا.“

ٿوريءَ ميل کان پوءِ آواز بند ٿي ويا. مون ٿام کي چيو،
”صبح ٿي ويو.“

پٿرو ڪٽر سوزي اٿيو، ۽ پٽي وسائڻ آيو. ”دوڙخ جهان
ٿڌو آهي.“ — هن اڙڙ ڪئي. تهناني ۾، پيرانجهڙو سوڄهرو هو.
اسان ٻري کان گولين هان جو آواز ٻڌو.
”تصو هن ٿو شروع ٿئي.“ ٿام چيو. ”هو پٺيان موٽان ۾
ڪم هلائي رهيا آهن.“

ٿام ڊاڪٽر کان هڪ سگريٽ گهريو. مون کي سگريٽ
جي ضرورت ڪانه هئي. مون نه سگريٽ ڏسي گهريو، ۽ نه شراب.
انهيءَ کان پوءِ گولين جو آواز وري اصل ڪونه بند ٿيو.
”نوڪي خبر آهي، ڇا پيو ٿي؟“ ٿام چيو.

هن ٻيو ڪجهه چوڻ ٿي گهريو، پر چپ ٿي دروازي ڏانهن
نيارڻ لڳو. دروازو کليو، ۽ هڪ ليفٽيننٽ چئن سپاهين سان گڏ
اندر آيو.

”اسٽياڪ!“

ٿام جواب نه ڏنو. پٿرو هن ڏانهن اشارو ڪيو.

”يوآن سرايل!“

”ٽڏي ٿي.“

”اٿ!“ ليفٽيننٽ چيو.

يوآن اصل ڪونه چڙيو. ٻن سپاهين هن کي پانهن کان جهلي
اٿاري بيهاريو. پر اڃا چڙيائونس ڪونه ته هو وري ڪري پيو.
”هي ڪو پهريون ماڻهو ته نه آهي، جنهن جي حالت
خراب آهي!“ ليفٽيننٽ چيو. ”نوهين پٽي هن کي وٺي وڃو. اتي
هو سڀڪجهه ليڪ ڪري ڇڏيندا.“

پوءِ هو ٿام ڏانهن مڙيو: ”هل!“

ٿام، ٻن سپاهين جي وچ ۾ هليو ويو. اتي ٻه سپاهي
چوڪري جون تنگيون ۽ هٿ پڪڙي، کيس کڻي ويا. هو بيھوش
نه ٿيو هو. هن جون اکيون بلڪل کليل هيون. ۽ لڙڪن جون

قطارون سندس ڳلن تان وهي رهيون هيون.
جڏهن مون ٻاهر وڃڻ گهريو ته ليفٽيننٽ مون کي روڪيو:
”تون ايٽا آهين؟“
”ها.“

”تون هتي ئي ترس. توکي پوءِ ولڻ ايندا.“
هو ويا هليا. ڊاڪٽر ۽ ٻئي سنٽري به ويا هليا. مان اڪيلو
هوس. مون کي خبر نٿي پئجي ته منهنجي اندر ۾ ڇا پئي ويو واپريو.
پر اهو چڱو ٿي ها ته هو منهنجو ڪم به پورو ڪري ڇڏين ها.
مون ٿوري ۽ ٿوري ڊير کان پوءِ لاڳيتو گولين جو آواز پئي پيو ۽
هر ڪلاڪ تي ڏکي ٿي ويس. منهنجي دل ٿي چاهيو ته رڙيون
ڪريان ۽ مٿي جا وار پٽيان. پر مون پنهنجا ڏند زور سان ڀڳوڙي
ڇڏيا هئا، ۽ پئي هٿ ٻاجاسي جي کيسن ۾ وجهي ڇڏيا هئا. چوڻ
مون چڱي ۽ حالت ۾ رهڻ ٿي گهريو.
هڪ ڪلاڪ کان پوءِ هو مون کي ولڻ آيا، ۽ پهرين ۽
ماڙ تي هڪ ننڍي ڪمري ۾ وٺي ويا. اتي ڏاڍي گرمي هئي ۽
سگريٽن جو دونهون ڀريل هو. آرام ڪرڻ تي به آفيسر، گوڏن
تي ڪاغذ رکي، سگريٽ پي رهيا هئا.
”تون ايٽا آهين؟“
”ها.“

”رڳو ڪم ڪئي آهي؟“
”خبر ناهي.“

سوالن پڇڻ وارو ٿلهو ماڻهو، قد جو بندرو هو، عينڪ جي
شيشن پٺيان سندس اکيون ڏاڍيون پير ۾ ٿي ڏٺيون.
”هڏانهن اچ.“ هن چيو.

مان ويجهو ويس. هن اٿي منهنجن ٻانهن کان جهليو، ۽
اهڙين بيانن کان ٺاهڻ لڳو، جيڪي --ون کي پت نٿي
ڪيرائڻ لاءِ ڪافي هيون. هن منهنجن ٻانهن کي پوري طاقت سان
ڊٻايو. مون کي تڪليف بنهه ڪانه ٿي. هي رڳو هڪ تماشو هو.

جنهن سان هن مون تي رعب ڄمائن ٿي گهريو ۽ وري پنهنجو
ڪنو ماهر منهنجي منهن تي پئي اڇلايائين. اسين هڪ ٻل لاه پيا
رهياسين ۽ منهنجي دل ڇاهيو ته مان کلي ڏيان، هڪ اهڙي ماڻهوءَ
تي رعب ڄمائن البت مشڪل آهي، جيڪو سرڻ لاه وڃي رهيو
هجي. سو ان مان ڪوبه فائدو ڪونه ٿيو ۽ هو مون کي زور سان
ڌڪو ڏيئي ويهي رهيو.

”هاڻي هن جي ٻا تنهنجي حياتيءَ جو سوال آهي، تون هن
جو پتو ٻڌائي پنهنجي جان بچائي سگهين ٿو.“

هي گهوڙيسوارن جي ڊريس پاتل، ڀڳ هٿ ۾ ڪري
آڪڙ ڪرڻ وارا ماڻهو به مرڻ وارا هئا. هر مون کان ٿورو پوءِ—
گهڻيءَ دير کان پوءِ نه! هو پنهنجن ڪاغذن ۾ ماڻهن جا نالا
ڳوليندا ٿي وڌيا ۽ سدائين ٻين کي ڊهائڻ ۽ قيد ڪرڻ جي چڪر
۾ هئا. اسين جي آڻندي ۽ ٻين موضوعن ۽ مسئلن تي هنن جا
پنهنجا خاص رايو هئا. هنن جون اهي ذليل حرڪتون مون کي عجيب،
بلڪل ڪل جهڙيون ٿي لڳيون. آڻ پاڻ کي انهن جي جاءِ تي
وبهاري سوي به نٿي سگهيس. منهنجي خيال ۾ هو ڇڙيا هئا. پندري
قد واري شخص پنهنجو ڀڳ پوٽ تي پئي هنيو ۽ مون کي
گهوڙي پئي ڏسايائين. سندس سوربون حرڪتون ڏاڍيون سوچيل
ويچاريل هيون. انهن حرڪتن جي وسيلي هن پاڻ کي هڪ خوفناڪ
وحشي درندو ڪري ڏيکارڻ ٿي گهريو.

”پوءِ؟ آهني سمجهه؟“

”مون کي خبر ناهي ته ڪرس ڪٿي آهي.“ مون جواب
ڏنو. ”منهنجي خيال ۾ هو مشدد ۾ هوندو.“

”ٻئي آفيسر پنهنجو پيلاو هٿ ڏاڍيءَ لهر سان کنيو. هن
جو اهو ٽڪاف سوچيل سمجهيل هو. مان مندن هڪ هڪ حرڪت
کي چڱيءَ طرح سمجهي رهيو هوس، ۽ مون کي حيرت ٿي ته اهڙا
ماڻهو به ٿيندا آهن، جن کي اهڙين حرڪتن مان مزو ايندو آهي.
”تو کي سوچڻ لاه پندرهن منٽن جي مهلت آهي.“ هن

آهستي ڇڏو. هن کي لانهريءَ واري ڪمري ۾ وٺي ويو، ۽ پندرهن منٽن کان پوءِ واپس وٺي آيو. جيڪڏهن انهيءَ کان پوءِ به ٻڌائڻ کان انڪار ڪندو، ته کيس پڪڙم ڳولي هڻي.

هن جي ڪجهه ڪيو به، سوچي سمجهي هڻي ڪيائون. منهنجي سڄي رات انتظار ۾ گذري هئي. تنهن کان پوءِ تهخاني ۾ هڪ ڪلاڪ انتظار ڪرايائون، ۽ انهيءَ وچ ۾ نام ۽ پوآن کي ڳولي هڻي ڇڏي هئائون. هائي مون کي هڻي ڪمري ۾ بند ڪري رهيا هئا. هن اها سڄي اسڪيم گذريل رات ئي ٺاهي هوندي. کين يقين هوندو ته نيٺ به اعصاب جواب ڏيئي ويندا آهن: اهڙي نموني هن مون کي قبضي ۾ ڪرڻ ئي گهريو.

کين سخت غلط فهمي هئي. ڪپڙن ڌوئڻ واريءَ ڪوٺي ۾، آءٌ هڪ ميز تي ويهي سوچڻ لڳس. پر مون سندن آڇ تي بلڪل ٿڌي ويجهاريو. مون کي چڱيءَ طرح خبر هئي ته ڳرس ڪٿي آهي. هو شهر کان ۲- ٽي ميل پري، پنهنجن عزيزن جي گهر ۾ لڪل هو. مون اهو به چڱي طرح ڄاتو ٿي ته جيستائين هو مون کي ايذا نه ڏيندا، مان اصل نه ٻڌائيندس. (پر انهن کي شايد ايذا ڏيڻ جو ارادو ڪونه هو.) اهي سڀ بلڪل سوچيل سمجهيل ڳالهائون هيون، جن مان مون کي ڪابه دلچسپي ڪانه هئي. مون رڳو پنهنجيءَ روش جا سبب سمجهڻ ٿي گهريا. ڳرس جي اندريس ٻڌائڻ بدران آءٌ مرڻ پسند ڪندس— ڇو؟ مون کي ريمو ڳرس مان ڪا به دلچسپي نه هئي. نهر کان اڳ منهنجي ۽ هن جي دوستي اهڙيءَ طرح بري چڪي هئي، جهڙيءَ طرح منهنجي ۽ هڪونچا جي محبت يا منهنجي جيئري رهڻ جي خواهش بيشڪ، هن بابت اها ڏاڍي سٺي راه هئي. هو ڏاڍو محنتي هو، پر مان جنهن سبب ڪري هن لاءِ پنهنجي حياتي ڏيڻ لاءِ تيار هوس، سوا هو نه هو. جهڙيءَ طرح منهنجي زندگيءَ جي ڪابه اهميت نه هئي، اهڙيءَ طرح هن جي زندگيءَ جي ڪابه اهميت ڪانه هئي. ڪنهن جي به زندگيءَ جي اهميت ڪانه هئي. هو مائهوءَ کي ڀت سان ٻڌي ڳولي هڻڻ

وارا هئا، تان جو هو مري وڃي. انهيءَ ڳالهه مان ڪوبه فرق نٿي پيو ته اهو ماڻهو آڻ هجان يا ڪرس. مون ڄاتو ٿي ته اسپين جي بهبوديءَ لاءِ هو مون کان وڌيڪ فائدي وارو هو. پر جهنم ۾ وڃي اسپين ۽ اتي جي لاقانونيتا هان ڪنهن به شيءِ جي ڪا به اهميت ڪانه هئي. پوءِ به آڻ هتي هوس، ۽ ڪرس جو ڏس ٻڌائي پنهنجي حياتي بچائي ڏي سگهيس. پر مون کي اها ڳالهه ڇڙي جهڙي پئي لڳي. اهو رڳو ضد هو. مون سوچيو، ”مون کي پنهنجيءَ جاءِ تي پڪو رهڻ گهرجي“... ۽ آڻ ڇڙي جهڙيءَ خوشيءَ سان ڀرجي ويس.

هو آيا، ۽ مون کي وري انهن ٻن آفيسرن وٽ وٺي ويا. هڪڙو ڪوٺو منهنجن ٻين جي بنهه ڀرسان لنگهي ويو. مون هڪ سهائيءَ کان پڇيو، ”تو ڏاڍو انهيءَ ڪوٺي کي؟“ هن ڪوبه جواب نه ڏنو. هوسنڀندو هو، ۽ پنهنجو پاڻ کي اهم ٿي سمجهيائين. مون کي ڪل پئي آئي. پر مون پاڻ تي ضبط ڪيو، ڇو ته مون کي خبر هئي ته هڪ دفعو جيڪڏهن مون کليو ته پوءِ پاڻ تي ضبط ڪرڻ ڏکيو ٿي پوندو. سهائيءَ کي مڃڻ هيون. مون هن کي چيو: ”اسحق! توکي پنهنجون مڃڻ ڪوڙائين گهرجن.“ مون کي اها ڳالهه ڪل جهڙي لڳي، جو هن پنهنجيءَ جيئري شخصيت تي پنهنجن وارن کي چاڻهڻ ڏنو هو. هن بنا ڪنهن ڀروسي جي مون کي ٽڙو هنيو، ۽ مان ڇپ ٿي ويس.

”ها!“ هن ٿلهي آفيسر چيو. ”نوسروهي ورتو!“

مون عجب مان هن ڏانهن نهاريو، جيئن ڪو نهايت قيمتي ڪپڙي ڏانهن نھاري. مون چيو: ”مون کي خبر آهي ته هو هڪڙي آهي.... هو مقام ۾ لڪل آهي! قبرون کوٽيندا جي گهر جي هڪڙي ڪمري ۾!“

اها رڳي پڪ هئي. مون چاهيو ٿي ته هو اتي تياريون ڪن ۽ حڪم جاري ڪن. هو چرڪ ڀري اتي پيو: ”مواس! اهو هلاوڻ. ليمٽينٽ لئوٽيءَ کان پندرهن ماڻهو ٻيا به وٺ!“

”ٻڌا“ ٻنڌري آفيسر چيو. ”جيڪڏهن تو صحيح ٻڌايو آهي ته مان توکي ڇڏي ڏيندس. پر جيڪڏهن تو اسان کي بيوقوف بنايو آهي ته ان جو نتيجو پوڳڻو پوندو!“

هو چڱيءَ وٽ. پڪڙ واري نموني هليا ويا، ۽ آڏو آرام سان انهن سياهين سان گڏ ويهي رهيس. انهن جي آئنده حرڪتن جو رڪي رڪي خيال پئي آيس، ۽ منهنجن ڇين تي مرڪ ٿري ٿي آئي. مون تصور ۾ انهن کي هڪ هڪ قبر کوٽيندي پئي ڏٺو. مون انهي مسئلي تي اهڙيءَ طرح سوچڻ شروع ڪيو، جن ته مان ڪو ٻيو هوس — اهو قيدي، جيڪو ڪنهن هيري جو ڀارت ادا ڪري رهيو هجي، ۽ هو آفيسر، پنهنجن مڃن ۽ ورديءَ پهريل سياهين سان گڏ قبرن جي وچ ۾ پيو ڊوڙندو هجي. اها ڏاڍي ڪل جهڙي گالهه هئي. اڌ ڪلاڪ کان پوءِ ٻنڌري قد وارو آفيسر اڪيلو سوني آيو. مون سمجهيو ته هو منهنجي موت جو حڪم ڏيڻ آيو آهي، ٻيا يقيناً مقام ۾ رهجي ويا هوندا.

آفيسر مون ڏانهن نهاريو. هو احمق بلڪل نٿي لڳو. ”هن کي ٻين سان وڏي انگن ۾ وٺي وڃو.“ هن چيو. ”فوجي ڪارواين کان پوءِ هڪ باقاعدي عدالت هن جي قسمت جو فيصلو ڪندي.“
منهنجي سمجهه ۾ ڪجهه به نه آيو. مون پڇيو: ”نه پوءِ مون کي هينئر گولي نه هڻندا؟“

”خير، هينئر نه. پوءِ ڇا ٿو ٿئي، انهيءَ سان منهنجو ڪوبه واسطو ناهي.“

منهنجي سمجهه ۾ اڃا به ڪجهه نه آيو: ”پر ڇو؟“
مون پڇيو.

هن ڪوبه جواب نه ڏنو، ۽ فقط ڪٽڪي لوڏو ڏنائين. سياهي مون کي وٺي هليا. وڏي انگن ۾ اٽڪل سؤ قيدي هئا، جن ۾ زالون، ٻار ۽ ڪجهه پوڙها به هئا. آڏو انگن جي وچ ۾ گاهه جي هڪ ٽڪر جي چؤڌاري چڪر ڏيڻ لڳس. آڏو بيخاليءَ ۾ گم هوس. ٻنڌرن جو هن اسان کي کائڻ واري ڪري ۾ کڏو ڪارايو.

پن - تن ۽ ائين مون کان سوال پڇيا. مون کي ڪابه خبر نه هئي
 ته آڻا ڪٿي آهن.

شام جو ڏهه نوان قيدي اڻڻ ۾ آندا ويا. مون ’گريسيا‘
 حلوائِيءَ کي سڃاڻي ورتو.

هن چيو: ”تون ڪيترو نه قسمت وارو آهين. مون کي اميد
 ئي ڪانه هئي ته ڪو توکي ڄڻو ڏسندس!“

”هنن مون کي موت جي سزا ڏني، ۽ پوءِ پنهنجو ارادو
 بدلائي ڇڏيائون: انهيءَ جو سبب منهنجي سجدو ۽ تلو آهي!“

”مون کي هنن ٻي بچي گرفتار ڪري ورتو.“ گريسيا چيو.
 ”ڇو؟“ مون پڇيو. گريسيا جو سياست سان ڪوبه لاڳاپو

ڪونه هو.

”خبر ناهي ڇو؟“ هن چيو. ”هو انهن سڀني ماڻهن کي گرفتار
 ڪن ٿا، جن جو نقطه نظر کانئن ٻيو هجي.“ هن آهستي چيو:—
 ”ڪرس ۽ جهلي ڇو؟“

آڻا ڏکي ويس — ”ڪڏهن؟“

”اڄ صبح جو. غلطي هن جي ئي هئي. هو پنهنجن ٻائرن
 جو گهر اڳاري ڏينهن ڇڏي ويو، ڇو ته هنن جي پاڻ ۾ البشت ئي
 پڻي هئي. ٻيا گهڻا ماڻهو هن کي لڪائڻ لاءِ تيار هئا، پر هن
 ڪنهن جو به احسان ڪرڻ نٿي گهريو. هن چيو — ”هونئن ته جوڪر
 ايترا جي گهر وڃي لڪان ها، پر ان کي به گرفتار ڪري ورتو
 اٿن، انهيءَ ڪري آڻا، ڦار ۽ وڃي لڪندس.“
 — مقام ۱۱۰

”ها، ڪهڙي نه بيوقوفي ڪيائين! نيڪ هو اڃا اتي پهچي
 ويا. اهو ته ٿيڻو ئي هو. هنن ان کي قبرون کڻندڙ جي گهر ۾
 جهليو. هن مٿن کولي هلائي، پر هنن ڪرس جهلي ورتو.“
 — مقام ۱۱۱

منهنجي اکين اڳيان هر شيءِ نچڻ لڳي، ۽ سان زمين تي
 ويهي رهيس. ايترو ڪليس جو روئي ڏنم. ●

”بوند بوند لڻ پڻڪي پڻڪي“

(اڙدو ۾ عنوان: ”اے لالہءِ صحرائی“)

جڏهن مون پهريون ڀيرو ساوٽريءَ کي سرمڪ سان ڏٺو،
تڏهن مون کي ائين محسوس ٿيو، جڻ ڇنبيليءَ جو ننڍڙو نازڪ گل
ٿور جي وڻ تي لڙيل هجي.

جنوريءَ جو مهينو هو، ۽ ڏينهن سج ڪونه نڪتو هو ۽
برسات ڪلاڪ-آڌ بهي وري وڻ ٿي لڳي. ان مهل به مينهن
پئي پيو. آڌ بارش ۽ ٿڌ کان پوءِ لاه ”پلازا“ ۾ اچي ويٺس. ڄم
ته ڪافيءَ جو ڪوپ ۽ سگريٽ پي هليو ويندس؛ پر موسم جي
مستيءَ اهڙو ته مزو ڏنو، جو مان صوفي ۾ بهي، شيشي مان، ٻاهر
ويندڙ مينهن جو نظارو ڏسندو رهيس. سڙڪ ويران ۽ اداس پئي
لڳي. وڻن ۽ ڀوڻن تي بارش پئي پئي. سڙڪ مان باغ ۾ داخل ٿيڻ
لاڻ ماڻهن وڻ وڌي جيڪو بيقاعدي کس لاهي ڇڏيو هو، انهيءَ
تان هڪ ماڻهو ٽڪڙيون ٽڪڙيون وڪون ڪڍندو پئي ويو. پاسي
واريءَ مٿي جي گهٽي وڳي، تنهن مان سمجهيم ته ساڍا ٽي ٿيا
آهن. هال ۾ ٽنگيل گلدان مان مٽڪيش هلڪن سُرڻ ۾ ڳائي رهيو
هو. هڪڙي لاهوڪي ڇوڪري، تار سان ٽنگيل انهيءَ گلدان کي
ڇام ۽ عجب سان ڏسڻ لڳي. سندس سامهون ويٺل نوجوان شايد
ٻڌايس ته اهو لائونڊ اسپر آهي. ڇوڪري مرڪڻ لڳي. مون
ڇوڪريءَ ڏانهن پئي نهاريو، ته ايتري ۾ مٿان گئلريءَ مان هڪ
مهاندهو نظر آيو، جو سرمڪ جو ٽي لڳو. ساڻس مٿي ڪي ڏينهن
ٽي ويا هئا. انواهي طرح ٻڌو هوم ته سرمڪ کي ٻارڊ تي ٻوليس
جي مقابلي ۾ گولي لڳي هئي. اهو ٻڌي عجب ڪونه ٿيم، پر افسوس
ڏاڍو ٿيم. هوڪشي ڪهڙو به هو — سڪلر هو، بدمعاش هو، زاني

هو، سڳو ڀاءُ هو، سزا به کائي آيو هو۔ تڏهن به هو منهنجو ننڍڙو
 جو ڀاءُ هو. اسين ڳوٺ جي اسڪول ۾ ڪيترائي سال گڏ پڙهيا
 هئاسين. کيس مئٽرڪ ڪلاس مان ئي ڪڍي ڇڏيائون. مون شهر
 وڃي ايم. اي به ڪري ورتي هئي، ۽ هاڻ هڪ ڪاليج ۾ ليڪچرار
 هوس. سرمڪ کي اوهڙو آئي نسي، مون کي ڏاڍي خوشي ٿي. هو
 جيئرو هو، مون لاءِ ايتروئي پس هو. هو مٿان ڪنلريءَ تان پيئي
 ائين ئي لڳو، جيئن ڪنهن ننڍڙي پوٽي جي ۽ ر-ر-ر ڪجي ۽ جو وڻ
 آسري ٻوڙ ۾جي. شايد ڪنهن سان ڳالهائون پئي ڪيائين. سندس
 نموني مان سمجهي ويس ته سائس ڪا عورت آهي. جهڙيءَ موج
 جهڙيءَ مهل سرمڪ سان ڪنهن عورت جو گڏ هئڻ، قدرتي ڳالهه
 هئي. اڪيلو هجي ها ته هاڻ مون کي حيرت لڳي ها. مون کي اها
 به خبر هئي ته سائس ڪهڙي نموني جي عورت هوندي. کيس
 جيڪي عورتون وڻنديون هيون، تن جو نمونوئي اور هو. کيس اهي
 وڻنديون هيون، جن جي مهاندي تي ”حرام“ لکيل هجي، سندن وار
 ڪنڊريل هجن، گلن تي ٻانڊور جو پلستر ۽ ڇين تي لاليءَ جو لپ
 لڳل هجن، اکين ۾ ڪجھ اوتيل هجن، ڪڙڙا اهڙا ٻاٽل هجن،
 جن سان انگ انگ پسجي رهيو هجن، سندن وات ۾ پاڻ جا ڊير
 هجن، هٿ ۾ سگرٽ، ۽ نشي ۾ چور هجن؛ مطلب ته تنهن کان
 چوڻيءَ تائين اگهاڙپ ئي اگهاڙپ نظر اچي. سرمڪ وڏي فخر سان
 چوندو هو ته ”مون کي ته هي بازار جون عورتون ئي وڻنديون آهن،
 جيڪي هڪڙيءَ ڪار جي عيوض ۽ ڏين، جيڪي رستي جي وچ
 تي بيٺي مون سان گڏ خوب لهڪ ڏين.“ هو اهڙي قسم جون
 عورتون ڳولي هٿ ڪري ايندو هو، ۽ ڪجهه وقت رهائي پوءِ
 ڪڍي ڇڏيندو هتون. پنهنجن دوستن سان به ملائيندو هوندو، ۽ جڏهن
 ڪڍي ڇڏيندو هوندو ته چوندو هو: ”ڀاءُ، پنهنجي ڪٿي موڪل اٿو؟“
 .ونکي سرمڪ جون اهي ڳالهائون اصل ڪين وڻنديون هيون، ۽ کيس
 به اها خبر هئي، پر ڪهڙين ڳالهين ۾ هو پنهنجي وس ۾ ئي ڪونه
 هو. مون کي سندس اهي افعال ائين ساريل هئا، جيئن خود پنهنجون

عادتون.

هينئر سرمڪ فراق ۽ جي ٽوڻي ٿيڻ تي رکيو پيو هو. هٿ ۾ فوجي آفيسرن وارو ڪارو رول هوس. بدن تي هرڪ جي سٿن، سرج جو ٽيرو ڪوٽ، ۽ گچي ۽ ۽ ڪوٽلواڪيا ۽ - و سهڻو مغل پيل هوس. انهن ٻنهي جي مٿان وري سندس ڇهم ڦٽو قد چاڻيل هو. ويڪري چاڻي ۽ مضبوط ۽ گهرا هٿ، جن کي ڇهن سالن سندس بدن جي گرمي ۽ ڪهرائي ۽ جو احساس ٿيو ٿي. وري اها به خبر هير ته سندس سٿن جي وڏي ۽ ڪٽ - ڪٽ ڪري ڪلن وارو ٽڪو ڇانو ۽ هوندو. ڇانو رکڻ جي عادت اسڪول جي زماني کان وٺي اٿس. ڪلاس ۾ ماستر هٿان مار مليس ته هڪ ڀل لاه سٿن جي وڏي هٿ وڌائين. منهنجو سامهون ڪي ويو. پر الائي ڇا سوچي، ماستر کي گهوريندو، ڪتابن ۽ - و ٽيلوڪڻي، ڪلاس مان ٻاهر نڪري ويو. ان کان پوءِ نه ماستر پڙهائي سگهيو، ۽ نه اسين ڌيان سان پڙهي سگهياسين. ان ڏينهن ئي شام جو ٻڌوسين ته واه جي ڪپ تي سرمڪ ماستر کي گچي ۽ مان ڪٿي جهليو، ۽ وڊل ڇانوڪولي، ماستر کي هڪ - ۽ پيرا ڇوپون ڏنائين. اها ڳالهه پاڻ مون سان ڪيائين، ۽ ان مهل ماستر جي جيڪا حالت ٿي، تنهن جي ڳالهه ڪندي وٺي تهڪ ڏنائين. پوءِ اسڪول مان ڪڍي ڇڏيائونس، ۽ ٿورن ڏينهن کان پوءِ هو ڳوٺ مان ئي هليو ويو. مون کي ڏاڍو ڏک ٿيو. ان جو هڪڙو سبب ته اهو هو جو هو هميشه منهنجي مدد ڪندو هو. آڻ منهنجو سڪل، ڊچو ۽ ڪمزور هوندو هوس. ڪي چوڪرا مون کي تنگ ڪندا هئا، ۽ هو هڪ - ٻن کي ڏاهي وجهندو هو. پوءِ ٻڌوسين ته هو ڪلڪتي ۾ پنهنجي ماسي وٽ آهي، ۽ ٽنڪسي پيو هلائي. هڪ ڇيني چوڪري ۽ جي چڪر ۾ وار ڪوڙايو وڌو. ڪي ڏينهن ساڻس گڏ رهيو، پر نيٺ هن جي ميني نڪ ۽ سٽول منهن مان بيزار ٿي پيو. هڪڙي شڪايت اها به هيس ته ڇانوڙ ڪاٺن واريون چوڪريون جلد پيٽ سان ٿيو پون. ڪلڪتي ۾ ٽنڪسي ۽ مان بيزار ٿي، هو پنجاب موٽي آيو، ۽ ماڻ مٺي ۽

سمگلر بڻجي ويو.

هڪ چوڪريءَ جي شڪل ڪٺاريءَ پويان آهي. سون ۽ تائي ڏٺو— ڳورو ڳورو رنگ، گول منهن، جنهن مان اوجھائي ۽ سادگي پئي نڪري، اکيون نمائون ۽ جهڪيل: تمام سادي، اچي ساڙهي، جنهن جو پلاند مٿي تي پيشانيءَ تائين پيل هوس. ڪنهن پوڄارڻ وانگر ئي لڳي، ڇا مندر مان پوڄا پاڪ ڪري موٽي هجي. بدن انهن ڳالهائن ڪڪرن وانگر هوس، جوڪي ڀيرا ٻنهيءَ جي لاهن تي سدائين نعل هوندا آهن. هن کي ڏسي، تنهنجي احساس کي سخت ڇوٽ لڳي— هن ڪا تيز گڏي اوچتو پٽن تان لهي ويئي هجي. هوءَ سرمڪ جي اڳوڻين سرين کان پاڪل نرالي هئي. هيءَ چوڪري سرمڪ جي وڏ ڪيٽن ڇڙهي!

هو چوڪرين کي پڄاڻي يا خرپڻ ڪري گهر و ويهارڻ جي ٺاڻدي ۾ ڪڏهن به ڪونه هو. عورت کسي سندس مرضيءَ سان آڻيندو هو، ۽ خود تنهنجي مرضيءَ سان ڪڍي ڇڏيندو هو. هن نه شادي ڪئي، نه شادي ڪرڻ جو ارادو هوس. هو انهيءَ ٺاڻي کي مور ڳو فضول سمجهندو هو. ڇڏهن به شاديءَ جي ڳالهه ٿيندي هئي ته هو ڇوٽي وڃائي، سگريٽ جو ٿلڻو ڇڏي، کلي ڇوٽو هو ته زال ذات وڏي ڪٽي ٿيندي آئي. مٿس ڪڏهن به اعتبار نه ڪيو. هٿ ڪٽي، ڇار ڏينهن عيش ڪيا، ۽ ڪڍي ڇڏي زال بنايو، ته بيزار ڪري وجهنديو، زڪام وانگر، ڪنهن به ڪم جو نه ڇڏيندي. مون کي ته اهڙي عورت وڻندي آهي، جيڪا سرت ئي سگهي ۽ ڪلام ڪلا موج ڪري. اصل افلاطون هجي! لوهه وانگر گرم هجي، جنهن تي پوڻ سان پاڻيءَ جو ٿڌو چونڊاٽ ڪري پاڻ بڻجي وڃي. ٿڌي گلاس وانگر نه هجي، جنهن تي لڳي، هرا به پاڻي ئي پوي!

آءٌ ڪڏهن به ساڻس هڪڙيال ئي نه سگهيس. هو زندگيءَ کي راکيت جي تيزيءَ سان گذارڻ تي هريل هو. ڳوڙ شور جو شوقين ۽ ڏنڊڻي هو. مون کي ”درويش“ پئي، مون تان پٿرون ڪندو.

هو. پر تنهن هوندي به مون سان گڏو هو؛ مون کي سڀ ڳالهائون اچي پڙائون. آڻا ڪهڻو ڪري ڇڙ مان هونديو هوسائس ته ڏس، سرمڪا! مون کي تنهنجي ڪا به ڳالهه نٿي وڻي. تنهنجو حشر ڏاڍو ٻرو ٿيندو! هو کلي جواب ڏيندو هو، ڄاڻي، جيڪي منهنجي ڳالهين کي پسند ڪندا آهن، اهي منهنجا دوست رهي ڪين سگهندا آهن؛ ۽ انهن کي ته مان خيرات جو پٽ سمجهي، ڪنهن فقير کي ڏيئي ڇڏيندو آهيان. رهي حشر واري ڳالهه، سو يار، جيئن ڇپ ڇاپ ڳوٺ مان نڪري هليو ويس، تيئن زندگيءَ مان به هليو ويندس.

آڻا اهڙن موقعن تي کيس ڏيندو ئي رهجي ويندو هوس. آڻا سڄيءَ دل سان گهرندو هوس ته هو انهيءَ رستي تان واپس موٽ ڪاٺي، نوڪ زندگي گذارڻ لڳي. آڻا جڏهن به پنهنجي خلوص کان مجبور ٿي کيس نصيحت ڪرڻ لڳندو هوس، ته هو ڪاوڙجي هوندو هو: ڇاها سائين، مون کي نصيحت ڪرڻ وارن کان مٿت ٻيان لڳندي آهي. اهڙن جي ڳچي پٽي ڇڏيندو آهيان... پر تون ته پنهنجو پڳ مٿ يار آهين! ۽ ائين هتي، اتي هليو ويندو هو.

ڏاکڻ تان لهندي، جڏهن هن جي نظر مون تي پئي ته ڪلندو مون ڏانهن آيو ۽ پڇيائين: ڇا اڙي ماستر، ڪهڙا حال آهين؟ ڀاڄائي ڪيئن آهي؟... ۽ پڇيو؟ هالي ته ڳم ٿي ويندو هوندو! ۽ يڪدم لوڻو هڻي، پٺيان ساوٽريءَ ڏانهن ٺهاريائين، جيڪا ٻيڙو لڄاري ٿيو پئي هئي. پڇيائينس، ههيا، پنهنجو جگري دوست آهين؟ هو آهستي وڪون ڪشي، اکيون هيٺ ڪري، ويجهي آئي، ۽ هتي مٿ پئي، مون کي نسڪار ڪري، ساٿ ڪري ويهي رهي. ويهي رهه بابا، لڄ جو ٿي ڪرين! هن چيس. هو سوڙهي ٿي، سامهون صوفي نسي ويهي رهي. مان حيرانيءَ مان ڪڏهن سرمڪا کي ٻيو ٺٺان ته ڪڏهن ساوٽريءَ کي. منهنجو ذهن هن کي سرمڪا سان گڏ مڃي ٿي نه ٻيو — پر سرمڪا کي چڻ منهنجيءَ حيرت جي خبر ٿي ڪانه پئي. هن پنهنجيءَ مٿي ۾ هن جون تعريفون پئي ڪيون. اها سندس پراڻي عادت هئي. هو پنهنجيءَ جنهن به سريت سان مون

کي ملائيندو هو، ان جون اهڙي نموني ۽ اهڙن لفظن ۾ تعريفون ڪندو هو جو مونکي شرم پيو ٿيندو هو ۽ هوڪا پيچيا نموني جي، ڪهڙي ۽ جي محبوب، اهڙي نموني مرڪندي رهندي هئي، جن تـم بهار بهار پئي ٿي. پر سانهون ويٺل ساوتر ۽ کي ڏسي، مونکي اهي ڊپ لڳو ته ستان سرمڪ پنهنجي خاص انداز ۾ اهو نه ٻڌائڻ لڳي ته هن سان سندس ڪهڙو رستو آهي. الاڻي چيو، دل ۾ خيال آهر ته هو هن چوڪري ۽ جي هوندي مون سان ڪابه اهڙي ڳالهه نه ڪري! هن کي هر ڳالهه پيرائڻي ٻڌائڻ جي عادت هئي. هو ڏاڍي مزي سان اهي سموريون يهوديون حرڪتون ۽ ڳالهائون ٻڌائيندو آهي، جيڪي زالون اڪيلائي ۽ ۾ سائنس ڪنڊيون آهن.

انهيءَ ڏينهن الاڻي ڄا ٿيو، جو هن ساوتر ۽ جي باري ۾ اهڙي ڪابه ڪيريل ڳالهه نه ڪئي، ۽ فضيلت سان پئي ڳالهائين. مون محسوس ڪيو ته هو پاڻ تي زبردستي ۽ قبضو ڪريو ويٺو هو ۽ ائين ڪندي تڪليف به پئي ٿيس. هو سڃاڻپ ڪرائڻ لڳو: ”هي ۽ منهنجو پڳ ست ٻار شامي آهي. نالو شيام سنڌر اٿس، پسر نڪو آهي شيام ۽ نڪو آهي سھڻو ڏاڍو شريف، ڊڄڻو ۽ زن. دريد مڙس آهي، انهيءَ ڪري مونکي هن کان نفرت آهي. ڏاڍو وفادار ۽ سچو دوست آهي، انهيءَ ڪري ڪمبخت کي پيار به ڪرڻو ٿو پوي!... ۽ هيءَ ساوتر آهي، وڌيڪ تسون پاڻ سمجهي وڃا“ چوڪريءَ جو نالو ٻڌي، مون ڏانهنس ٺهاريو. جهڙو هوس نالو، لڳي به هو بهو اهڙي ئي. اوچتو مونکي خيال ٿيو ته ”سرمڪ مون سان ڀرچو ته ڪونه ٿو ڪري! سٽي ساوتر ۽ اها زال، جنهن پنهنجي ست جي زور تي ”پتر راج“ (عزرائيل) کان پنهنجي مڙس سٽيه وان جي زندگي موٽائي ورتي! سرمڪ منهنجي انهيءَ تصور ۽ جذبن جي مٿان ٽوڪ ته نه ڪري رهيو آهي، جيڪي مشرقي عورت جي باري ۾ منهنجي دل ۽ دماغ ۾ پلازڻ هئي چڪا آهن!“ مون حوالي نگاهه سان ڏانهنس ٺهاريو. هن آرام سان سگريٽ پئي پيئو.

هن کان اڳ آءٌ سندس جن به سرينتن سان مليو هوس، اهي شراب پيئنديون هيون، جو ڪنڊيون هيون، سگريٽ ڦوڪينديون هيون، انهن کي نسي، اهڙن وڏن خطرناڪ پيلن جو خيال اهي ويندو هو، جن ۾ ڪو هڪ دفعي ويهي، جيئرو نه موندو آهي.

”ڪشوري“ ته پنهنجي مڙس کي قتل ڪري آئي هئي. اهڙي پرور عورت مون اڳ ڪڏهن به نه ڏٺي هئي، ڏسڻ سان پگهر اهي ئي وڃن. منهنجي زال کي جڏهن پهريون ڀار ٿيو ته هو ۽ وڃڻ لاءِ مائٽن ويٺي. هڪ ڏينهن شام جو سرمڪ مون کي پنهنجي گهر وٺي ويو. رات جو مينهن پوڻ لڳو ته هن مون کي پاڻ وٽ ترساني ڇڏيو. هو ۽ ڪشوري شراب پيڻ لڳا. آءٌ طاق تان ڀڳت پورن جو قصو ڪئي، پر واري ڪمري ۾ هليو ويس. پڙهندي پڙهندي، الائي ڪيڏي ۽ مهل سمهي پيس. آڏي ۽ رات جو مون کي پنهنجي ڀرسان ڪنهن پئي جو احساس ٿيو، ڊڄي، اکيون کٽي ڪولير ته ڏسان ته سچ پچ منهنجي ڀر ۾ ڪو سٺو ڀيرو هو. آءٌ ٽپ ڏيئي ڀرپاڻ وهي بيٺس، ۽ اتي ٻاريم. ڏسان ته ڪشوري، الف آگاهاري، هنڌ تي بيٺي آهي، ۽ مرڪي پئي! ٻاهر منهن زور سان پئي ٻڌو، ٿڌ جو ڦهر هو، پر ان مهل مون کي پگهر نڪري آيو. ٿوري دير کان پوءِ سرمڪ ڪمري ۾ لنگهي آيو، هو نشي ۾ چور هو. ڪشوري ۽ کي ست ڏيئي، هنڌ تان ڇڪي لاهي وڃائين: ”هراڙادي، هي ته پڳل گوشت ئي ڪونه کائي، سو ڪچي کي ڪيئن هٿ لائيندو؟“ ۽ ائين ٻي ڪشوري ۽ کي گهر مان ڪڍي ڇڏيائين.

”ڇا پيو سوچين! ڪڇ ته سمهي“ سرمڪ مون کي چيل ۾ لڙنگو هڻي چيو. پوءِ سانهون ويٺل ساوٽري ۽ کي وڃائين: ”هي ۽ توکان به وڌيڪ لچارو آهي!“ ۽ کلڻ لڳو.

منهنجي سمجهه ۾ نٿي آيو ته ڪهڙي ڳالهه ٻولهه ڪريانه منجهي، ڇو: ”مينهن ته بند ئي ٿو ٿئي، ڪيتري دير کان هتي ويٺو آهيان!“

”هن کي سدائين پنهنجي زال کان ڊپ هوندو آهي، جن

ته ڪا سو بيدار آهي! ڇيتري دير گهر کان ٻاهر هوندو آهي، اها ئي غلط فهمي هوندي اٿس ته جوڻيهر ڄاڻڻڪ ۾ آڳوڻو وجهيو ويٺي هوندي. ڪڏهن ته پنهنجي دماغ مان اهي ڳالهائون ڪڍي، پوءِ گهر کان ٻاهر نڪرندو ڪرا! آخري جملو هن سون ڏانهن ناهي ڇيو. ”توهين ڀانيو ٿا ته گهر واري پنهنجي مڙس جي وات ڪانه نهاريندي هوندي! توهان کي زال ذات جي دل جي ڪهڙي خبر!“ آڻ ساوٿريءَ جي واٽان اهي اکر ٻڌي حيران ٿي ويس، ۽ سرمڪ ڏانهن نهاريس. اڄ ڏينهن تائين ڪنهن به زال جي واٽان ڪيس ”توهان“ سڏيندي ڪونه ٻڌو هوم. سڀڪا ”ڏون“ ۽ ”نوڪي“ ڪري سڏيندي هيس.

”هي هتي ويٺو موج ڪري، ۽ ڇوٽس....“ ساوٿريءَ پڪدم سرمڪ کي ڇيو. ”عورت جو ڌيان هر وقت پنهنجي مڙس ڏانهن رهندو آهي. مرد عورت جي دل کي سمجهي نه سگهندو آهي.“ مون محسوس ڪيو ته اهي ڳالهائون سرمڪ کي ٻنهي ڪنن ٿيون وٺن. حيرت هير ته سرمڪ ڪيئن اهي ڳالهائون ٻيو سهي! ”توهان“، ”گهر“، ”مڙس“ — اهي اکر سرمڪ جي ماحول ۽ زندگيءَ جا ٿي ڪن هئا.

”توهين ته آڏيءَ رات جو گهر ايندا آهيو... اها ته مون کي خبر آهي ته ان وقت منهنجيءَ دل تي ڇا وهندو آهي!“ ساوٿري بلڪل ڪنهن اهڙيءَ زال وانگر شڪايت ڪري رهي هئي، جنهن کي مڙس لڳندو نه هجي. ”سندن عادت آهي ته جنهن کي ٽسندا، جهلي ويهاري ڇڏيندا!“ ڳالهائيندي، سندس مٿي تان ٻلند ڪڪي ويو. هن پڪدم اهو ڪٿي وڃي مٿي تي رکيو، ۽ چوڻ لڳي: ”اڏي ناراض ٿيندي هوندي، توهان ڀلي گهر وڃو. هي ته سڄو ڏينهن توهان کي ويهاري ڇڏيندا.“

ساوٿريءَ جي ڳالهين مان سمجهيس ته هيءَ گهڻي وقت کان سرمڪ سان رهي نٿي. ”ڇڏو يار، ڪڏهن گهر اچ.“ سرمڪ اٿندي ويو.

”اڏيءَ کي ٻه پاڻ سان وٺي اچو!“ ساوتريءَ ڏاڍي معصوميت سان چيو.

سرمڪ مون ڏانهن نھاري، پوءِ رول لڳرائڻ لڳو. آڻ سندس اکين جي ڀولي سمجهي ويس. سرمڪ وٽ ”ڪملا“ کي وٺي وڃڻ جو ته سوال ئي پيدا نٿي ٿيو. هو به ڪڏهن تنهنجي گهر نه آيو هو. اسان ٻنهي ۾ ڇپ ڇپ هڪڙي ڳالهه طي ٿي هئي. کيس جڏهن به مون سان ملڻو هوندو هو ته ڪنڊ تي پاڻ واري چوڪري کي موڪليندو هو: آڻ سائس اتي ئي اچي ملندو هوس. هو ڪملا جو نالو گهڻي ادب سان وٺندو هو. رستي ۾ ڇوڪڙهن اسان کي ڪڏهن ڪڏهن هو ته لهرائي ويندو هو. ڪملا کي ته هن جي شڪل کان نفرت هئي. هوءَ ته مون کي به سائس ملڻ کان منع ڪندي هئي. جنهن ڏينهن کيس شڪ هوندو هو ته آڻ سرمڪ سان ملڻ ويو آهيان، تنهن ڏينهن هوءَ رستي ڀولندي هئي ۽ ڪاڏو پيتو بند ڪري ڇڏيندي هئي. پوءِ ائين ڪيئن ٿئي ٿي، سگهيو ته آڻ ڪملا کي سرمڪ جي گهر وٺي وڃي سندس سربت سان ملايان! ان کان به شايد هوءَ موت قبول ڪري ها.

ڳالهه کي ٺارڻ لاءِ مون ساوتريءَ سان ڪيئي ڪوڙو وعدو ڪيو. ڏنس پئي ته مٿان سرمڪ تنهنجو ڀول ٻڌرو ڪري وڃي. ڪملا ساوتريءَ سان ملي ڪانه سگهندي، سا ڳالهه ٻڌي ويڃاري ساوتريءَ کي ڏاڍو ڏک ٿئي ها. ساوتريءَ سان هڪڙي وعدي ڪرڻ ڪري تنهنجي روح کي ڪڏهن به آرام ڪونه آيو. سدائين اهوئي ڏک رهندو هوم.

* * *

هڪ ڏينهن شام جو سرمڪ مون کي بازار ۾ ملايو. مون کي ٻڌايائين ته ”ساوتري تنهنجي وعدي موجب نه اچڻ ٿي ڏاڍي ڪاوڙيل آهي. هوءَ تنهنجي زال سان ملڻ لاءِ ڏاڍي بيتاب آهي.“ ”ڇا ڪجي؟“ مون شرمسار ٿي، ڪڏهن هڪ ڪندي چيو. ”پر ساوتريءَ کي ڪير سمجهائي؟ هوءَ ته عجيب عورت

آهي. خبر به اٿس ته منهنجا اڄامل ڪهڙا آهن، آڻ ڪهڙي قسم جو ماڻهو آهيان، ۽ تنهنجي گهر ۾ ڪهڙي ڪهڙي قسم جا ماڻهو ٿا اچن، تڏهن به هوءَ ضد ڪريو ويئي آهي. ويهن-ٻاويهن سالن جي آهي، تڏهن به پاراڻا ضد اٿس. ڪجهه ڇوانس ٿو ته اڇو روڻ ۾ چٽڪي. توکان سواءِ ٻئي ڪنهن به دوست سان ملڻ نٿي ڏٺم. ’مدي‘ ۽ ’اڃاگر‘ ته ڏٺا نٿا وٺس. پٺيان عجيب مصيبت آهي! آڻ سرمڪ سان هلندو هليس، ۽ ساوترِيءَ بابت سوچيندو هلس. اڇو مونکي خيال آيو ۽ پڇيم ته ”ساوترِيءَ سان شادي ڪئي اٿئي؟“

سرمڪ اهو ٻڌي، آڻي ٿي، ڦٽ ٿي ٻيهي، وڏا وڏا ٺٽڪ ڏيڻ لڳو. هلندو ماڻهو اسان ڏانهن نهارڻ لڳا.

پوءِ هو مونکي پانهن کان جهلي چوڻ لڳو، ”هه، تو سرمڪ کي پيوڻوف سمجهيو آهي؟ مونکي زال ۽ اٺس ڪريم بلڪل پسند نه آهن— ٻئي هٿ لائڻ سان وگهريو پون. هوءَ مون سان گڏ رهي ٿي، بس.“ پوءِ هو بڪلم ۾ ٿي ويو: ”هر ڪشوري ته چما ۽ خورشيد کان ترالي آهي. خبر، تون هلي سمجهائينس ته پاڇائي ساڻس نه ملي سگهندي.“

”آڻ! آڻ ڀلا ڇا چونڊس؟ نه، مان....“ انهيءَ خيال ايندي ئي آڻ ڪنھرائڻ لڳس. ”آڻ هڙيءَ مءِ صوم ۽ ساديءَ چوڪريءَ کي ڀلا ڪهڙي نموني سمجهائينس؟“

”ته پوءِ آڻ ڇا ڪريان؟ مونکي ڪارڙ اچي ويئي ته پوءِ“ هو تيز ٿي ويو. ٻل کان پوءِ آڏاس ٿي ويو. سامهون ٻت ۾ لڳل پوسٽرن کي ڏسڻ لڳو. مونکي ان مهل هن تي ڏاڍو قياس آيو، ۽ سوچيم ته ڪجهه به ٿي پوي، هڪ ڀيرو ڪيلا کي هن جي گهر ضرور وٺي وڃان. پوءِ اهو خيال هڪ گهڙيءَ کان وڌيڪ جيترو رهي نه سگهيو. جڏين جي تيزي گهٽ ٿي، ۽ اهو خيال پنهنجو پاڻي مري ويو.

”ڇا پيو سوچين؟“ سرمڪ پڇيو.

”مون کان اهو ڪم ئي ڪونه سگهندو.“
 ”نه هلي ڪو بهانو ٺاهي — نه ته هوءَ ڳولي ڳولي تنهنجي
 گهر اچي پهچندي!“

هو مون کي پاڻ سان گڏ وٺي ويو. سڙڪ جي عجيب
 عادت هئي. سندس گهر جو دروازو هميشه ڪليل رهندو هو. هو
 پنهنجن دوستن ڳڻي وٺي بيٺڙڪ اندر هليو ويندو هو. ان ڏينهن به
 ائين ڪيائين. منهنجو هٿ وٺي، پنهنجيءَ مڇر ۾ سڌو اندر ڇڪي
 ويو. اڳڻ ۾ ساوٽريءَ وٺي پاڇي موٽي. منهنجي لاءِ اهو نظارو
 بلڪل عجيب هو. ان وقت ستن-قميص پهرييل هيس، ۽ عام
 گهرينڙي زال جيان ٽڪڙ ۾ وري ويس ته رڻو ڪٽي پيو آهي.
 اوچتو اسان کي ڏسي، مٿيون منجهي ويس ۽ اسان ڏانهن پٺ ڪري
 بيٺي رهي.

”هاه رار! آواز ته ڏيئي ايندا ڪريو، گهر ۾ انسان ڪڏهن
 ڪيئن ڪڏهن ڪيئن وٺو آهي. ڀلا رڻو ته ڪٿي ڏيئرو، اندر ڀلنگ
 تي پيو آهي.“

سڙڪ وڏو نهڪ ڏيئي چوڻ لڳو: ”هن کي هميشه انهن
 ڳالهين جو فڪر رهندو آهي!“

هوءَ ٻئي هٿ ڇاڻي ۽ تي رکي، جلدي اندر هلي ويئي.
 جڏهن موٽي، ته مٿي کان وٺي سڀني ٽائين رڻي ۾ ويڙهيل هئي.
 ۽ ڪرسيون ڪٽي آئي. جڏهن اسين ويٺائين، تڏهن هن آهستي
 ۽ پيو: ”ڇانهه لاهيان؟“

”آءٌ ته هن وقت باهه پيئندس!“ سڙڪ کلي چيو، ”هن
 لاءِ لاه.“

هوءَ پاڇي ٽاهي ۽ ۾ وجهي، رنڌڻي ۾ هلي ويئي. آءٌ اوسي
 پاسي جو جائزو وٺڻ لڳس. سڳجهه بدليل ٻئي لڳو: فرش ڦوٽل،
 ڪنڊون پاسا صاف هئا. جتي اڳي شيشي جا گلاس ۽ پڳل بوتلون،
 بيضن جون ڪلون ۽ چٽڙائيل هڏيون پيل هونديون هيون، هاڻ اها
 جاءِ ڪنهن مندر جيان پاڪ ۽ صاف ٻئي نظر آئي. پٽن تي راڳو

ڪيل هو، جنهن پراڻا ٿڪن جا نشان پڪي چڙيا هئا. وچ ۾
تلسي ۽ جو ٻوٽو ڪونڊيءَ ۾ رکيل هو. هڪ پاسي جهرڪين لاه
سٽ ۾ ٻاڻي رکيل هو. سرمڪ منهنجي اما حالت تازي ورتي، ۽
کلي چيائين: ”جڏهن کان وٺي آئي آهي، تڏهن کان سڄي ڳهر
جو نقشو ئي بدلجي ويو آهي. اڄ ته اندريون ڪمرو ڏيکارڻ هئا“
مون کي اندروڻ سان ائين لڳو، جن آءٌ بهشت جي ڪنهن ڪنڌ
۾ آيو-و آهيان. ڀتين تي ديوڙائن ۽ ديويون جون تصويرون ٺڪيل
هيون. هڪ ڪپٽ ۾ ننڍڙو مندر لاهيو پيو هو. لڪشمي-نارائن
جي اڳيان اگرتي پئي پري. گل رکيل هئا، ۽ هڪڙي آرٽسي
جي ڪپٽي رکيل هئي. ڪانس تي گهڙيال رکيو هو. ان جي مٿان،
پٽ تي، جتي اڳي هڪ اڳهاڙيءَ عورت جو ٺوٺو ٺنگيل رهندو
هو، اتي هينئر سرمڪ جي تصوير ٺنگيل هئي، جنهن تي کان جو
سهرو پيل هو. مون غور سان ان تصوير کي ڏٺو. سرمڪ منهنجي
ڪلهي تي هٿ رکي کلڻ لڳو ۽ چيائين:

”ستن-الن مهينن ۾ ساوتري ۽ پنهنجو سڪو چمائي چڏيو
آهي. ٻار، هي زالون وڏيون چالاڪ ٿيون ٿين. اهڙيءَ طرح آهستي
آهستي پنهنجو قبضو چمائي وينديون آهن ۽ حڪومت ڪنديون
آهن، جو ماڻهوءَ کي پتو ئي ڪونه پوندو آهي ته هو ڪنهن پئي
جي اشاري تي ڇو هلي! عورت سڀڪجهه سمجهندي آهي، ۽ سمجهي
سوچي ائين ڪندي آهي. پر اهو سڀڪجهه هوءَ اهڙيءَ خاموشيءَ
سان ڪندي آهي جو ماڻهو جيسين پاڻ سنڀالي ٿي سنڀالي، تيسين
ڪم لهي وڃي. تون ڪيئن ٿو پائين؟“

خدا کي خبر، ان مهل ڇهه وڃي ڪيائين يا سڄ ٿي چيائين.
مهاندي مان ته ائين ئي لڳو، جن ڇهه ڪونه ٿي ڪيائين. هن
جنهن ڳالهه کي عورت جي چالاڪي ٿي سڏيو، آءٌ ان کي قرباني،
خلوص، ڀدار ۽ بي پناهه خلعت جي خوبئي سمجهان ٿو. هوءَ زمين
جيان، ٿورو وٺي، گهڻو ڏيندي آهي.

ساونري چانهه کڻي آئي. سرمڪ ڪوٽ مان ننڍي بوتل

ڪلبي ۽ ڪاڏي پوڄ تي رکي، ساوتريءَ ڏانهن نهارڻ لڳو. هن ڪنڌ هيٺ ڪري، ڪوپر ۾ ڇانڊ پئي وڌي. مون لاءِ ڇانڊ ٺاهي، هن سرمڪ ڏانهن نهاريو ۽ آهستي چيائين: ”هن ڪڪري ۾ نه!“ سرمڪ تي انهي گالهه جي اثر کي ڄاڻڻ لاءِ مون ڏانهن نهاريو. مون ڀانيو ته هو ساوتريءَ کي تڙي ڏيندو ڇو ته هو پنهنجن ڪمن ۾ ٻين جي دست اندازي هرگز ڪونه ڪندو هو. پر هو سرمڪڻ لڳو ۽ مون کي چيائين: ”هليا ٻار، هل ته هلي اڳڻ ۾ ويهون.“

اسين اڳڻ ۾ وهي ويٺاسين. ساوتري سرمڪ لاءِ گلاس ۽ پاڻي ڏيئي، پاڻ وهي رنڌڻي ۾ وئي. آڻ ڇانڊ پيئندو رهيس، ۽ ساوتريءَ جي ٻاري ۾ سوچيندو رهيس. رنڌڻي مان آستور جو آواز پئي آيو. انهيءَ شون-شون جي آواز سان گڏ، ڪنهن مهل وريئن جي ڇڻ-ڇڻ جو آواز به پئي آيو.

اوچتو سرمڪ هڪ عجيب سوال پڇيو: ”سوتري ڪيئن آهي؟“ مون حقيقت ۾ انهيءَ گالهه تي منجهڙي سان سوچيو ٿي ڪونه هو. جڏهن به هن کي ڏسندو هوس ته ڀانئيندو هوس ته منهنجيون اکيون فريب ٿيون ڪاٺين. ائين لڳندو هوم، جڏهن پئي چٽا ڪنهن ڊرامي جي رهرسل ڪري رهيا هجن. مون سرمڪ ڏانهن نهاريو. هن شدو ميز تي رکندي چيو: ”اڄهو آڻ ٿو ٻڌايان....“ پر ٻار، تنهنجي سجهه ۾ ته ڪجهه به نٿو اچي! اڄ تائين آڻ رڳو عورت جي بدن سان ملندو رهيو آهيان! پر ساوتريءَ ۾ ڪجهه ٻيو به آهي.... منهنجو مطلب آهي ته جسماني خيال کان هو ڪنهن کان به گهٽ ناهي، پر سائنس گڏ رهي مون کي ڪا شيءِ عجيب ٿي لڳي: جڏهن اسپتال ۾ منهنجو علاج ٻيو ٿيڻا يعني، منهنجو مطلب آهي.... بس اهو ئي سجهه ۾ نٿو اچيم ته ڇا آهي! ۽ ڪڏهن ڪڏهن ته انهيءَ گالهه تي مون کي ڪولا اچي ويندي آهي. منهنجو خيال آهي، ساوتري اڃا ٻاراڻي. ڪچي ۽ ناتجربيڪار آهي، آهستي آهستي— اوچتو هو ڇپ ٿي ويو ۽ غور سان مون ڏانهن

نھاري ڇيائين: ”توڪي ڀاڄائيءَ کان ٻي ٿيندو آھي نہ؟ منهنجو
 خيال آھي، اھو ٻي ناھي، پر ٻي جھڙي ڪا ٻي شي آھي.... مون
 کي ڪڏھن بہ رات جو دير ٿي ويندي آھي تہ پڪدم ساوتريءَ جو
 خيال ٿيندو اٿس، ۽ آءٌ پاڻ کي چونڊو آھيان: ”سرمڪ، توڪي ۽ سا
 ٿي ويو آھي؟ ائين تہ ٿيڻو ئي اونڌو ئي ٻوندو آھي“ ۽ مون کي ائين
 محسوس ٿيندو آھي، جن ڪنھن منهنجي نڪر ۾ ناڪيلي وجهي
 ڇڏي آھي! هو وري ڇپ ٿي ويو، ۽ تلسيءَ جي ٻوٽي کي ٽٽڻ
 لڳو. وري ٻوٽو لڳو: ”سجھہ ۾ ٿو اچي تہ ان جو نتيجو ڇا
 ٿيندو.... سچ ٻچ، ڪڏھن ڪڏھن تہ آءٌ ٻچي ويندو آھيان!“
 ”ٻي ڇا جو؟“ مون حيرانيءَ مان سوال ڪيو.

”اھو ئي تہ مون کي سڃھہ ۾ ٿو اچي! تہ اتي جواتي
 فيصلو ڪري نہ ڇڏيان— هيڏانهن يا هوڏانهن!“
 ساوتری رنڌلي مان نڪتي، ان کي ڏسي، سرمڪ ڇپ ٿي
 ويو. ساوتريءَ جي سڄي گھل تي لستو جي ڪارن لڳل هئي.
 وارن جي ڇڳ، ڪانٽي مان نڪري، سندس وارن تي چمي پئي
 ڏني. اھہ ٿي ويوڻ ڪري سندس منھن سون جيان پئي ڊھڪيو،
 ۽ هوہ اڃا بہ وڌيڪ سھڻي پئي لڳي. ويجهو اچي ڇيائين: ”هينئر
 گوپي ۽ پٿارا ٿي رڌيان، توهان لاءِ وري بيضن جو ٿيمو ٿي لاهيو
 ولان.“

”جيڪو دل ۾ اچي سو لاهي. منهنجو ڪهڙو ڪاٺو،
 الائي ڪٿي ڪاٺ ويهي رھان.“ سرمڪ جي لهجي ۾ ٿوري ٿوري
 بيزاريءَ جي ملاوت هئي.
 ”تڏھن اھي ڪٿراڳ پنهنجي لاءِ پئي ڪريان ڇا؟“ هن
 ناراض ٿي چيو. ”آءٌ وڃي بيضا ولي آئيس تہ....“ پڪدم منھن
 لهي ويس، ۽ آواز ڀرجي آيس.
 ”ماڻي روز روزگھر ڪاٺ فرض آھي ڇا؟“ سرمڪ پيدليءَ
 مان جواب ڏنو.

”تہ پوءِ گھر ڇا لاءِ آھي؟ منهنجي هتي ڪهڙي ضرورت

آهي؟

”آءُ توکي ماني پچائڻ لاءِ ٿورو ئي وٺي آيو آهيان.“
 ”پر زالن کي ته اهي ڪم وٺندا آهن.“
 ”توبه! تون واعظ نه ڪندي ڪر.“

”ته پوءِ مون کي ڪهڙو ڏيئي ماري ڇڏيو....“ ساوتريءَ
 جي اکين ۾ ڳولڻا ٿري آيا، ۽ ڇپ ڇاپ اندر وهي هنڌ تي اونڌي
 ٿي ڪري پئي.

سرمڪ به ٽي دفعا ڪرسيءَ ۾ ٻاسا ورايا، جن ڪا شيءِ
 جهي رهي هيس. هيڏانهن هوڏانهن ڏٺائين، پوءِ اندر بستري ۾ پيل
 ساوتريءَ کي ڏسڻ لڳو. سندس منهن مان ائين ئي لڳو، جن سندس
 اندر ۾ ڪو طوفان آهي، جنهن کي وڏيءَ ڪوشش سان پئي
 روڪيائين. ۽ پوءِ بڪنڊ مون ڏانهن نھاري ويائين: ”آءُ ته ڦنگ
 ٿي پيو آهيان!“

آءُ ڪنهن انديشي کان ٽڪي ويس. مون کي ساوتريءَ
 لاءِ ايندڙ وقت بلڪل اونڌاهو ڏسڻ ۾ اچڻ لڳو. مون کي خبر هئي
 ته اهڙيءَ حالت ۾ سرمڪ کي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪرڻ معنيٰ،
 اها به هن کي ضد ٿي وائين. آءُ ڇپ ڇاپ ڪروپ ۾ ٽڙ ٽپندڙ مک
 کي ڏسڻ لڳس.

سرمڪ وري چيو: ”هاڻ هيءَ رڪ هڙتال ڪندي: آءُ گهر
 ۾ ماني نه کائيندس ته هيءَ به نه کائيندي. ٻلا اها به ڪا ضد
 جي گالهه آهي! آءُ ڪٿون جو نوڪر ته ٺاهيان: رات جو دير سان
 نه اچان، فلاڻي سان نه ملان، فلاڻي کي گهر نه وٺي اچان، فلاڻو
 ڪم نه ڪريان، رات جو دروازو بند رهندو.... هي ڪهڙو ويل
 آهي! هيءَ عورت ته ڪجهه سمجهي ئي نٿي. مون به هزارين زالون
 ڏٺيون آهن، پر هيءَ ته سڀني کان اور آهي. الاڻي پنهنجو پاڻ کي
 ڇا ٿي سمجهي! آءُ ڀر پيو ڏيانس جو مٿس رحم ٿو اچي، نه ته....“
 هن وري ساوتريءَ ڏانهن نھاريو، جنهن جو بدن هري هري ٻڙي
 رهيو هو، جن سڌڪا پئي پريائين. هو وري چوڻ لڳو: ”هن کي

چاهه کان واندڪائي ڪانهي. مون ڇا ايتري لاهه هن کي ويهاريو آهي؟.... جيئن وٺندڙ، تيئن ڪندڙ. جيڪو کيس وٺي، سو پاڻ ڪري. مون روڪيو ٿورو ئي اٿانس. ”آخري جملو هن وڏي واڪي ڇيو، ته ڀل ساوتر ٻڌي. سرمڪ جي انهيءَ جوش، سرمڪ کان وڌيڪ، مون کي ساوتريءَ کي سڃاڻڻ جو موقعو ڏنو، آڻ ايترو ته يڪدم سمجهي ويس ته هوءَ پاڻ کي سرمڪ جي سريت نه، پر زال ئي سمجهي. مون کي هن مان همدردي ٿيڻ لڳي. ڪانهه اهو نه سوچيندو آهي ته ڪوئل جي آنن ۾ ٻيا ٿيندا آهن. هو رڳو اهو سوچيندو آهي ته انهن جو ڏاڻو ٿيڻ آهي.

ساوتر ٿي اندران لڙڪا اڳهندي آئي. سندس اکين جو ڪجل وهي ڳالھن ٿاين آيو هـ. وـ ۽ ڇڻ تي ڳولھن جون ليڪون بنجي ويون هيون. چاهه جو خالي ڪوپ ڪشندي ڇيائين: ”پاڻ بازار مان ماني ڪائي آهي.... بازاري ماني ڪا ڪاڻڻ جهڙي آهي! انهن کي ته ڪن پئسا! ڪاڻڻو به پيار مان ڪاڻجي ۽ ڪاراڻجي، تڏهن بدن کي لڳندو.... اها ٽيون ڏينهن سڄي رات بيت جي سور کان پئي لٽڪيو. آڏيءَ رات جو ڊاڪٽر آيو آهي! بازاري مرچ ۽ مصالحن جون شيون ته بيت جو خالو خراب ڪريو ڇڏين، توهان ئي سمجهايوس، منهنجي ته ٻڌي ئي ڪونه ٿو.“

مون کي ڊپ ٿيو ته ستان ڪارڙ ۾ سرمڪ هن کي گهٽ وڌ نه ڳالهائي. پر هو ڇپ ڪري ويٺو رهيو. مون ساوتريءَ ڏانهن نهاريو. هن کي ڪيئن سمجهايان ته هي انهن مردن مان ناهي، جيڪي پنهنجو گهر وٽائيندا آهن. هن کيس گهر وسائڻ لاهه ڪونه آندو هو. هن کي ته رڳو عورت ڪپي، هن کي عورت جي بدن ۽ دل مان ته واسطو ئي ڪونه هو. پر اهي گالهيون ساوتريءَ کي سمجهائڻ ڏکيون هيون.

سرمڪ گهٽڻ وجهي ساوتريءَ ڏانهن نهاريو، ۽ ڇيائين: ”تون پنهنجي ڪم جي نٿي ڪرين؟“
”توهان جيڪڏهن زال هجي ها ته سمجهو ها.“ ساوتر ٿي

منهن ٻئي ٻلي ڪري، ڪوپ ڪشي آهستي آهستي رنڌي ڏانهن وڃي.

سرمڪ سون ڏانهن نهاريو ۽ ميز سان شيشو ڪشي، هٿن ۾ اٿلائڻ پٿلائڻ لڳو. هن پريل آواز ۾ چيو: ”منهنجي نه ڪجوه به سمجه ۾ ٿيو آهي!“

ان ۾ سمجه جو نه، پر سندن فطرت جو ٿيو هو. مون ٻت تي پڪڙيل ست گلي جي ول ڏانهن نهاريو، جنهن جي وڏن وڏن پنن سڄي ٻت کي پنهنجي پٺيان لڪائي ڇڏيو هو. ”هن جي اها مرضي آهي ته آڱ ڪهر مان نه لڪران، جيڪڏهن ويان، جلدي وران. منهنجو ڪم ڪار—“

ادا، اها ڪهڙي نه بحراب ڳالهه آهي؟ ”ساوٽريءَ رنڌي مان منهن ٻاهر ڪڍي جواب ڏنو.“ رات جو اڪيلائيءَ ۾ مونکي ٻٻ ٿو لڳي. پاڻ ٿو هجي ته دروازو به کولي ڇڏيندي وڃ! ڀلا ڪهر ۾ ائين ٿيندو آهي؟ مڙس ٻاهر هجي، ته ڪهر واريءَ کي ڪيئن ٺٽو ايندي؟ ڪا ڏيڻ هوندي جا آرام ڪندي، منهنجا ته ڪن دروازي تي لڳل هوندا آهن. ن. ٻل ٻل ۾ آئي، جهاتي پائي ڏسندي آهيان. جڏهن ايندو آهي، تڏهن وڃي دل کي آرام ملندو اٿم. ڀلا توهان ئي ٻڌايو، پاڇائي توهان جو انتظار نه ڪندي آهي؟ ”وري هن کي چڻ ته ڪجهه ياد آهي ويو: ”پاڇائي، توهان پاڇائيءَ کي نه وٺي آيا! تنهن ڏينهن جو هجي ويا ته وٺي ايندس؟ جي هوءَ نه آهي ته آڱ هلاڻ؟“

”هوءَ توهان کان ملندي!“ سرمڪ پڪدم چئي ڏنو. ”ڇو؟“ ”ساوٽريءَ عجب اکين سان نهاريندي چيو.“ ”مون ۾ ڪهڙو عجب آهي؟“ اتي چڻ هن کي ڳالهه سمجه ۾ آئي، ۽ ڪنڊ هيٺ ڪري پيائين: ”برابر، آڱ به ڪا چري آهيان. ادا، منهنجي ڳالهه دل ۾ نه ڪجوه! مون کي دل تان ڳالهه لهيو وڃي، ۽ الاجي ڇا جو ڇا چيو ويان.“ هن منهن ڪشي اندر ڪيو، ٻل ڪن چوڙين جو چٽاڻ ٿيو، ۽ پوءِ استود جي آواز ۾ سڀ آواز دهجي ويا.

سرمڪ لڏين اڪين سان مون ڏانهن نهاريو، ۽ سٺ ڏيئي،
شيشي جو ڍڪ لاهي، گلاس ۾ شراب اوتوندي پيائين؛ هاڻ تون
وڃ.

مون کي هن جي ڳالهه بلڪل ڏکي نه لڳي. آڏا ٻاڻ
محسوس ڪندو آهيان ته شرابيءَ سان گڏ ويهي چانهه پيش ائين
آهي، جن ٻاهر وڃڻ مهل ڪنهن رنڊيءَ کي چئجي ته برقعو ٻاڻي
وڃ. اها ڳالهه هوند ڪهڙي نه مسخريءَ جهڙي لڳي! آڏا اٿان
اٿي، هليو آيس.

ٿورن ڏينهن کان پوءِ هڪ ڏينهن صبح جو، ساوٽري مون
کي اوچتو اسپتال ۾ ملي. ڏاڍي منجهيل ۽ گهٻريل هئي. پنهنجو
هوش ڪونه هوس. وارن کي ڦٽي به ڪانه ڏنل هيس. منهن لئل،
اڪيون آجهائل، جن ڪيترين راتين جو اوجاڳو هوس. ڪپڙا ميرا
۽ گهٽيل، پيرن ۾ پراڻو جهل، هٿ ۾ دوا لاه ڇالي شيشي هيس.
بيچ تي ويئي تنهنجي واري جو انتظار ڪيائين. مون کي ڏسي، رڻي
جو پلانڊم تي ٿي لاهي، نمسڪار ڪيائين. مون سمجهيو ته شايد بيمار
آهي، تنهنڪري پڇيومانس: ”ڇا ڇا ٿي خبر ته آهي، هتي ويئي آهين؟“
”هاڻ تڻ-هين ڏينهن کان خوش ٺاهن. ڊاڪٽر گهر ڏسڻ
آيو هو. پيائين،...“ هن هيڏانهن هوڏانهن نهاريو، جن تـه ڪو
وڏو راز ٿي ڦاس ڪيائين. پـوءِ سس پس ڪري پيائين؛ ”ڊاڪٽر
چيو ته شراب گهڻي پيش ڪري جگر خراب ٿي پيو اٿس! آڏا
جهليانس ٿي ته مون سان رڙهيو پوي. ڪاهه هون لڳو ته منهنجي
گهر مان نڪري وڃا،... پلا، اهڙي حال ۾ ڪيئن چڏي وڃان؟“
سندس آواز لڙڪن ۾ ڊهي ويو.

”ڇاڪاڻ تي ويندو. ايلڏي گهڻيءَ جو ضرور ڪونهي، آڏا
اچي سمجهائيندوسانس.“ مون کيس دلايو ڏيندي چيو. سچ پچ ته
مون کي مٿس ڦهاس پئي آيو.

”نوهان هتي ڪيئن آيا؟“ هن پڇيو.
 ”ٽنڊيڙي کي ڪنگهه ٿي پئي آهي.“
 ”ڪهڙي؟ سڪي يا بلفسي؟“
 ”سڪي.“
 ”ڪيڏو آهي؟“

”سال-ڏيڍ جو ٿيندو.“

”هوءَ پاڇائيءَ کي چئو ته ٽنڊيڙي کي هادام جي آهل ۾
 ليسون جو ڄاڻو لاهي وڌائي ۽ پاڻ ڪاريءَ ڪٽيءَ شي کان هاسو
 ڪري.“ هن اهڙي نموني پئي گالهه ڪئي، جن ڪا چئن-پنجن
 ٻارن جي ماءُ هجي.

اندران ايندڙ بيمار، ٻارهن نمبر واري کي اندر وڃڻ لاءِ
 ڀڄو. هوءَ جلد ساڙهيءَ جو پلانڊ لاهي، اندر هلي ويئي.

* * *

ان ڏينهن شام جو آڌ سرمڪ کي پڇڻ ويس. سندس حالت
 اهڙي انڊيشي جهڙي ڪانه هئي، پر ڪجهه پيلو ٿي ويو هو. ان
 مهل هن بستري ۾ لپتي، جاموسي ناول پئي پڙهيو. ساوٽريءَ
 پيرانديءَ کان وٺي کيس پرن تي زور ڏنا. هوءَ سٺي تي رڻو لاهي
 اٿي، ۽ اندر هلي ويئي.

”ڇا ٿيو ائين؟“ مون ڪلندي پڇيومانس.

”هاڻي شراب مون کي پيش ٿيو آهي.“ هن مشڪي ڀريو
 ۽ ڀت تي ٽنگيل گرونانڪ جي تصوير کي ڏسڻ لڳو. ”ڇڱو ٿيو
 جو تون آئين، مون کي ساوٽريءَ جي باري ۾ توکي ڪجهه ٻڌائون
 آهي. ٿورو اوڀر تي اچ.“

آڌ ڪرسي ريڙهي ويجهو ٿيس. هن ڪتاب وهائي هرمان
 رکي، پئي ڪمري جي دروازي ڏانهن نهاريو.

”اهو ته تو ۾ سوچيو هوندو ته ساوٽريءَ جهڙي نيڪ ۽
 شريف، پاڻي ٻولي چوڪري مون وٽ ڪيئن پهتي. منهنجا ٻيا
 دوست به حيران آهن.... ڪڏهن ڪڏهن ته آڌ پاڻ به حيران ٿي

ويندو آهيان ته هيترو وقت آڻ ۾ سان ڪيئن رهيو آهيان! سرمڪ وري در ڏانهن نهاريندي چيو: ”ساوتري ڏاڍي اوجھه آهي. ڪڏهن ته سوچيندو آهيان ته هن کي ڪنهن شريف ماڻهوءَ جي زال ٿيڻ گھربو هو. هوءَ منهنجي لائق نه آهي. هوءَ سريت ٿي ٿئي سگھي. هوءَ ان جي گھر کي جنت بنائي ڇڏي ها، ڀڳوان اهڙيون چوڪريون گھٽ پيدا ڪندو آهي.“ هن مون ڏانهن نهاريو: ”تو کي خبر آهي ته آڻ گھر ۾ سريت ويھاريندو آهيان، زال نه. ساوتريءَ سان منهنجي شادي ٿيل ڪانهي، پر هوءَ مون کي پنهنجو مڙس ٿي سگھي. مون کي انهيءَ ڳالهه تي سخت غار آهن. هوءَ منهنجي ايتري ته خدمت ڪندي آهي جو مون کي پٺيان ايندي آهي.... عجب نه ڪا! آڻ هن ۾ سريتو ڳوليان ٿو، جنهن ۾ اها ڪوڙاڻ، اها ٽڪ هجي، جيڪا ڳالهه ڏيئي شراب ۾ ٿيندي آهي، پر هو گنگا جي پاڪ پاڻيءَ ۾ وهندل زال کڻو ڏنم.... منجهس ايتري ته مٿاڻ آهي جو مون کي اهڙڪا اڇو وڃن. آڻ انهن ڳالهين جو هيراڪ ناهيان. ڪڏهن ته مون کي پنهنجو پاڻ کان نفرت ٿيندي آهي.... آڻ سوچيان ٿو ته سڳجهه ڇڏي، ڪيڏانهن منهن کڻي ڪريان. هڪ دفعي ائين ڪير به. توکي ته خبر آهي ته آڻ ڪوڙ نه ڪندو آهيان. ٺڪيٽ ولي، بمبئيءَ واري گاڏيءَ ۾ چڙهي ويٺس. پر اڳينءَ اسٽيشن تي لهي، موٽي آيس. گاڏيءَ ۾ ويھندي، پائير ته ڪو ڪراحت جهڙو گناهه ڪيو اٿم— جن پيرن ۾ پڙيون اٿن، جن کي ڪو پاڻ ڏانهن پيو ڇڪي.... ۽ آڻ موٽي آيس. ساوتري سڄي رات جاڳي پئي. شايد رني به هئي، ڇو ته اکيون سڄيل هيس. گھر ۾ گھوڙن سان ئي مون کي ڪاوڙ آهي ويٺي. الائي ڇو؟ الائي ڪنهن تي؟ دل ٿي چيو ته ڪنهن کي محون ڪري ڇڏيان.... جيڪڏهن ان مهل ساوتري ڪنهن پئي جي هنج ۾ سوج پئي ڪري ها ته منهنجي روح کي سڪون ملي ها، منهنجيءَ دل ٿان بار لھي وڃي ها، ۽ آڻ ڇپ ڇاپ موٽي وڃان ها. هن ته رنو پئي! مون ساڻس اکر به ڪونه ڳالهائيو، ۽ وهي هنڌ تي پيس. هن اڇي منهنجا

پوٽ لائڻ، ڪهڙا ڪليءَ ۾ ٽنگيا. ڪير جو گلاس کڻي آئي. مون
پيش کان انڪار ڪيو ته وري تنهنجي مٿي کي زور ڏيڻ لڳي.
زبان سان ڪجهه به نه ڪڍيائين جيڪڏهن هڪڙو اکر به
ڪڍي ها ته ماري وجهائس ها!

هـ. و پڪڙم ڇپ ٿي ويو، ۽ مون ڏانهن نهارڻ لڳو. پٺي
ڪمري ۾ ڇوڙين جو ڇٽا ٿيو. ايتري ۾ ساوتري اندر آئي. مون
تان دوا جي شيشي کڻي، ڪوپ ۾ دوا جو وزن وجهي، سرمڪ کي
ڏنائين. جڏهن هن دوا پي لائي، تڏهن ساوتريءَ ڪنڌ هيٺ ڪري
ڪيس ڇڏيو: ”هاڻي ٻلا ڪير کڻي اچان؟“
”نه.“

”صبح کان وٺي ڪجهه نه کائو اٿو!“
”ٻڌئي ڪونه، مون ڇا ڇڏيو؟“ سرمڪ ٿڌي ڏيندي ڇڏيو.
وڃي هوڏانهن ويهه!“

ساونتري ڪنڌ هيٺ ڪري، گهرا گهرا پير کڻي ويئي. مون
کي سرمڪ جي اها روش اصل ڪانه وئي. پر آڻ ڇپ هوس.
”ڏٺو؟“ سرمڪ ڇڏيو. ”هيءَ هاڻي مون تي راج ڪرڻ
ٿي واهي آڻ! اهو راج پاڇ ڪونه سهندس. اهو سرمڪ اها ڄاڻوئي
ڪونهي، جيڪو عورت جو غلام ٿي رهي. آڻ ته اهي ڦاٽو آهيان!
رڳو اهو خيال ٿو ٿيرم ته نڪا آهي ڇالاڪ جو پنهنجو پاڻ کي
سپاهي سمجهي، نڪو آهيس ڪو ڌڻي ڌوڻي جو هٿ رکيس! نه ته
گهڻا ڏنهن اڳ ڪڍي ڦٽو ڪريائس ها!“

هو ٿوريءَ دير لاءِ ڇپ ٿي ويو. وري پوڻ لڳو: ”مون
تو کي اهو ته ٻڌايو ئي ڪونه ته ساوتري مون وٽ ڪيئن آئي.
ڪشني کي سڃاڻين نه؟ شايد ڪونه سڃاڻين. پهرين هيءَ ڪشني
وٽ هئي. الائي ڪٿان وٺي آيو هوس. تڏهن هوءَ سورهن-سترن
سالن جي هوندي هئي، چار- پنج سال ان وٽ رهي. آڻ ان جي گهر
ايندو ويندو هوس. هن کي ٿسي، تنهنجي دل ۾ ڪيترائي پيرا خيال
آيو ته ڪشني کي ماري ڇڏيان. ههڙي سهڻي، جنهن جو انگ انگ

ڄڻ تڙي رهيو هئا ڪنهن چوندو هو ته منهنجي ڏاڍي خدمت ڏسي ڪري. پر ڳوٺ جي هڪ چوڪريءَ تي دل ٿي پئس، ان کي آڻي گهر ۾ ويهاريائين ۽ ساوتريءَ کي ڪڍي ڇڏيائين. ان ڏينهن شام جو آءُ ڪشني جي گهر پئي ويس ته ساوتري کس ۾ گڏيم، جڏهن ٻڌايائين ته گهر مان نڪتل آهي، ته آءُ هن کي پاڻ سان گڏ وٺي آيس. تڏهن منهنجيءَ دل ۾ ڪوبه جهڙو تپوڙو خيال نه هو. مونکي هن اوجھ تي ڏاڍو قياس آيو.

سرمڪ خشڪ ڇهن تي چپ ٿيڻ تي چوڻ لڳو: ”پهرين ته هن کي جدا ڪري ۽ سمهاري لڳس. هڪڙيءَ رات، اوجھو منهنجي اک کلي ته محسوس ڪيم ته آءُ ساوتريءَ لاءِ ئي جاڳيو آهيان. ان رات ڏاڍو مينهن پئي پيو، رڪي رڪي ڪڪرن جا ڪڙڪاڻ ۽ وڃ جا ڇڪاڻا پئي ٿيا. مون ڪجهه وقت هنڌ ۾ پئي سوچيو. پر پوءِ رهي نه سگهيس. آڻي، ساوتريءَ واري ڪمري ۾ ويس. ساوتري ڏاڍي الوٽ ۾ هئي. آءُ سندس بستري تي ويٺس. پهرين ته هن کي هٿ لائڻ ۾ هٻڪ ٿيم. پر چيم، ”سرمڪ! ڊڄين ڇو ٿو، ڪشني وٽ به ته رهي آهي، هينئر تنهنجي گهر ۾ آهي. سڀ سڄي ئي. نيٺ به ته عورت آهي. هل، ڪر شروعات!“ ۽ آءُ واهڪرو پئي، سائس لپي ويس. هوءَ چرڪ پري جاڳي پئي، ۽ اوندهه ۾ سينکي گهوري ڏٺن لڳي. مون چيو، ”آءُ آهيان.“ هوءَ سوڙهي ٿيڻ لڳي. منهنجي اندر ۾ ٽانڊا پئي پريا. هوءَ سوڙهي سوڙهي ٿيندي پئي ويئي. مون دل ۾ چيو، ”ميان، وارو ڪرا! ڏسين ڇا پيو؟“ ۽ ڪشي هن جي چيلهه ۾ هٿ وڌم. پهرين ته هوءَ مڇيءَ وانگر ٽٽڪڻ لڳي، پر نيٺ ٿڌي ٿي ويئي. مون خوامخواه کپ شپ ڪرڻ شروع ڪري ڏني. پر هٿ کي جو ٿورو وڌيڪ چوٽ ڇڏيم، ته لهجي ٿي پياڻين، ”توهان چوندا ته ڪا پلمعاش آهي!“ آءُ ته ان مهل ڄڻ ڪوسي تيل جي ٿڌي ۾ پئي ٽپڪيس، سو جهٽ چيم: ”نه نه، آءُ ڪو گڏم ٿوروئي آهيان!“ هن مشڪي ڏنو. وري ڪجهه به نه ڪيائين. ائين پڪڙجي پئي، ڄڻ ته ڪيترن ورهين کان مون سان

گذ هئي.... صبح جو جڏهن منهنجي اک کلي ته ڏٺو ته پوڄا پاٽ پئي ڪيائين. مونکي پنهنجو پاڻ کان نفرت ٿيڻ لڳي. آءُ اڏي، ڪمري مان هليو ويس.... ٻي رات هن وقت وڃڻ لاءِ مونکي همت ٿي نه پئي ٿي، ۽ ننڊ به نٿي اٿس. هنڌ تي پئي پاسا وڌايو، ته هوءَ اچي ڪنڌ هٽ ڪري بيٺي. مون ڏانهن ٺهاريو، ۽ پٺ تي ڏنگيل فونو ڪسي ڏسڻ لڳس. ڪيترو وقت، پئي چٽا خاموش هئائين. آءُ هنڌ تي لٽيو رهيس، ۽ هوءَ بيٺي رهي. هوءَ مون پڇيومانس ”ڇا گالهه آهي؟“ هن ڏک ڀريل اکين سان ٺهاري ڇڏي ۽ چيو ”توهان ڪاڙيل آهؤ مون سان؟“ ”نه، بلڪل نه.“ آءُ واقعي هن کان ڪاڙيل ڪونه هوس. ”ته هو....“ آءُ هن جو مطلب سمجهي ويس، ۽ ڪرائي مان جهلي کڻي هنڌ تي لٽايومانس. سڄي رات هوءَ روئندي ۽ ڪلندي رهي، ۽ آءُ هن کي ڏسي عجب ڪائيندو رهيس. هو اسين هڪ ئي ڪمري ۾ سمون لڳائين.

سرمڪ چپ ٿي ويو. آءُ ساوتريءَ جي ٻاري ۾ سوچڻ لڳس: ”ڪهڙي ڇوڪري آهي! چار سال هڪ مڙس سان رهي، هاڻي پئي سان گڏ پئي رهي.... اها شرافت آهي؟ معصوميت آهي؟ الفرخائي آهي؟ هوءَ آخر هن زندگيءَ لاءِ ڇا ٿي سوچي؟ ڀرڪيس بد چال، بدڪار يا بدعاش به ته پئي نٿوسگهجي.... ته ڇا، شرافت ۽ جسماني لاڳاپو، ۽ جدا جدا شين آهن؟ ڇا، ان عورت کي ٺڪ ڇڻي سگهجي ٿو، ڇا سواءِ شاديءَ جي جدا جدا مڙس سان گڏ جسماني لاڳاپو رکي سگهي؟“

جڏهن آءُ وڃڻ لڳس، تڏهن ساوتري ڏيڍيءَ جو دروازو بند ڪرڻ آئي. مونکي دروازي تي پهاري، چوڻ لڳي: ”ادا، پٺان توهان جي گهڻي عزت ٿا ڪن، توهان کين سمجهايو.“ آءُ سندس ڳوڙهن ڀريل اکيون ڏسي خاموش بيٺو رهيس. وري چوڻ لڳي: ”مون کان ته نفرت ٿي پئي اٿس. منهنجي ته ڪابه نٿو ٻڌي. بيماريءَ ۾ به شراب ٺو پئي!“ ٺوڪ هن جي گلن تان وڃڻ لڳا. آءُ جهليائين ٿي ته چوي ٿو ته نڪري وڃ منهنجي گهر مان! آءُ

ڇوانس ٿي، ڇڱا ٻلا ٿو ته هلي وينديس. توهان ئي ڪجهه ڪريو.
آءُ هٿ ٿي ٻڌان ۽ پاڇائي انهيءَ کان وڌيڪ ڪجهه چئي نه
سگهي، ۽ آءُ نه ڪچندڙ وڪن سان ٻاهر نڪري ويس.

* * *

ٿورن ڏينهن کان پوءِ، هڪ ڏينهن شام جو ساوٽري بازار ۾
مليو. هوءَ ڏاڍي ڏيري ۽ بيمار ٿي لڳي. منهن هڻيو، اکيون خشڪ،
گهر سهر، وار منجهيل، پيرن ۾ ڏڪشي، گتھاٺ تان ڊڪائڻ ۾ جهاتيون
ٻانڌندي پئي وئي.

”پاڇائي! مون سائون اهي سڌ ڪيومانس. هن هر ڪجهه
مون ڏانهن ڏنو، ۽ پڪڙم روئي ڏنائين. تنهنجي دل ۾ ڪيترا وهر
اڏڻ لڳا، ڊپ جا پاڇا لڙڻ لڳا، ۽ آءُ سندس وانان ٻري خبر ٻڌڻ
کان ئي ڏڪي رهيو هوس.

”هو ڪڏيو آيو؟“

”نه، مونکي نه ڪڏيو آهي، ڇا ٿيو آهي؟“

”جن ڏينهن کان گهر نه آيو آهي!“

”ڇا ٿيو؟“

”مونکي ته ڪجهه به نه ڄاڻون. بس، هڪ ڏينهن صبح جو

جيئن ويو، تڏهن وري نه آيو!“

مونکي محسوس ٿيو ته ساوٽريءَ کي ٻيڻ ۾ تڪليف ٿي
رهي هئي. اسين هڪ هٽل ۾ وهي ويٺاسين. زور ڪرڻ تي هن
ڇانهه جو ڪوپ پيتو. آءُ سمجهي ويس ته سرنڪ هن کي هميشه
لاه ڇڏي ويو آهي، هاڻي وري ڪڏهن نه ايندو. هو کيس ڪڍي نه
سگهيو، پر پاڻ هليو ويو. پر مون ساوٽريءَ اڳيان پنهنجو اهو خيال
ظاهر نه ڪيو. اوهڻو ساوٽري ڪوپ تان اکيون هڻائي، مون ڏانهن
نهارڻ لڳي. اهي اکيون سانوڻ جي ڪڪرن جيان هيون، ڇهن
اجهو ٿيون وسن. هن چيو: ”ادا، مون ۾ ڪهڙو عيب آهي؟ هي
سڀ مون کان پري ڇو ٿا پڄن؟ آءُ ته ڪنهن کان ڪجهه به نٿي
گهران، ۽ نه ڪنهن کي ڪجهه ڄاڻ ٿي. سندن خوشي، پنهنجي

محوشي ئي سمجهان. پوءِ به.... ڀڳوان منهنجي قسمت ئي اهڙي لاهي آهي، ان ۾ ڪنهن جو به ذوق ناهي. هن جون اکيون ڇلڪي پيئون. آڦ ڇپ ڇاپ ويٺو ڏسندو رهيس. منهنجي اڳيان هڪ ئي رستو هو ته هن کي گهر پهچايان ۽ کيس دلچسپي ڏيڻ جي ڪوشش ڪريان ته سرمڪ ڪجهه ڏينهن ۾ موٽي ايندو. مون ائين ڪيو.

اسين سرمڪ جي گهر پهتاسين ته گهر جي حالت ٿل ٺل هئي، جن اٺي هاڻ جين رهندا هئا. ست ڪلي جي ول اڳي جيان پڪڙيل هئي، پر ٽلسي جو پوٽو ڪوٺايو پيو هو. ڪونڊي ڪي ڏسي، ائين ئي لڳو ته ڪيترن ڏينهن کان پاڻي نه مليو اٿس. اڳڻ ۾ ڪنڊ ڪپرو پڪڙيل هو. رنڌلي جي حالت مان معلوم ٿي ٿيو ته ان ڏانهن ڪنهن ڦهال ئي نه ڏنو آهي. مون ساوتريءَ ڏانهن نھاري چيو:

”ڀاڄائي، هڪ لڳي آهي؟“

”گهر ۾ ته ڪجهه ڪونهي.“

”ڇڏو آڦ اجهو ٿو اڃان.“

اتين چئي، ٻاهر ويس. جنهن دڪان تان هو سڀو وغيره وٺندا هئا، ان کي ڏم سڙائي موڪلڻ لاه چئي، بازار مان ڀاڄي وٺي آيس. ڏام ته اڳڻ ۾ اڃاگر ويٺو هو. مونکي ڏسي، نمسڪار ڪري ڇٽائين: ”ڇڏو ڪهو“ جو توهان آيا، ڀاڄائي ته ڪاٺ پيش ٿي ڇڏي ڏنو آهي! توهان ئي کيس سمجهايو. آڦ اڄب مان ڪٽ ٿي ويٺل ساوتريءَ کي ڏسڻ لڳس. کيس اڃاگر ته ٻنهي ڪونه وٺندو هو. جڏهن هو سرمڪ جي هوندي گهر ايندو هو ته هوءَ اٺي ٻنهي ڪمري ۾ هلندي هئي. ڪيترا ڀيرا سرمڪ کسي ڇيو هئائين ته ”اهڙن سنگتين کي گهر ۾ نه آڻيندو ڪرا“ مونکي به ڇيو هئائين: ”ادا، اڃاگر جي اکين ۾ الڄي ڇا آهي جو مونکي ڪاٺس ٻپ ٿو لڳي؟“ ان مهل اڃاگر اڳڻ ۾ ڪرسيءَ تي ائين ويٺو هو، جن ته گهر جو مالڪ هو. سرمڪ جي وڃڻ ڪري شايد هن کي ٻپ لهي ويو هو. آڦ ول ۾ ڇرڇر ڪندڙ جهرڪين کي ڏسڻ لڳس. اڃاگر ڏاڍي نرم ۽ غمڪين نموني ساوتريءَ سان همدرديءَ جو اظهار

ڪرڻ لڳو. هن جي ڳالهين مان ائين ٿي لڳو ته هو پهرين به اتي اچي چڪو هو:

”مون پاڻ توهان سان ملڻ ٿي گهريو. توهين ئي ڀاڄائيءَ کي سمجهائي سگهيو ٿا.“
”ڇا؟“

”اهوئي، ته پنهنجو پاڻ کي هلاڪ ڪرڻ مان ڪوبه فائدو ڪونهي.“

هڪ ٻل لاه هو مون کي ڏسندو رهيو. پوءِ مون کي ٻانهن کان جهلي اندرئين ڪمري ۾ وٺي ويو ۽ راز واري نموني ۾ چيائين:
”هاڻي سرمڪ ڪونه ايندو!“

اهو ته مون پهرين ئي سمجهيو هو. پر وري پڇيو: ”ڇو؟“
اجاگر ٻاهر ويٺل ساوٽريءَ ڏانهن نهاريندي چيو: ”ڪجهه ڏينهن ٿيا ته ٻاڳان جيل مان ڇڏي آهي. ان کي آفيم ۽ ناچائڙ شراب رکڻ ۾ سزا ملي هئي. هفتوڪن ٿيو ته هوءَ سرمڪ سان ملي ۽ هڪ ٽڪس وٺي، الائي ڪيڏانهن هليو ويو آهي.“
”ڪٿي؟“ مون پڇيو.

”اها ته خبر ناهي. ايترو چئي ويو ته ساوٽريءَ جو خيال رکيو، ۽ توهان سان ملڻ لاه به چئي ويو.“

مون جواب ۾ ڪٿڻ جهڪايو. هڪ مشڪل ته آسان ٿي. هاڻي مون کي ساوٽريءَ جي ڳڻتي اچي لڳي. هاڻ هوءَ ڇا ڪندي، ڪيڏانهن ويندي؟ هوءَ پنهنجن پيرن تي بيهي ڪانه ڄاڻي، پنهنجي لاه جيئن ته هن کي اچي ٿي ڪونه!

”هيءَ جاءِ هو ساوٽريءَ جي نالي ڪري ويو آهي. ڪاغذ ساوٽريءَ وٽ آهن.“

مون کي اهو ٻڌي ڪنهن حد تائين تسلي ٿي. انهيءَ ڏينهن ساوٽريءَ سان وڌيڪ ڳالهائڻ کان سواءِ ئي آءٌ موٽي آيس. اجاگر به ڪڏهين آيو. وات تي ساوٽريءَ جي ڳالهه ٿيندي رهي. اجاگر سندس تعريفون ڪندو هليو. ان جي اڪيلائيءَ

۽ تندرستي ۽ جو غم ڇڻ ته هن کي ڪاٺي رهيو هو. کيس سندس آئيندي جي ڏاڍي گهڻي هئي. مون کي اڃاگر جون اهي ڳالهائون صفا نه وڻيون. انهن ۾ سچائي نه هئي، خود-مطلبي ۽ جي-و-هه هئي آئي. هو شايد مون کي بيوقوف بنائڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو. آءٌ ماڻ ۾ هن جون ڳالهائون ٻڌندو رهيس. رستي جي وڪڙ وٽ اچي اسين جدا ٿياسين.

* * *

ٻئي ڏينهن شام جو ويس، ته ساوٽري اڳڻ ۾ ليٽل هئي. آءٌ هن کي سرمڪ جي باري ۾ ٻڌائڻ ويو هوس. هن کي ڏسي، منهنجو ارادو ٽٽڻ لڳو. ڪرسي کڻي، هن جي ويجهو ٿي ويٺس. هوءَ اٿي ويهي رهي ۽ مٿي تي سلاهي ۽ جو هلاند لاهي رکيائين. ميري سلاهي، هڻو منهن، اداس اکيون، ۽ پريشان وار— هوءَ ڊهي پئي هئي.

”هي ۽ ڪهڙي حالت بنائي آئون، پاڇائي؟“

هوءَ وري روئڻ لڳي.

”ٿسو، پاڇائي، اهڙي نموني روئڻ سان ڇا ورندي؟“ مون چيو. ”ڇڱو، ڪڙي ڳالهه ٻڌاء: سرمڪ توکي ڪجهه چيو هو؟“ هن انڪاري نموني مٿو لوڏيو. چوڻ لڳي: ”ٻڌاڙي ۽ وارن ڏينهن ۾ ته ڳالهائيندوئي ڪونه هو. رات جو به ڪونه ايندو هو. نه ته اڳي ته ڪڏهن به ٻاهر نه رهيو. منهنجو خيال آهي، هن کي ڪا به مائي وڻي ويهي هئي.“

مون وجهه ڏسي چئي ڏنو: ”هو ڪنهن کي پاڻ سان گڏ وٺي هليو ويو آهي، ۽ هاڻي شايد ڪڏهن به نه اچي.“

ساوٽري ۽ مون ڏانهن نهاريو. اکيون ڪڏي هيٺ ڪيائين. ان وقت اڃاگر به اچي ويس. هن جي هٿ ۾ ٻه سوني سلاهيون، هڪ سوٽ جو ڪپڙو، رٿو ۽ ڪوئي ۽ جو ڪپڙو هو. ٻي ساوٽري جي پيرن ۾ رکي، اندران پنهنجي لاءِ ڪرسي کڻي آيو، ۽ منهنجي ويجهو ويهندي چيائين: ”سرمڪ منهنجو سنگتي هو،

منهنجي چوڌري ڀاڄائيءَ کسي ڪا به تڪليف نه پهچندي. هن مون ڏانهن ٺهاريو: ”توهان به ايندا رهجو ڀاڄائي توهان جي گهڻي عزت ڪندي آهي.“

اجاگر جي اچڻ کان پوءِ آءٌ اتي گهڻو نه ويهي سگهيس ۽ اٽي آيس. منهنجو خيال هو ته هو به مون سان گڏ اٽي ايندو. پر هو مون سان هٿ ملائي، پنهنجيءَ جاءِ تي ويهي، مون کان پڇيڻ لڳو ۽ آءٌ ساوتريءَ تي هڪ نظر وجهي هليو آيس.

* * *

ان ڏينهن منهنجو ننڍو سالو ۽ ان جي زال آيل هئا. هفتو کن ٺڪي پيا، تنهنڪري آءٌ ڪيڏانهن به وڃي نه سگهيس. انهن جي وڃڻ کان پوءِ مون کي ساوتريءَ جو خيال آيو پڇتاءُ جو احساس ٿيو ته گهٽ ۾ گهٽ هڪ-ٻه دفعو ئي اچڻ ضروري هو، خبر ناهي ويڇاري ڪهڙي حال ۾ هجي. ٺٽو وٺي ويس. هن جي جاءِ جي ويجهوئي اجاگر ملي ويو. مون ساوتريءَ سان اڪيلائيءَ ۾ ملڻ تي گهريو، پر هاڻي ڪو چاروئي ڪونه هو.

”هيترا ڏينهن توهان نه آيا، ساوتريءَ توهان کي ڏاڍو ئي ياد ڪيو.“ اجاگر جي وائڻ ڀاڄائيءَ جي بدران ”ساونتريءَ“ جو اکر ٻڌي، عجب لڳو. مون هن ڏانهن ٺهاريو. هو نهايت تسليءَ سان مشڪي رهيو هو.

مون خامخواه جواب ڏيڻ جي خيال کان چيو: ”منهنجا ڪي ماٺ آيل هئا، انهيءَ ڪري ڪم ۾ رٿل هوس. ڀاڄائي ڪيئن آهي؟“

هن مشڪي، سچون وٺي چيو: ”هاڻي خوش آهي. توهان ته وساري ڇڏيس!“ هن جي ڳالهائڻ ۾ ٺوڪ هئي. ”ڏاڍي مشڪل سان سمجهايو اٿمانس. اڳي ته بيواهن زالن وانگر ستوءَ سان ويٺي هئي.“ جملو ٻورو ڪري، کڻ لڳو. مون کي اجاگر جي اها ڪل باڪل خراب لڳي. ڪنهن جي ذڪر جو مذاق آڏائڻ ڪا سٺي ڳالهه آهي؟ ساوتريءَ سان ته مون کي بيحد همدردي هئي ۽

پنهنجائپ جو احساس ٿيندو هوم.

”هل، گهر هلون، ساوترِيءَ سان هلي مل.“ هن اهي آڪر ڪجهه اهڙي نموني چيا، جن پنهنجي گهر هلڻ جي دعوت ٿي ڏنائين. هن جي انهيءَ انداز ۾ پوري خوداعتمادِي ۽ فتح جو احساس هو. مون ڪجهه چوڻ مناسب نه سمجهيو ۽ هن سان گڏ وڃڻ لڳس. هو سڄي واٽ ساوترِيءَ جي سئين ۽ خراب عادتَن ۽ معصوميت وغيره جون ڳالهائون ڪندو هليو، ۽ هر ڪنهن ڳالهه تي کلي ٿي چيائين: ”پر آهي ڀارا“

جڏهن اسين گهر پهتاسين، تڏهن ساوترِيءَ ٽلسِيءَ جي ڀوٽي کي پاڻي پئي ڏنو. هن جي صحت اڳي ڪلڻ هئي. وار سنواريل، سائي رنگ جي ساهي، ساڳئي رنگ جو بلائوز، ۽ پيرن ۾ نئون ڇوڙل هوس. مون کي ٽسي، مشڪي، هٿ ٻڏي ”نستي“ چيائين. اڃاڪر مون کي ويهڻ لاءِ پئي، پئي ڪمري ۾ ويو — جن پنهنجي ڪمري ۾ پئي گهڙيو. هن ڪوٽ لاهي ڪليءَ ۾ ٽنگيو ۽ تختي تي ڪجهه ڳولڻ لڳو. آءٌ ٻاهر ويهي هيڏانهن هوڏانهن نهارڻ لڳس. سڳجهه ساڳيو هو. هن گهر ۽ اڳڻ ۾ ڪيترا ڀيرا اچي ويٺو هوس: اهائي ساوترِي هئي، ۽ اهوئي ٽلسِيءَ جو ڀوٽو، جو پهرساڻو ٿيو هو. اهائي ست ڪلي جي ول، جنهن کي هاڻي ويڏيو ويو هو، اهوئي رنڌڻو، اهي ئي پٽيون، اهائي ساوترِي... پر تڏهن به هن ماحول مان پياڻيءَ جي پوءِ پئي آئي. مون کي احساس پئي ٿيو ته آءٌ ڪنهن ڌارينءَ جاءِ تي آيو آهيان؛ اهڙن ماڻهن سان پيو ملان، جن سان اڳي ڪڏهن به ڪونه مليو آهيان.

”جيڪو خط صبح جو ڏنومان، سو ڪٿي آهي؟“ اندران اڃاڪر چيو.

”ٺوٺوءَ جي پٺيان رکيو آهي“ ساوترِيءَ جواب ڏنو. پنهنجي جي ڳالهائڻ مان سڄي ڳالهه سمجهي ويس. مون کي اڃاڪر کان وڌيڪ، ساوترِيءَ تي ڪاوڙ لڳي. دل ۾ آيم ته اڳڻ تي ٽڪي هليو ويان.

اهوئي پئي سوچيم ته آڃاگر ٻاهر آيو، مون ڏانهن ڏسي
چيائين: ”هاڻ آڻ هتي ئي رهندو آهيان.“
مون ساوتريءَ کي ڏٺو، هن اکيون ميٽ ڪري، انهيءَ
جي تصديق ڪئي.

”ڇانهه ٺاه.“ آڃاگر ساوتريءَ کي چيو.

”آڻ ڇانهه پي آيو آهيان.“ مون چيو.

”ٻيو به ڪوپ ڪئي ٻيو.“

”نه.“

ساونتريءَ ڪجهه نه ڪڇيو، ۽ ماٺ ميٺ ۾ رنڌڻي ۾ هلي
ويئي. هن کي ائين ڪنڌ لٽڪائي ويندو ڏسجي، مون کي پنهنجي
ڪهري ڳالهائڻ جو احساس ٿيو. مون پاڻ تي لعنت وڌي. ”مون کي
ڪهڙو حق آهي ان سان ائين ڳالهائڻ جو؟ آڻ ڇوڪائڻس ڪاوڙيو
آهيان؟ ڪهڙي اربع عطا ٿي پئي؟ پهرين هوءَ ڪشني وٽ رهندي
هئي، پوءِ هن کي سرمڪ وٺي آيو، هاڻي آڃاگر هن جي زندگيءَ ۾
آيو آهي: هوءَ اهڙي ته معصوم، سادي، اڀرجهه ۽ ڪمزور آهي،
جو پاڻ ڪجهه نٿي ڪري سگهي، پنهنجي لاءِ ڪوبه فيصلو نٿي
ڪري سگهي، هن جي وس جي ڪا به ڳالهه ناهي. هوءَ جوان
آهي، سهڻي آهي، اڪيلي آهي: پلا، سواه هينديءَ جي ٻيو هن کي
ڇا ٿو ڏيئي سگهان! پوءِ مون کي ڪاوڙجن جو حق ناهي.“
آڃاگر ڇپ ڇپ مون ڏانهن پئي نهاريو: ”ڪهڙي ويچار
۾ آهيو؟“

”ڪجهه نه، ڪاليج جي هڪڙي ڳالهه ياد اچي ويئي.“
آڃاگر سوچي چيو: ”مون خيال ڪيو ته هن نموني هر روز
اچڻ سان ساوتري بدنام ٿيندي، سو چونه هتي اچي رهان. ساوتريءَ
کي به اڪيلائيءَ ۾ ڀڄڻو لڳي. پوءِ ته هن نڪي کائڻو پيتو ٿي،
نڪي پنهنجو ڪو خيال ٿي ڪيائين.“
”ها، اڪيلائيءَ ۾ برابر هن کي تڪليف ٿيندي هوندي.“
مون ٿوڪ نموني چيو.

جيڪڏهن هن منهنجيءَ زال سان ملڻ جي خواهش پوري ڪئي، ته منهنجي ڪهڙي حالت ٿيندي! آءُ ڪملا کي ڇڏي سمجه ٿيندس؟ ساوٽري منهنجي زال کي ۽ ٻار کي غور سان ڀڄي ڏٺو. هوءَ اسان ڏانهن ڀڄي آئي. هن جو هر قدم منهنجي دل جي ڌڙڪڻ کي تيز ڪندو ڀڄي ويو. آءُ هن کي اشاري سان به منع ڪري نٿي سگهيس؛ ڇو ته ان مهل مندر ۾ گهڻيون زالون ۽ مرد اچي وڃي رهيا هئا، ۽ ڪملا لڳاتار پنهنجيءَ ڪنهن مائيتائيءَ جي باري ۾ ڪجهه ٻڌايو ڀڄي، سو ان ڏانهن ٿورو بيڌيان ٿيان ها ته کيس شڪ پوي ها. ساوٽري اسان جي ڀرسان لنگهي ويئي. مون کي بدن ۾ ڪجهه ساهه پيو. اڳيان وڃي، شايد هن ڪملا ڏانهن نهاريو. ڪملا به چرڪ پري پٺيان نهاريو، ۽ پنهنجي ڳالهه وساري پڇيائين:

”هيءَ ڪير ڇوڪري آهي؟“

”مون کي ڪهڙي خبر، هوندي ڪا تنهنجي ساهڙي وغيره.“
 ”مون کي ته منهن نٿي لڳي، شايد اسڪول ۾ ڪاليج ۾ ڪم ٻڌي هجي.“ ڪملا هن کي نظر انداز ڪندي، وري ساڳي آکاڻي ڪئي ويئي.

* * *

ڪن ڏينهن کان پوءِ ساوٽري بازار ۾ مليو. هڪ دڪان تان ڀاڄي ڀڄي ورتائين. آءُ به ڀاڄي وٺڻ ويو هوس. هن واڳڻ ورتا، ته مون کلي چيس: ”ڀاڄائي، توهان ته واڳڻ کائيندا ئي ڪونه آهيو!“
 ”هن کي وڻندا آهن.“

آءُ هن ڏانهن ٽٽي، چپ ٽٽي ويس. اوچتو چيائين: ”ان ڏينهن مندر ۾ توهان سان گڏ ڀاڄائي هئي نه؟“ وري مشڪندي چيائين: ”آءُ ٽٽڻ سان ئي سمجهي وٺيس! سڀئي آهي. ڪاري ٻارڻ واري ساڙهي ڏاڍي لهيس ٿي. توهان جو ڪڪو به سٺو هو. ڪيئن نه توهان جي آگر کان جهلي ڀڄي هليو. توهان شايد کيس ڪجهه ٻڌايو ڀڄي؟“

”ها، تلاءَ جي مڇين جو پٽي پيڻائين.“
 ”ڇا؟“

”نه مڇيون ڇو ٿيون پٽن.“
 هن کلي ڏٺو: ”گهر ۾ اڏيءَ جي دل وٺرايو ويٺو هوندو.“
 پوءِ مون ڏانهن نهاري چوڻ لڳي: ”توهان ته تنهن ڏينهن مون کي
 آڻي نسي ڇڏي ويا، آڳ به ڪانه ملايو! توهان ڀانيو هوندو ته
 مٿان آءُ توهان کي روڪيان.“ ائين چئي، کلي ڏٺائين— هڪ
 زخميل دل جي ڳچي ڪل، جيڪا منهنجي دل ۾ بچر جيان ٽٽڻجي
 ويئي. ”آءُ هروڀرو ڪا اهڙي بيوقوف ته ناهيان!“

شرم کان منهنجو ڪنڌ جهڪي ويو. هو سادي سودي،
 الڙهيل چوڪري، پنهنجي دل جي گهرائين مان ڪجهه کولي کڻي
 آڻي هڻي، ۽ نهايت ئي اهو جهڻائيءَ سان هڪ ڀرپور چماٽ منهنجي
 منهن تي وهائي کڻي ڪڍي هڻائين.

”مون کي خبر آهي، هوءَ مون سان چسو ٿي ملي سگهي.“
 انهيءَ ڏينهن ئي سمجهي ويئي هيس، جڏهن پاڻ ۽ ٻيو هٿائون ته
 هوءَ اسان جي گهر ٿي اچي سگهي. آءُ خراب چيو آهيان! هوءَ
 پڪدم آڏاس ٿي ويئي. ”ڇڱو، ڇڏيو انهيءَ ڳالهه کي. هڪ ڳالهه
 ٻڌايو: جي آءُ توهان جي ڪڪي لاءِ سوئٽر ٺاهيان ته توهان
 کڻي ويندا؟“ هن مون ڏانهن نهاريو. مون کي پنهنجيءَ زال جي
 سوال جو بحال آيو. هوءَ شايد منهنجي حالت کي سمجهي ويئي.
 ٻيائين: ”اڏيءَ سان ڪو بهانو ڪجو. توهان جا ٽه گهٽائي سنگتي
 آهن، ڪنهن جو ڪٿي نالو وٺجو، ڳاڙهو ٺاهينديس، نيريءَ هڏيءَ
 تي تمام سهڻو لڳندو. ٺاهي ڏينديس، هاڻ!“

آءُ ڪجهه نه چئي سگهيس. پوءِ اسين جدا ٿي وياسين.
 ڪيترا ئي ڏينهن گذري ويا. نه ساوٽريءَ سان ڪس— پنڌ ملاقات ٿي،
 نه آءُ سندس گهر ويس.

* * *

هڪ شام جو آڇاگر گڏيو، هورڪشا ۾ هو. مون کي ڏسي،

رڪشا بيهاري، ويجهو آيو:

”ڪٿي آهيو؟ ڪنهن ملڻ به نه آيا! آڻ ڪٿي توهان جو دوست ناهيان، پر ساوتريءَ سان ته ملڻ اچو ها!“ ٻڪاهيءَ ڪيتريون ڳالهائون چئي ويو: ”هينئر ڪيڏانهن پيا وڃو؟“ ”گهر ٻيو وڃان.“

”ته اچو، ڪٿي هلي ويهون.“

هو مون کي زوريءَ رڪشا ۾ واڙهي وٺي ويو. واٽ تي ديسي ڪٿي مان هن هڪ بوتل ورتي. اسين هوٽل ۾ وهي ويٺاسين. منجهر شايد سڃاڻو هوس. اڃاگر ڪي ڏسي مشڪيو، ۽ پيري ڪي ڇيائين ته اسان کي ڪمري نمبر ۷ ۾ پهچائي. مون پٺيان پٽ تي لڳل تختي تي اکر پڙهيا: ”هوٽل ۾ شراب پيئڻ جي سخت منع آهي.“ ۽ مشڪندي، اڃاگر سان گڏ ويس. هر ڪمري مان ٺوڪڻ ۽ شيشن جي ٽڪرين جا آواز پئي آيا. ڪنهن ڪنهن دروازي پٺيان ڪنهن عورت جو ڊپل ڊپل آواز پڌڻ ۾ پئي آيو.

ڪمري نمبر ۷ مان شايد اجهو هينئر ڪو اٿي ويسو هو. ڪمري ۾ ڇوڙايل هڏيون ۽ سگريٽن جا ٽوٽا پيل هئا. نضا مان شراب ۽ سگريٽ جي قپ پئي آئي. هنڌ تي پيل ويائي ۾ ڪٽڻي پئي هئي، جن ڪوگهڻي وقت کان مٿو رکيو ستو پيو هو.

منهنجي لاءِ ڪوڪاڪولا گهرائي، اڃاگر پاڻ لاءِ هڪ وڏو پئڪ لاهيو، ۽ ٻڪسائيءَ گلاس خالي ڪري، مڇن کي صاف ڪندي، ڇيائين: ”پروفيسر صاحب، توهان سرمڪ جا بيمار آهيو، تنهنڪري منهنجا به. هو توهان جي عزت ڪندو هو، آڻ به ڪريان ٿو... هو پنهنجو پار هو.“ هن وري ٻيو پئڪ لاهيو، ۽ اڌ گلاس پي ڇيائين: ”توهان اچڻ جو بند ڪيو؟“

مون سمجهيو ته هاڻي هي نشي ۾ آهي، انهيءَ ڪري مشڪي ڇيومانس: ”نه نه، اها ڳالهه ڪانهي. گهر جي ڪمن مان واندڪائي ٿئي ملي.“

هو ڪليو. گلاس خالي ڪري ميز تي رکيائين. وري ڇيائين:

”هڪ ڳالهه ٻڌائيندا توهان؟“

”ڪهڙي؟“

”ساوتريءَ لاءِ توهان جو ڪهڙو خيال آهي؟ تنهنجو مطلب

آهي، هوءَ ڪهڙي چوڪري آهي؟“

مون آڃاگر جي اکين ۾ جهاتي پاتي. اهو ئي سوال هڪ

ڏينهن سرمڪ به ڪيو هو.

مون هوريان چيو: ”سٺي آهي.“

”تنهنجو به اهو خيال آهي. توهان ڪنهن جو به قسم

ڏيو، آڻ سچ ٻچ سمجهان ٿو ته هوءَ خراب ناهي.... پر هڪ ڳالهه

سمجهه ۾ نٿي اچي: سرمڪ ڇو ڇڏي ويو؟ ڪشني ڇو ڪڍي

ڇڏيس؟ توهان کي ڪجهه سمجهه ۾ اچي ٿو؟“

آڻ ڇٽ ويلو رهيس.

آڃاگر ٽيون پنڪ ٺاهيو، ۽ هڪ ڀري چيائين: ”هوءَ توهان

کي ڪجهه عجيب نٿي لڳي؟.... تنهنجو مطلب آهي ته هوءَ پنڊال

ته نه آهي، هوءَ به هڪ پٺيان پئي مڙس وٽ رهيو هوي.... پر هڪ

ڳالهه آهي، هوءَ ڪوڙ نٿي ڳالهائي. هن جي دل ۽ بدن، پئي

ڪوڙ کان ڪونهن جا ڪوهر پري آهن.... تنهنجي ڳالهه توهان

سمجهي نه؟ آڻ نشي ۾ ڪونه پيو وڻلانا اڌ شيشو پيئي، مون کي

ڪجهه ڪونه ٿيندو آهي. مون گهڻن ڏينهن کان توسان ملي آهي

ڳالهائون ڪرڻ ٿي ٻاهيون. سرمڪ وٺندو هو ته توهان کان وڌيڪ

پئي ڪنهن به ساوتريءَ کي نه سڃاتو آهي. تنهنجي ڳالهه دل ۾

نه ڪهو.... ڪڏهن توهان کي ساوتريءَ جي ضرورت محسوس نه

ٿي؟ مون کي ته هن ڄڻ ڀينريون پئي پاتيون آهن. جڏهن هوءَ

سرمڪ وٽ رهندي هئي، تڏهن کان ئي تنهنجي نيت خراب هئي.

پر سرمڪ پنهنجو يار هو، يار کي دوکو ڏيئي نٿي سگهيس.... ۽

تنهنجو خيال آهي ته ساوتري به اهڙي ناهي. ڪير کيس لک رهيا

ڏئي، ته به هوءَ مون کي دوکو نه ڏيندي.... جڏهن سرمڪ هليو

ويو، تڏهن مون کي هن تي قياس ٿيو. ايتري پالي ٻولي چوڪري،

اهڙيءَ حالت ۾ هجي! دل کي ڏک ٿي ٿيو. آءُ اتي وڃڻ لڳس.... هڪ ڏينهن شام جو مون کي احساس ٿيو ته قياس قياس ڪجهه ناهي، هوءَ مون کي وٺي ٿي، تنهنڪري آءُ ايندو آهيان؛ آءُ هن کانسواءِ رهي سگهندس. اها ڳالهه مون ساڻس ڪئي. ٻڌي، ڇپ ٿي ويئي. ان ڏينهن آءُ ڏاڍو بيقرار رهيس.... رات جو گهڻيءَ دير تائين هيڏانهن هوڏانهن گهمندو رهيس، پوءِ سندس گهر ويس. هوءَ اندر ڪمري ۾ ستي پئي هئي. آءُ ٻاهر اڳڻ ۾ آسمان کي ڏسندو رهيس. آڏي رات گذري، ته آءُ اتي هن جي ڪمري ۾ ويس. هوءَ بيخبر ستي پئي هئي.... آهي نه عجب جي ڳالهه! مون هن کي هٿ لائو، ته جاڳي پئي. ڪجهه وقت آءُ هن کي ڏسندو رهيس. هوءَ ڇپ ڇاپ پئي هئي. آءُ هن سان گڏ لپتي پيس. منهنجو خيال هو ته هوءَ انڪار ڪندي، ۽ مون کي زوريءَ ڪم وٺو پوندو. پر هوءَ روئڻ لڳي، ۽ چيائين: ”توهان مون کي بلعاش ۽ خراب نه ٿا سمجهو؟“

”ڇا؟“ مون چرڪي ڇڏيو. اهو ئي سوال هن سرڪ کان پڇيو هو!

آڃاگر مون ڏانهن نهاري، نيون پشڪ خالي ڪري، ڇوڻ لڳو: ”آءُ حيران هوس، اهڙي وقت بلعاش کان بلعاش عورت کي به ڪجهه پئي ٿو سگهجي، هن جي نه ڳالھ ٿي بي هئي. هن جو خيال هو ته آءُ کيس پنھال سمجهي ائين ڪري رهيو هوس. ڀڳوان جو قسم، مون کيس ڪڏهن به جهڙي نهڙي عورت ڪونه سمجهيو هو. قسم کڻي يقين ڏياريمانس، نه هن لڙڪا اڳتي ڇڏيا.“ آڃاگر ڇپ ٿي ويسو. وڏي چيائين: ”سرڪ هن کي ڇو ڇڏي ويو؟ بس اهو سمجه ۾ ٿو اچي!“

آءُ ڀلا ڇا ٿي پئي سگهيس. مائڪو ويٺو رهيس. پوءِ اسين هليا آياسين.

* * *

مون کي ٻارن جي نفسيات تي تحقيق ڪرڻ لاءِ اسڪالرشپ

ملي، ۽ آءٌ ڇهن مهينن لاءِ ٻاهر هليو ويس. اهو سمورو وقت منهنجي زال مائٽن ۾ رهي. جڏهن ڪم پورو ڪري واپس موٽيس، ته اسٽيشن تي آڃاگر سان ملاقات ٿي. هو به ٻاهران پئي آيو. هن ساوتريءَ جي ڳالهه اهڙي نموني ڪئي، جيئن زندگيءَ ۾ ڪنهن وسريل شي جي ڳالهه ڪبي آهي.

پئي ڏينهن آءٌ زال ڏانهن خط هوسٽ ۾ وجهڻ لاءِ وڃي رهيو هوس، ته ساوتري رستي ۾ ملي. هن جو منهن لٽل هو، ۽ پيشانيءَ تي پئي پتل هيس. ڪجهه پريشان هئي.

مون هن کي بهاري پڇيو: ”ڇا ڳالهه آهي، ڀاڄائي؟“ پئي چو پڌي ائيني؟“

”ڏک لڳو آهي.“

”ڪيئن؟“

هن جواب ۾ مون ڏانهن اونهن اکين سان ڏٺو، ۽ چيائين: ”ڪري پئي هيس.“

آءٌ سمجهي ويس، هن ڪوڙ ٿي ڳالهائيو: ”ڀاڄائي، ڪوڙ ڳالهائڻ به شروع ڪيو اٿو!“

هن جون اکيون ڀرجي پيون. پوءِ هن پڌايو ته هڪ ڏينهن آڃاگر نشي ۾ کيس ماريو هو، ۽ هوءَ ڀت سان وڃي لڳي ۽ مٿو ٽائي پيو هوس.... سرمڪ ڪڏهن کيس ڏک ڪونه هيو هو، آڃاگر اها ذليل ٻائي به ڪئي! پوءِ هو هلي وئي.

* * *

پئي ڏينهن، منهنجي دل مون کي مجبور ڪري سندس گهر وٺي هلي. گهڙيءَ گهڙيءَ اهو خيال ٿي آيو ته ساوتري خوش ناهي، آڃاگر جي روش بدلتجي وئي آهي، سو خيال ڪيم ته ان بابت آڃاگر سان ڳالهائيان. هو گهر ٿي هو. ساوتريءَ رنڌڻي ۾ ماني پئي پڪي. آڃاگر کائي مليو. مون کي مٿس ڪاوڙ اچڻ لڳي. جڏهن ساڻس ڳالهه ڪرڻ لڳس ته مون کي ٻاهر وٺي آيو، ۽ لهواريون اوڍاريون پڌائڻ لڳو. آءٌ انهيءَ سوچ ۾ هوس ته ڳالهه ڪيئن شروع

ڪريان. هونئن ته مون کي سندن ذاتي جهڳڙي ۾ پوڻ جو حق ئي
 ڪونه هو، پر مون کان ساوتريءَ جو ذڪر ڏلو ٿي ٿيو.
 ”اڄڪلهه ساوتري مون سان ڪاوڙيل آهي.“ هن پاڻ ئي چيو.
 ”ڇو؟“

”هوي ٿي، ٻار ڇو ٿا ٿين!“
 اڃاڪر اها گالهه ائين ڪئي، جن ته ڪنهن ڳئون مينهن
 جي گالهه پئي ڪيائين. مون کي منجهس سخت رڪائي نظر آئي.
 چوڻ لڳو:

”عجيب عورت آهي! ڀانڻي ٿي ته ٻار ٿين: آءُ ٿو سوچيان
 ته کين ٻالهندو ڪير؟“

دل ۾ آهر ته ڇوانس ته ”تون!“ پر سندس منهن ۾ نسي،
 خيال بدلائي ڇڏيو — منجهس انگار لکيل ڏاڙ.
 ”پوءِ وڌي، توهان کي ته خبر آهي ته ٻارن ٿين کان پوءِ
 عورت ۾ اها گالهه ٿي رهي...“

مون کي چڻ ڪو ڌڪ لڳي ويو — جن ڪنهن ماڻهوءَ
 سان نه، پر ڪنهن مرونءَ سان گالهائي رهيو هوس. عورت کان
 سندس قدرتي حق کڻ وڌي ۾ وڏو ظلم آهي: دل ۾ ڄمڻ ته کيس
 سمجهايان ته عورت ان مرد سان اٿام پيار ڪرڻ لڳندي آهي،
 جنهن جي ٻارن کي هوءَ ڇاڻي ۾ مان ٽيچ پياري سگهي. پر آءُ
 خاموش رهيس.

اڃاڪر کلي پيو: ”هاڻ هن معيبت ۾ ڦاس ٿا چاهيون!“
 سندس انهن لفظن مان سندس سمورو ڪردار لوڪا ٻائي
 رهيو هو. ساوتريءَ جو اونداهو مستقبل ڏسڻ ۾ پئي آيو. هو ڇڏي
 ڏيندس. هاڻي گهڻي دير هاڻ وٽ رکڻ ٿو چاهيس. کيس منجهانئس
 ڏيڻ تي ويو آهي. مون پنهنجو انديشو ظاهر ڪيو:

”تون هاڻ شايد ساوتريءَ کي ڇڏڻ چاهين ٿو؟“
 ”نه، ائين ته ڪونهي. آءُ... آءُ خيال پيو ڪريان ته...“
 هن اڪيون کڻي هيٺ ڪيون. سندس آواز ۾ ڀروسو ۽ پختائي ڪانه

هئي. کيس پنهنجي مطلب ظاهر ڪرڻ لاءِ اکر ٿي ٿي مليا.
 ”آڃاگر منگ! ساوتري تباھ ٿي ويندي!“
 ”توهان ته مون کي ڏوھ ڏيڻ لڳا آهيو، آڏ ته کيس هر طرح
 خوش رکڻ جي ڪوشش ڪندو آهيان.“
 ”تون ساڻس شادي ڪئي ڪر.“
 ”سا ته آڏ قانوني طرح ڪري ٿي نٿو سگهان!“
 ”ڇو؟“

”تنهنجي زال ڳوٺ آهي.“
 ”تنهنجي زال؟“
 ”طلاق ٿي ٿي ٿي، نڪو وري پٺڻ به ناهه آهي.“
 ”پوءِ ساوتريءَ جو ڪهڙو حال ٿيندو؟“
 ”اڃاگر رستي تان ويندڙ هڪ عورت ڏانهن نهارڻ لڳو ۽
 ڪوبه جواب ڪونه ڏنائين. سندس ماٺ به ساوتريءَ جو اونداهو
 مستقبل ڏسڻ به پئي آيو.“
 ”توريءَ دير کان پوءِ اسين جدا ٿياسين. پوءِ مون اڃاگر کي
 هڪ اهڙيءَ عورت سان گهمندي ڏٺي، جنهن کي آسانيءَ سان پيشو
 ڪندڙ ڪولي سگهجي ٿو. هوءَ نچڻ ۽ ڳائڻ جي پردي به ڇڪاو
 هلائيندي هئي.“

هڪ ڀيري مون اڃاگر کي اشارن ٿي اشارن به هئي به ڏٺو
 ته ”ساونتريءَ جهڙيءَ نيڪ ۽ معصوم چوڪريءَ سان دوکو ڀيو
 ڪرين!“ تنهن تي کلي چيائين: ”ڏاڍو بيزار ڪري وڌو اٿس!
 الاجي ڇا جو ڇا پئي هجي. سچو ڏينهن ٻارن جو قصو ڪٿيو ويٺي
 آهي، تنهن کانسواءِ آڏ جهليانس ٿورو ئي ٿو — ڀلي روج ڪري.
 انهيءَ به دوکو وري ڪهڙو آهي؟ آڏ اوهان سان هٿ ملايان ٿو،
 اڳيان ڏهي ڪنهن ٻئي سان هٿ ملائيندس؛ انهيءَ به ڇا ٿي پيو!“

* * *

ان ڏينهن شام جو آڏ ساوتريءَ سان گڏجڻ ويس. ڇير ته
 اڃاگر جي ارادن کان خبردار ڪريانس. هوءَ اڳڻ به ويٺي هئي.

کيس ڏسي، اکين کي اعتبار ٿي نه پيو اچي. ڏاڍا شوخ ۽ سنهڙا
ڪپڙا پايو ويٺي هئي، جن مان سندس بدن پئي ڏٺو. ميڪ اپ جا
من ڪشي چالاڪيا هٿاڻين، ۽ وارن کي فېشنبل بنايو ويٺي هئي، جنهن
جي ڪري پاڻ بيڙي ٿي لڳي. مون کان رهيو نه ٿيو، پڇيومانس:
”پاڇاڻي، ڪهڙو سانگ ڪشي ڪيو اٿو؟“

هوءَ اداس ٿي ويئي. پوءِ چيائين: ”ادا، انهن نچن ۽ گهاٽن
وارين ۾ ڪهڙي خاص گاليم آهي، جيڪا مون ۾ ناهي؟ مون ۾
ڪهڙي گهٽتائي آهي؟ آڻ سڄي ناهيان؟ جوان ناهيان؟...“
ساوٽريءَ جي وانان اهي اکر ٻڌي، مون کي شرم اچڻ لڳو.
”پاڇاڻي!“

”ها ادا، مڙسن کي اهي ئي گانهيون وٺنديون آهن. مون
سوچو ته آڻ به اهڙي ٿوان. پر... پر...“ هن اوچنگار ڏيئي روئي
ڏنو. گهرڻ ۾ پهل آواز ۾ چيائين: ”پوءِ به مون مان محوش ناهي!
هنن ڪچري وٽ وڃي ٿو. آڻ ڇا ڪريان... ڇا ڪريان؟“ هن
انهي هنن سان منهن لڪائي ڇڏيو. آڻ ڇپ ڇپ موني آيس.

* * *

ساوٽريءَ جو خطرناڪ انجام، رکي رکي منهنجي دل ۾
ڪنڊي جيان ڇپي رهيو هو. هڪ رات مون اهو انجام پنهنجين
اکين مان ڏٺو. آڻ ڪڪلا کي وٺڻ لاءِ اسٽيشن تي ويس. گاڏيءَ
جي اچڻ ۾ اڃا دير هئي. آڻ هليٽفارم تي پئي رڳريس ته اچتو
منهنجي نظر وڃي پينچ تي ويٺل ساوٽريءَ تي پئي. هوءَ اڪيلي
هئي. مون کي ڏاڍي حيرت لڳي. آڻ هن جي ويجهو وڃي بيٺس.
هن اکيون مٿي ڪشي مون ڏانهن نهاريو، ۽ وري اکيون ڪشي هيٺ
ڪيائين.

”پاڇاڻي!“

هن ڪنڊ مٿي نه ڪنيو.

”هتي ويٺي آهين؟ ڪيڏانهن وڃين پئي. ڇا؟“
”ها.“

ڪيڏانهن؟ اجاگر سان ڪڏ؟

”نہ.“

”اڪيلي آهين؟“

”نہ.“

”ڪير ائيني سان؟“

هو خاموش رهي.

”ڪيڏانهن پئي وڃين؟“

”خبر ناهي، هو نڪيت وٺڻ ويو آهي.“

انهيءَ مان مون سمجهيو ته هن سان ڪو ٻيو آهي.

انهيءَ سھل ٿي هڪ ماڻهو ڀرسان اچي بيٺو. هن مون ڏانهن

گهروڙي نھاريو. شڪل مان عادي بد معاش پئي لڳو. سھتيءَ سان

ساوٽريءَ کي چيائين: ”هل!“

ساوٽري اٿي، ۽ ٻٻ ٻٻ هن جي پٺيان هلندي، وڃي گڏيءَ

۾ ويئي. ●

—

فندي وليون

مصنف: شيخ اياز

ڪمپيوٽر تي ڪمپوز ٿيل- صفحا ۲۰۰- خوبصورت ٽائٽل

اوڙاھ

مصنف: غلام نبي مغل

سراج جي ناولن کان پوءِ تاريخ جي ٻي منظر ۾ لکيل هڪ اهڙو ناول جنهن ۾ سنڌين کي پنهنجي بقا لاءِ روزانو سوين جهوڏا قربان ڪرڻا هوندا هئا، پنهنجا اباڻا ڪڪ جهڏا پيا، درٻار جون اوڪرون کائڻيون پيون، پنهنجون عزتون اکين اڳيان لڙندي ڏسي بيوسي جي عالم ۾ سواءِ رت جا ڳوڙا ڳاڙڻ جي ڪجهه نه ڪري پي سگهيا. ڪمپيوٽر تي ڪمپوز ٿيل- صفحا ۳۰۰- خوبصورت ٽائٽل

اراڻونڊ دي ورلڊ (سفرنامو)	الطاف شيخ
اوجا ڳاٽ بهارڻ جا (ڪهاڻيون)	نجم عباسي
رد ڪيل ڪهاڻيون (ڪهاڻيون)	امر جليل
ڪوٽ لکوت جو ڦيڏي (پاڻڙو ۱۱)	رسول بخش بلوچو
سورج مڪيءَ سانجھ (شاعري)	شيخ اياز
اندر جنين آڃ (سفرنامو)	ماھتاب محبوب
ديسي آڏاڻو پرديس (سفرنامو)	آدم خان لغاري
شيخ اياز جو چوندو ڪلام	مرتب: نور محمد
گروپ وٽي (ناول)	نورالهدى شاه
سانگھڙ	محمد عثمان ڏيپلائي
منهنجو وطن منهنجا ماڻهو	لوڪرام ڏوڏيجا
تاريخ جو سفر	ڊاڪٽر مبارڪ علي/ابوبڪر شيخ

نيو فيلڊس جي هين ڪتابن جا سيٽ گهرائڻ تي
۳۳ فيصد ڪميشن ڏني ويندي

* شيخ اياز جو سيٽ

۶۰/-	خط، انٽرويو ۽ تقريرون II
۵۰/-	پڻ ٿو پور ڪري
۸۰/-	اڀر ۽ ٻي ڀرڻ
۹۰/-	هينڙو ڏاڙهون ۽ گل جڻ
۵۵/-	ڪراچي ۽ جا ڏينهن ۽ راتيون
۶۰/-	ٺڪرا ٽٽل صليب جا ۽ واٽون ڦٽن ڇانڀيون
۴۰/-	الودائي گيت
۶۰/-	ساهيوال جبل جي دائري
۹۰/-	ڪٽين ڪر موڙيا جڏهن I-
۱۰۰/-	ڪٽين ڪر موڙيا جڏهن II-

* امر جليل جو سيٽ

۵۰/-	جڏهن مان نه هوندس
۴۰/-	منهنجو ڏس آسمان کان پڇو
۴۵/-	دل جي دنيا
۶۰/-	تاريخ جو ڪفن
۸۰/-	سنڌو منهنجي ساهه

* رسول بخش هليجو، اياز لطيف ۽ زريند الموح جو سيٽ

۱۳۰/-	ڪوٽ لکپت جو ڦيڊي
۴۵/-	پسي ڳاڙها گل
۵۵/-	وھن مون نه وڙاء
۳۰/-	دنيا پنهنجي ديس ڀرايا
۵۵/-	تنهنجي ڳولا، تنهنجون ڳالهيون

* ابراهيم جويو ۽ ماهتاب محبوب جو سيٽ

۸۵/-	مڪ مڪ مڪن جي
۸۰/-	آرينچ انقلاب
۴۵/-	ورها گي جو ورجاء
۳۳/-	مٿي مراد
۶۰/-	راھون چنڊ ستارا

ٻيو فهرست ٻوليڪوشس جا شايع ٿيل ڪتاب

۰۱. بين الاقوامي قانون ۽ تنظيم فيروز احمد (ختم ٿيل)
۰۲. جيل ۾ ۲۲ مهينا (پاڳو ۱) طارق اشرف (ختم ٿيل)
۰۳. اڌ سلاطنت (خط) طارق اشرف (ختم ٿيل)
۰۴. جيل گهاري ۾ جن سان طارق اشرف (ختم ٿيل)
۰۵. جيل ۾ ۲۲ مهينا (پاڳو ۲) طارق اشرف (ختم ٿيل)
۰۶. زندگي ۽ جو نڀا مسافر (ڪهاڻيون) طارق اشرف (ختم ٿيل)
۰۷. ۴- مارچ ۽ سنڌي جوڏا — ۲۰/-
۰۸. بهترين ڪهاڻيڪارن جون بهترين ڪهاڻيون — (ختم ٿيل)
۰۹. اونداهي ڌرتي روشن هٿ (ناول) آغا سليم ۴۵/-
۱۰. رات سنهنجي روح ۾ غلام نبي مغل (ختم ٿيل)
۱۱. ۳۰ سالن جون چونڊ ڪهاڻيون (پاڳو ۱) — (ختم ٿيل)
۱۲. ٿڌا چپ (ڪهاڻيون) ايشور چندر (ختم ٿيل)
۱۳. واپون وٽجاريون جون (سفرنامو) الطاف شيخ (ختم ٿيل)
۱۴. ۳۰ سالن جون چونڊ ڪهاڻيون (پاڳو ۲) — (ختم ٿيل)
۱۵. بندر بازارهون (سفرنامو) الطاف شيخ (ختم ٿيل)
۱۶. ڪهاڻيون (خاڪا) عبدالقادر جوڻيجو (ختم ٿيل)
۱۷. بادگار ڪهاڻيون مختلف ڪهاڻيڪار (ختم ٿيل)
۱۸. ٽين دنيا جون ڪهاڻيون ولي رام ولپ (ختم ٿيل)
۱۹. عظيم ڪهاڻيڪارن جون عظيم ڪهاڻيون — (ختم ٿيل)
۲۰. دل اندر درياو (ڪهاڻيون) مدد علي سنڌي (ختم ٿيل)
۲۱. دل جو بندر (ناول) ائورل آئيويس/نصير اعجاز (ختم ٿيل)
۲۲. رهيل قرض (ڪهاڻيون) ظفر حسن (ختم ٿيل)
۲۳. درد جي خوشبو (ناول) قاضي خادم (ختم ٿيل)
۲۴. ڪنهن سان سور ملهان مرليب فيروز احمد (ختم ٿيل)
۲۵. فڪر جي آزادي آسٽين زويگ/ابراهيم جويو (ختم ٿيل)
۲۶. منهنجو ساگر، منهنجو ساحل (سفرنامو) الطاف شيخ (ختم ٿيل)
۲۷. غلامن جو پيڙو (ناول) ابرڪ ڪارڊر/دوست محمد پٽي (ختم ٿيل)
۲۸. سي ئي جوين ڏينهن (سفرنامو) الطاف شيخ (ختم ٿيل)

- ۰۲۹ عاشي (ناول) هنري رائڊر هڪرڊ/فضل احمد بچائي (ختم ٿيل)
- ۰۳۰ سي پڙهون رکين پاڇو، سمن (سفرنامو) الطاف شيخ ۲۰/-
- ۰۳۱ سڌارت (ناول) سمن هيس/فضل احمد بچائي ۲۰/-
- ۰۳۲ جهان رس (ڪهاڻيون) الطاف شيخ (ختم ٿيل)
- ۰۳۲ روح جي گولا (ناول) مترجم: فضل احمد بچائي (ختم ٿيل)
- ۰۳۳ درد جا ڏينهن، درد جون راتيون طارق اشرف (ختم ٿيل)
- ۰۳۴ ساليانو سمونڊ جو (سفرنامو) الطاف شيخ ۵۰/-
- ۰۳۶ سورج هوندي سرجهابل (ڪهاڻيون) نجم عباسي ۳۰/-
- ۰۳۷ آسپ (ناول) هنري رائڊر هڪرڊ/فضل احمد بچائي (ختم ٿيل)
- ۰۳۸ قلندر (ڪهاڻيون) قرت العين حيدر/مدد علي سنڌي (ختم ٿيل)
- ۰۳۹ الطاف شيخ جي نولپڪه نان الطاف شيخ (ختم ٿيل)
- ۰۴۰ مزا جا سڪ آسڪر وائيلڊ/فضل احمد بچائي (ختم ٿيل)
- ۰۴۱ بهترين سفرناما الطاف شيخ (ختم ٿيل)
- ۰۴۱ للڪار (ڪهاڻيون) نجم عباسي (ختم ٿيل)
- ۰۴۲ لڪل سرپٽ (ڪهاڻيون) البرتو سوراهه/دلهرام ولس (ختم ٿيل)
- ۰۴۳ لنڊن ٽائين لٽ (ڪهاڻيون) الطاف شيخ (ختم ٿيل)
- ۰۴۴ تصوير جو خون آسڪر وائيلڊ/فضل احمد بچائي (ختم ٿيل)
- ۰۴۶ حلیم شو حلیم بروهي (ختم ٿيل)
- ۰۴۷ ٻارن جون آکاڻيون الطاف شيخ (ختم ٿيل)
- ۰۴۸ سون خيال جبران/فضل احمد بچائي ۲۵/-
- ۰۴۹ سفرورپ جي ڊائري (سفرنامو) قاضي عبدالمجيد عابد (ختم ٿيل)
- ۰۵۰ آزادي خاطر (ڪهاڻيون) مرتب: فيروز احمد ۳۵/۰
- ۰۵۱ چانديءَ جون ٽارون (ڪهاڻيون) ماعتاب محبوب (ختم ٿيل)
- ۰۵۲ سن سدا بهار چنبيلي (ناول) الطاف شيخ (ختم ٿيل)
- ۰۵۲ بهار ڪهاڻي (ناول) نجم عباسي (ختم ٿيل)
- ۰۵۳ نيمگرو عشق ۽ بغاوت ڪرستوا ولسڪول/نصير اعجاز (ختم ٿيل)
- ۰۵۵ شرم ڀوتي (ناول) گوپند مالهي (ختم ٿيل)
- ۰۵۶ اگهي ايئن عباس (جلد ۱) فضل احمد بچائي (ختم ٿيل)
- ۰۵۷ ٻه کان پهرين (ڪهاڻيون) ماعتاب محبوب (ختم ٿيل)

۵۵۸. بلندھون (ناول) نجر عباسي (ختم ٿيل)
۵۵۹. رڄ ۽ پاڇا (ناول) موهن ڪلپنا (ختم ٿيل)
۵۶۰. مون توکي پيار ڪيو (ڪهاڻيون) پربتني هيرانندائي (ختم ٿيل)
۵۶۱. آئل ڙي اولاڻا (ڪهاڻيون) علي بابا (ختم ٿيل)
۵۶۲. شاهه لطيف جي شاعري (جلد II) تنوير عباسي (ختم ٿيل)
۵۶۳. آهلي گهوت ته نشا ٿيوئي (سفرنامو) لوڪرام ڏوڏيجا (ختم ٿيل)
۵۶۴. موهن جو دڙو (ناول) علي بابا (ختم ٿيل)
۵۶۵. ادو عبدالرحمان (ڪهاڻيون) امر لعل هنگورائي ۱۲/-
۵۶۶. ڌرتي روشن آهي (ڪهاڻيون) آغا سليم ۴۰/-
۵۶۷. دارون هن ديواني جو (ڪهاڻيون) نجر عباسي (ختم ٿيل)
۵۶۸. پيغامبر خليل جبران/ستار (ختم ٿيل)
۵۶۹. هم اوست (ناول) آغا سليم ۳۵/-
۵۷۰. اداس وادھون (ڪهاڻيون) حميد سنڌي (ختم ٿيل)
۵۷۱. آئيني جي اڳيان ۱۷ ماھڻڪار ۱۲/-
۵۷۲. ڇنڊ ڇڻيلي ۽ ول (شاعري) شيخ اياز (ختم ٿيل)
۵۷۳. لهر لهر زندگي (ڪهاڻيون) مانتاب محبوب (ختم ٿيل)
۵۷۴. انون ماڻهو (ڪهاڻيون) سراج ۲۵/-
۵۷۵. ٻه ننڍا ناول (ٻه ناول) آغا سليم (ختم ٿيل)
۵۷۶. اڳي ايئن هئاس (جلد ۱) فضل احمد بچائي ۲۴/-
۵۷۷. رڻ تي رم جهم (شاعري) شيخ اياز (ختم ٿيل)
۵۷۸. واٽ ويندي علي احمد بروهي (ختم ٿيل)
۵۷۹. مڪلي ۽ کان ملاڪا نائين (سفرنامو) الطاف شيخ (ختم ٿيل)
۵۸۰. ڪهاڻي جو قانون نجر عباسي (ختم ٿيل)
۵۸۱. ماهوال جيل جي ڊائري شيخ اياز ۶۰/-
۵۸۲. سنگاپور ويندي ويندي (سفرنامو) الطاف شيخ (ختم ٿيل)
۵۸۳. ڇنڊ جا نمائني (ڪهاڻيون) آغا سليم (ختم ٿيل)
۵۸۴. پڳت سنگهه کي قاضي شيخ اياز (ختم ٿيل)
۵۸۵. ست بوگوسلاويائي آکاڻيون جڳت اڏواڻي ۱۰/-
۵۸۶. ست ڪشميري آکاڻيون اختر محمد دين/ايشور چندر ۱۲/-

۰۸۷. ۱۸ چن ۴ چنڊ (شاعري) آغا سليم ۲۰/-
۰۸۸. ڪوئلا پور ڪجهه ڪوہ (سفرنامو) الطاف شيخ (ختم ٿيل)
۰۸۹. ڪپر ٿو ڪن ڪري (شاعري) شيخ اياز (ختم ٿيل)
۰۹۰. سڏن مٿي سڏڙا علي احمد بروهي (ختم ٿيل)
۰۹۱. گانڌي لوئي فشر/نجم عباسي (ختم ٿيل)
۰۹۲. پڳل ڪنڀڙائيون خليل جبران/عبدالله الفائر ۲۵/-
۰۹۳. ماسٽر هرپام جو بئنڪاڪ وڃن.... الطاف شيخ (ختم ٿيل)
۰۹۴. ڪي جو پڇل ٻوليو (شاعري) شيخ اياز (ختم ٿيل)
۰۹۵. سرهي سرهي سار (سفرنامو) ساحتاب محبوب (ختم ٿيل)
۰۹۶. خط، انٽرويو ۽ تقريرون (پاڳو I) شيخ اياز (ختم ٿيل)
۰۹۷. دنڪي ۽ منجهه درپام (سفرنامو) الطاف شيخ (ختم ٿيل)
۰۹۸. ڏيئا ٿيل ڦاٽل جا علي احمد بروهي ۴۵/-
۰۹۹. راج-گهات تي چنڊ (شاعري) شيخ اياز (ختم ٿيل)
۱۰۰. موتي جي مهران جا سرتب: فيروز احمد (ختم ٿيل)
۱۰۱. تلاش (ناول) نجم عباسي (ختم ٿيل)
۱۰۲. لڙيو سج لڪن ۾ (شاعري) شيخ اياز (ختم ٿيل)
۱۰۳. ڏاهي جهرڪي ۽ ٻيون آکاڻيون الطاف شيخ (ختم ٿيل)
۱۰۴. مرڻ مون سن آءُ (ناول) سراج ۶۰/-
۱۰۵. پڙاڏو سوئي سڏ (ناول) سراج ۵۰/-
۱۰۶. رات وڃ ۾ (ناول) برت هيلڊي/فضل احمد بهالي ۲۰/-
۱۰۷. ٻڙ جي چالو اکي کان گهائي (شاعري) شيخ اياز (ختم ٿيل)
۱۰۸. اک سور (ناول) رابندر نات ٿڪور ۵۰/-
۱۰۹. جت جر وهي ٿو حال (سفرنامو) الطاف شيخ (ختم ٿيل)
۱۱۰. رني ڪوٽ جو خزانو (ڪهاڻيون) امر جليل ۴۰/-
۱۱۱. ماسٽر هائي (ناول) مترجم: نجم عباسي (ختم ٿيل)
۱۱۲. اکن ٺهرا ڦليا (شاعري) شيخ اياز (ختم ٿيل)
۱۱۳. منهنجي دنيا، هيڪل وياڪل (ناول) سراج ۲۵/-
۱۱۴. رڻ ۽ رڃ جو اتهاس (ڪهاڻيون) نورالهدى شاه (ختم ٿيل)
۱۱۵. انقلابي ماءُ (سوانح حيات) مترجم: آزاد قاضي (ختم ٿيل)

۱۱۹. ڪراچي ۽ حاذقن ۽ راتيون شيخ اياز ۵۵/-
۱۱۷. جلاوطن (ڪهاڻيون) نورالهدى شاه ۵۰/-
۱۱۸. جڏهن مان نه هوندس (ڪهاڻيون) امر جليل ۵۰/-
۱۱۹. پونر پري آڪاس (شاعري) شيخ اياز (ختم ٿيل) ۵۰/-
۱۲۰. راهون چند ستارا (سفرنامو) ماعتاب محبوب ۶۰/-
۱۲۱. ڪلا هادي جي انڊلٽ الطاف شيخ ۵۰/-
۱۲۲. جهڙو نيشان نه لهي (شاعري) شيخ اياز (ختم ٿيل) ۲۰/-
۱۲۳. وقت وٺيون وڇوٽيون (ناول) ڪلا پرڪاش ۲۰/-
۱۲۴. شاه لطيف جي شاعري جلد I, II ۽ III تنوير عباسي (ختم ٿيل) ۵۰/-
۱۲۵. تنهنجي دنيا، سڀ رنگ سانول (ناول) سراج (ختم ٿيل) ۵۰/-
۱۲۶. وڃون وسڻ آئون (شاعري) شيخ اياز (ختم ٿيل) ۲۰/-
۱۲۷. ونڊ سر محل جو مسافر (سفرنامو) عبدالجبار جوڻيجو ۵۵/-
۱۲۸. ڪهاڻيون آهن ڪچ (سفرنامو) الطاف شيخ ۲۰/-
۱۲۹. روس جو سير (سفرنامو) جواهر لال نهرو ۲۰/-
۱۳۰. پنهل کان هو ۽ جڳ مڙهوئي سڀو شيخ اياز (ختم ٿيل) ۲۰/-
۱۳۱. منهن ٽنهن مشعل (خاڪا) تنوير عباسي ۲۰/-
۱۳۲. فرينچ انقلاب مترجم: محمد ابراهيم جوڻو ۲۰/-
۱۳۳. علم تحقيق ڊاڪٽر الهداد پوهيو ۲۰/-
۱۳۴. انهن ڪٿا (ڪهاڻيون) موهن ڪلپنا ۲۰/-
۱۳۵. اڀر چنڊ پس ڀرين (شاعري) شيخ اياز ۲۰/-
۱۳۶. منهنجي دنيا مرگه، ترشنا (ناول) سراج ۲۰/-
۱۳۷. اي جرئي ٿو ٿاڻلند (سفرنامو) الطاف شيخ (ختم ٿيل) ۲۰/-
۱۳۸. پتن ٿو پور ڪري (شاعري) شيخ اياز ۲۲/-
۱۳۹. ملي مراد (ڪهاڻيون) ماعتاب محبوب ۲۰/-
۱۴۰. منهنجو ڏس آسمان کان ڀڄو (ڪهاڻيون) امر جليل ۲۰/-
۱۴۱. دنيا منهنجي ديس ڀرايا (سفرنامو) اياز لطيف ۲۰/-
۱۴۲. سوزي ۽ سان پيار الطاف شيخ ۲۰/-
۱۴۳. هينڙو ڏاڙهون ۽ گل جمن (شاعري) شيخ اياز ۲۰/-
۱۴۴. خط، الثروبو، تقريرون (هاڻو 11) شيخ اياز ۲۰/-

۱۴۵. ڪوٽ لکپت جو قيدي رسول بخش پليجو -/۱۳۰
۱۴۶. لنڊن تنهنجا ڪمڌاروپ (سفرنامو) طارق عالم ابڙو -/۸۰
۱۴۷. سنڌو منهنجي سامهون امر جليل -/۸۰
۱۴۸. ٺڪرا ٺٽل صليب جاءِ واٽون ڦٽن چانڊيون شيخ اياز -/۶۰
۱۴۹. ڪربلا (ڪهاڻيون) نورالهدوي شاه -/۶۵
۱۵۰. تاريخ جو ڪفن (ڪهاڻيون) امر جليل -/۶۰
۱۵۱. رهجي ويل منظر (ناول) طارق عالم ابڙو -/۵۰
۱۵۲. پسي ڳاڙها گل (ڪهاڻيون) رسول بخش پليجو -/۴۵
۱۵۳. دل جي دليما (ڪهاڻيون) امر جليل -/۴۵
۱۵۴. الوداعي گيت (شاعري) شيخ اياز -/۴۰
۱۵۵. خبرون ڪيڙائن جون (سفرنامو) الطاف شيخ -/۵۰
۱۵۶. ڀاپ ۽ پٿڙا (ناول) دوستو وسڪي/ارشيد پٽي -/۵۰
۱۵۷. ڪٿين ڪر موڙيا جڏهن-I (شاعري) شيخ اياز -/۹۰
۱۵۸. ورهاڱي جو ورجاءُ ماهتاب محبوب -/۴۵
۱۵۹. مٺ مٺ موتين جي محمد ابراهيم چريو -/۸۵
۱۶۰. قيدياڻي جون اکيون ۽ چنڊ نورالهدوي شاه -/۵۵
۱۶۱. اوھريا جي عميق ڏي (سفرنامو) الطاف شيخ -/۵۰
۱۶۲. روهن مون نه وڙاءُ رسول بخش پليجو -/۵۵
۱۶۳. سنڌي ادب جو مختصر جائزو اڪبر لغاري -/۵۵
۱۶۴. ڪٿين ڪر موڙيا جڏهن-II شيخ اياز -/۱۰۰
۱۶۵. تنهنجي ڳولا، تنهنجون ڳالهيون زرين بلوچ -/۵۵

ڪھراڻن لاءِ لکندا: -م. و. فيلڊس پبليڪيشنس
فون نمبر: 610108 لنڊون ولي محمد، حيدرآباد سنڌ.

گتڻ گرَ موڙيا جڏهن (پاڳو II)

شيخ ايار جي هن نئين ڪتاب ۾ 180 وايون، آزا نظارَ ۽ نظمن کان علاوه دنيا جي چوٽي جي 120 اديبن، شاعرن، سائنسدانن، دانشورن، فلاسفرن، مفڪرن، سياستدانن، عالمن، ليڊرن، جاين، وغيره تي نوٽس لکيل آهن. جن مان ڪجهه جا نالا هي آهن: البرٽ ڪامو، ابن سينا، ارسطو، اسٽالن، افلاطون، البيروني، امام عزالي، امير خسرو، اثنا اڄموتوا، ٻڌ، تالسٽاء، ٽئگور، پيلونروڊا، پشڪن، چي گويرا، ڊارون، روسو، شلر، شيلي، شولو خوف، عمر خيام، غالب، فارابي، ڪالڊاس، گوٽي، لينن، مائڪل اينجلو، گانڌي، ٽئشي، ٽرائسڪي، ڪارل مارڪس، وڪٽر هوگو، هومر، هيگل، هيمنگوي، هومر، ابن رشد، امام رازي، اوسپنسڪي، ايمرسن، بڪونن، سٽو، شوپنهاور، شيڪسپيئر، گوا، موزارٽ، والٽيئر، ولير جيمس وغيره. صفحا 400 خوبصورت ٽائٽل، قيمت -/100 رپيا.

سنڌي ادب جو مختصر جائزو

(سي-ايس-ايس ۽ هي-سي-ايس جي شاگردن لاءِ)

مقابلي جي امتحان ۾ ويهندڙ اميدوارن لاءِ هڪ انمول ڪتاب، جيڪو بلڪل سليس جي مطابق لکيو ويو آهي جنهن ۾ سنڌي ادب جي تاريخ، سنڌي ٻولي جو بڻ بڻياد، هائوڪن توڙي اڳوڻن شاعرن جي ڪلام جو جائزو، سنڌي ٻولي جا ڪجهه نامور شاعر، سنڌي ادب ۾ جديد لاڙا، نامور محقق ۽ نثر نويس ۽ ادب جي سڀني اهم صنفن جي ارتقائي تاريخ جو تفصيل سان جائزو ورتو ويو آهي. سليس ۾ ڄاڻايل 28 ڪتابن پڙهڻ جي بجاءِ (جيڪي تقريباً اڻ لپ آهن) هڪ ئي ڪارائتو ڪتاب پڙهو. ايم. اي سنڌي جي شاگردن لاءِ پڻ هڪ ڪارآمد ڪتاب آهي. مصنف: اڪبر لغاري- صفحا 200، خوبصورت ٽائٽل، قيمت -/55 رپيا.

وهڻ مون نه وڙاءُ

رسول بخش پليجي جي هن نئين ڪتاب ۾ مضمون، خط، ڪهاڻيون ۽ 100 صنفن جو طويل ادبي ۽ سياسي انٽرويو شامل آهي. پڙهڻ ۽ سانڍڻ جهڙو ڪتاب - صفحا 256، خوبصورت ٽائٽل، قيمت -/55 رپيا.

گتڻ گرَ موڙيا جڏهن (پاڳو I)

شيخ ايار جي هن نئين ڪتاب ۾ 1200 بيت 104 صنفن جو مهاڳ، جيڪي ٽن هارت اٽيڪ دوران احساسن متعلق آهن ۽ مهاڳ موت جي فلسفي تي لکيل آهي. خوبصورت ٽائٽل- صفحا 360- قيمت -/90 رپيا.

قيدياڻيءَ جون اکيون ۽ چنڊ

جلالون، ڪريلا ۽ رڻ ۽ رڄ جو اتهاس جهڙن ڪتابن جي ليکڪا نورالهدئي شاهه جو نئون ڪتاب، خوبصورت انداز ۾ ڪمپيوٽر تي ڪمپوز ٿيل، صفحا 232- قيمت -/55 رپيا.